

Transformacija povijesnog pejzaža otoka Brača od 4. do 12. stoljeća

Marić, Mate

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:025019>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**TRANSFORMACIJA POVIJESNOG PEJZAŽA OTOKA BRAČA
OD 4. DO 12. STOLJEĆA**

Mate Marić

Mentor: dr.sc. Miljenko Jurković

Zagreb, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

TRANSFORMACIJA POVIJESNOG PEJZAŽA OTOKA BRAČA OD 4. DO 12. STOLJEĆA

Transformation of Historical Landscape of Island Brač From 4th to 12th century

Mate Marić

SAŽETAK:

Rad obuhvaća geografske, arheološke, teorijske i povijesne aspekte kako bismo bolje razumjeli transformacije povijesnog pejzaža otoka Brača. U početnom dijelu rada pružamo osnovni pregled povijesnih okolnosti u navedenom razdoblju, istražujući političke i društvene promjene koje su se mogle odraziti na pejzaž otoka. Također se bavimo geografskim karakteristikama otoka kako bismo bolje razumjeli prirodni kontekst. Teorijska poglavlja rada bave se problemom definicije pejzaža te transformacijama ruralnih pejzaža od kasne antike u Rimskom Carstvu. Postavlja se i pitanje u kojoj se mjeri obrasci uočeni u ostatku Carstva mogu preslikati i na povijesni pejzaž otoka Brača. Posebno se posvećujemo kamenolomima i osamostaljenim klesarskim radionicama sarkofaga u drugoj polovici 6. stoljeća, koje nastavljaju s djelovanjem u kamenolomima aktiviranim u antičkom razdoblju. Najveće poglavlje rada čini katalog spomenika i lokaliteta datiranih od 4. do 12. stoljeća. Uz zaključnu sintezu spoznaja iz prethodnih poglavlja i naglašavanje nekih otvorenih istraživačkih pitanja, radu su pridruženi slikovni prilozi i karte.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 185 stranica, 81 reprodukciju.

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Brač, arhitektura, povijesni pejzaž, transformacija, kasna antika, rani srednji vijek, kamenolomi

Mentor: dr. sc. Miljenko Jurković, red. prof, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Miljenko Jurković, dr. sc. Ivana Tomas, dr. sc. Predrag Marković

Datum prijave rada: 01.09.2023.

Datum predaje rada: 24.09.2023.

Datum obrane rada: 29.09.2023.

Ocjena: (5)

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA:

Ja, Mate Marić, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Transformacija povijesnog pejzaža otoka Brača od 4. do 12. stoljeća* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 29.9.2023.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. OSNOVNI PREGLED POVIJESNIH OKOLNOSTI OTOKA BRAČA OD 4. DO 12. STOLJEĆA.....	3
3. KRATKI KRONOLOŠKI PREGLED IZVORA I ISTRAŽIVANJA.....	7
4. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA OTOKA BRAČA.....	13
5. DEFINIRANJE PEJZAŽA.....	15
6. TRANSFORMACIJA RURALNIH PEJZAŽA.....	17
7. KAMENOLOMI I LOKALNE KLESARSKE RADIONICE OTOKA BRAČA.....	24
8. KATALOG:	30
1) Sveti Petar, Supetar.....	33
2) Ranokršćanska crkva na poluotoku sv. Nikole, Supetar.....	36
3) Sv. Jadra/Andrija, Splitska.....	38
4) Sv. Duh, Škrip.....	40
5) Mirje.....	43
6) Sv. Marija, Postira.....	47
7) Sv. Lovro, Lovrečina	49
8) Sv. Ivan Krstitelj, Povelja.....	53
9) Sv. Stjepan, Pučišća	57
10) Stipanska luka (Bunje, Luka), Pučišća	60
11) Sv. Ivan (i Teodor), Bol	62
12) Sv. Tudor, Nerežišća.....	65
13) Sv. Martin, Bobovišća.....	67
14) Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije – Stomorica kod Ložišća	69

15)	Sv. Luka kod Donjeg Humca.....	71
16)	Sv. Ilija kod Donjeg Humca.....	73
17)	Sv. Juraj, Nerežišća.....	75
18)	Sv. Vid, Dol	77
19)	Sv. Mihovil kraj Dola	79
20)	Sv. Vid na Vidovoj Gori	81
21)	Sv. Barbara iznad Dola	83
22)	Sv. Klement, Pražnice.....	85
23)	Sv. Juraj u Straževniku	86
24)	Sv. Marija u Gornjem Humcu.....	88
25)	Sv. Nedilja (sv. Marija) na Gradcu	89
26)	Sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku.....	91
27)	Sv. Toma iznad Nasela	93
28)	Sv. Nikola kraj Selaca.....	94
29)	Rimsko ladanjsko imanje podno crkve sv. Nikole u Selcima, Njivice.....	96
30)	Sv. Petar, Dol	97
31)	Svi Sveti, Gornji Humac-Mošuje.....	98
32)	Sveto Trojstvo, Nerežišća	100
33)	Sv. Jadre, Donji Humac	101
34)	Bunje, Novo Selo	103
36)	Oklade, Mladinje brdo kod Pučišća	107
37)	Talija, Pučišća	108
38)	Mirin dolac, Dubrava, Pučišća.....	109
39)	Konopjikova , između Postira i Pučišća	110
40)	Luke iznad uvale Babin laz, Škrip	111

41)	Kostirda, Škrip	113
42)	Trišćenik, Dračevica	115
43)	Ježe, Dračevica	116
44)	Žurmo, Glogovik.....	117
45)	Vičja luka, Bobovišća	118
46)	Murvica	120
47)	Zlatni rat, Borak, Bol	121
9.	ZAKLJUČAK	123
10.	LITERATURA	126
11.	POPIS KARATA	136
12.	KARTE	137
13.	POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	145
14.	SLIKE	150
15.	SUMMARY	185

1. UVOD

Otok Brač, kako ga je opisao Vladimir Nazor, nije samo *otok bez povijesti*, već i otok *tihe povijesti*. Povijest otoka nije obilježena velikim bitkama, urbanim centrima i biskupskim središtima. Svjedoci bračke povijesti su razasuti po pejzažu ovog najvećeg dalmatinskog otoka. Spomenici i materijalni ostatci arhitekture iz prošlosti pružaju nam fizičke dokaze o načinu života, vjerovanjima i tehničkim dostignućima ljudi koji su ih stvarali, pričajući nam povijest otoka. Monumentalna arhitektura i baština vezana uz urbana središta oduvijek su od većeg interesa istraživača i historiografije, nego li ruralna baština koja je na otocima poput Brača često ostajala skrivena (od interesa javnosti i istraživača) i nedovoljno istražena, usprkos svojoj jedinstvenoj i bogatoj povijesti. Na Braču ne možemo potvrditi postojanje urbanog središta, osobito u periodu između 4. i 12. stoljeća, iako se često u prošlosti naglašavao Škrip kao grad kojeg su utemeljili Grci. No, posebnost Brača ogleda se u njegovom položaju, u blizini središta rimske provincije Dalmacije - Salone, što se zasigurno odrazilo na povijesni pejzaž otoka. Ključni fokus ovog diplomskog rada je dati doprinos dosadašnjim istraživanjima i analizama ruralnog povijesnog pejzaža otoka Brača uz pregled kasnoantičke, ranosrednjovjekovne i predromaničke spomeničke baštine.

U prvom poglavlju donosimo osnovni pregled povijesnih okolnosti otoka Brača kroz povijesne faze, obuhvaćajući tragove prapovijesnog života, romanizaciju, izazove invazija, migracije iz Salone, kristijanizaciju, promjene u vlasništvu, te gradnju sakralne arhitekture i organizaciju ranofeudalne vlasti. Nadalje, u diplomskom radu donosi se pregled pisanih vrela i ključne literature o otoku Braču. Pregled obuhvaća neke od antičkih izvora, kasnijih kronika, putopisa te istraživanja i doprinosa različitih istraživača. U poglavlju koje se bavi geografskim obilježjima otoka Brača opisujemo geografski položaj otoka, njegove fizičke karakteristike, reljef, klimu te značajke prirodne opskrbe vodom, pružajući temeljni pregled relevantnih geografskih aspekata za ovaj diplomski rad. Dotičemo se i različitih pristupa definiranju kulturnih pejzaža, uključujući povijesni razvoj koncepta, UNESCO-ov pristup, Konvenciju o europskim krajobrazima, zaštitu kulturnih pejzaža, kao i fenomenološki pristup pejzažima. Kroz rad pristupamo problemu transformacija ruralnih pejzaža unutar Rimskog Carstva, istražujući različite aspekte, uključujući promijenu ranijih zdanja u kasnoj antici te nasljeđivanje tih posjeda u

ranosrednjovjekovnom razdoblju. Izvjesno je da ne možemo pojave uočene u ostatku Rimskog Carstva samo preslikati na otok Brač i njegov povijesni pejzaž, ali nam mogu poslužiti kao polazna točka u razumijevanju različitih aspekata transformacija povijesnih pejzaža.

Otok Brač nerijetko se u kasnoantičkom kontekstu promatra kao “predgrađe Salone“, grada koji je doživio bitne promjene u 7. stoljeću, što se sigurno u konačnici i odrazilo na njegovo “predgrađe“. Nadalje se dotičemo kamenarske industrije otoka Brača koja ima uporište u klasičnoj antici, ali težište poglavlja je na kasnoantičkom periodu u kojem djeluju osamostaljene radionice sarkofaga koje distribuiraju svoje proizvode diljem Jadrana.

Zatim slijedi najveće, kataloško poglavlje diplomskog rada, u kojem donosimo pregled lokaliteta i spomenika od 4. do 12. stoljeća. Spomenicima i lokalitetima pridružene su informacije o dimenzijama, koordinatama (WGS 84, EPSG:3857 projekcija), dataciji, izgledu i tipologiji te pregled dosadašnjih istraživanja. Potom u završnom poglavlju iznosimo sintezu ključnih spoznaja i zaključaka iz prethodnih dijelova rada, ali i naglašavamo neriješena istraživačka pitanja. Nakon toga slijede poglavlja sa slikovnim priložima prikupljenim u terenskom obilasku ili iz relevantne literature i kartama izrađenima u *QGIS* programu ili prikupljenima iz relevantne literature.

2. OSNOVNI PREGLED POVIJESNIH OKOLNOSTI OTOKA BRAČA OD 4. DO 12. STOLJEĆA

Na otoku Braču postoje prapovijesni tragovi života, uglavnom u unutrašnjosti otoka, ali postoje i tragovi života iz vremena grčke kolonijalizacije jadranskih otoka. Prvo poznato stanovništvo koje naseljava zapad Balkanskog poluotoka su ilirska plemena koja zasigurno nastanjuju i sam otok Brač.¹ Ostatci grčke keramike i kaciga pronađeni kod Vičje luke kod Bobovišća svjedoci su komunikacije domicilnog stanovništva s grčkom kulturom, a mnogi su smještali i škripske zidine u grčki period, iako je to i dalje nepotvrđeno.² Rimsko Carstvo već od 3. stoljeća pr. Kr. slama otpor ilirskih plemena, da bi rimska provincija Dalmacija bila osnovana 27. godine pr. Kr. U tom periodu i otok Brač potpada pod upravu Rimskog Carstva koja će trajati do raspada Carstva u 5. stoljeću. Smatra se da je obalu otoka naseljavalo romanizirano stanovništvo te da se indigeno stanovništvo, barem ono koje je uspjelo izbjeći ropstvo, pobjeglo u unutrašnjost otoka.³

Nakon osvajanja teritorija, Rimljani su započeli proces romanizacije i oblikovanja provincije Ilirik, koju su nazvali prema indigenom stanovništvu, reflektirajući time njihovu duboku kulturnu povezanost s teritorijem.⁴ Integracija ovih teritorija u okrilje Rimskog Carstva ne znači samo stvaranje novih oblika u materijalnoj kulturi, već i uključivanje tih teritorija u razrađeni gospodarski sustav Carstva. Razvoj prometne infrastrukture i eksploatacija zatečenih resursa bili su od vitalnog interesa Carstva. Primjerice, po dolasku Rimljana aktiviraju se kamenolomi na području Trogira i Brača.⁵

Goti provaljuju u Zapadno Rimsko Carstvo koje iščezava 476. godine. Krajem 5. stoljeća, za vrijeme vlasti dvojice barbarskih vladara, Odoakara i ostrogotskog vojskovođe Teodorika, Dalmacija je svjedočila političkim previranjima koja nisu značajno utjecala na organizaciju vlasti i kulturni kontekst regije, budući da su njeni stanovnici već bili duboko proživjeli proces

¹ Ivo Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb., 1995., str. 50.

² Dasen Vrsalović, Povijest otoka Brača, Brački zbornik, 6, 1968., str. 43.

³ Isto, str. 46.

⁴ Robert Matijašić, Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana, Leykam International d.o.o., Zagreb, 2009., str. 20.

⁵ Ivo Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 1995., str. 53.

romanizacije.⁶ No, svakako da je otok osjećao posljedice na neki način, primjerice, smatra se da tada migrira romansko stanovništvo iz Salone i s kopna tražeći refugij u obližnjim, srednjodalmatinskim otocima.⁷ Upravo u tim migracijama se vidi poticaj prve kristijanizacije otoka. Prve ranokršćanske crkve na otoku Braču datiramo upravo od kraja 5. stoljeća i u 6. stoljeće. U upravno-administrativnom smislu, drugu polovicu 6. stoljeća, nakon istočnorimsko-gotskih ratova obilježila je istočnorimska uprava.

Upadi Avara i Slavena, osobito tijekom 7. stoljeća, oslabljuju ili brišu gradove na kopnu, da bi u konačnici Salona po tradicionalnom vjerovanju pala 614. godine.⁸ Iako ostava novca, koja je datirana najranije u 631. godinu, sugerira da život u Saloni nije prestao 614. godine, misija opata Martina 642. godine, tijekom koje je sakupljao relikvije dalmatinskih svetaca i prenosio ih u Rim, pruža dodatnu perspektivu koja sugerira postepeno iščezavanje ovog grada i kasnoantičke civilizacije.⁹ Novija promišljanja o “padu Salone“ i o avarsko-slavenskim napadima nudi Neven Budak.¹⁰ Ratovi i slične nedaće oduvijek potiču na migracije stanovništva, a izvjesno je da je upravo Brač bio utočište mnogim izbjeglicama iz Salone. Postoji zapis Dujma Hrankovića o danas izgubljenom natpisu iz Škripa koji govori o bijegu Salonitanaca i stanovnika Epetija (Stobreča) u napušteni grad na Braču, iako se danas propituje vjerodostojnost tog natpisa.¹¹ Bizantska tema Dalmacija pod koju Brač potpada odolijeva napadima, ali se pretpostavlja da kroz 7. i 8. stoljeće ima visoku razinu samostalnosti u jeku bizantske nemogućnosti održavanja kontrole nad tim teritorijem.¹² Aachenskim mirom se istočnojadranski otoci izdvajaju od obližnjeg kopna koje potpada pod franačku nadležnost, a otoci pod bizantsku.

Znamo da je otok Brač u 9. stoljeću dio Neretvanske kneževine.¹³ Naziv *Paganija* za Neretvansku kneževinu poznat je iz izvješća Konstantina Porfirogeneta iz 10. stoljeća. Taj naziv

⁶ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2012., str. 166.-167.

⁷ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 1968., str. 51.

⁸ Isto, str. 52.

⁹ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 1995., str. 120.

¹⁰ Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 2018., str. 64.-76.

¹¹ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 1968., str. 53.

¹² Isto, str. 52.

¹³ Isto, str. 55.

svjedoči o nepokrštenom stanovništvu sela, paganima, odnosno paganima.¹⁴ Vjeruje se da slavensko pleme Hrvata Neretljana na otok Brač vjerojatno dolazi preko uvale Hrvaska na jugoistoku otoka.¹⁵ Postoje izvori o tome da mletački dužd Petar Tradenigo 839. godine sklapa mir s knezom Družakom, što je trebalo osigurati povoljnije uvjete plovidbe Jadranom za Veneciju, što upravo svjedoči o gusarskim afinitetima stanovništva Neretvanske kneževine i njenih otoka.¹⁶ Iako car Konstantin ističe da je njegov djed Bazilije I. pokrstio istočnojadranske Slavene, to se ne može direktno primijeniti na Hrvatsku, koja je već bila kristijanizirana. Međutim, Neven Budak smatra da se upravo Neretvanska kneževina, koja je bila teško dostupna kršćanskim misionarima, pokrštava tijekom vladavine Bazilija I. koja traje od 867. do 886. godine.¹⁷

Iako Neretvanska kneževina postoji od prije, a njena moć raste slabljenjem bizantske moći nakon cara Bazilija II. koji vlada do 1025. godine, a između ostalog se obnavlja i gusarska djelatnost.¹⁸ Dakle, od 11. stoljeća možemo tražiti uzlet u graditeljstvu sakralne arhitekture na otoku Braču. Tomislav Marasović smatra da je razdoblje najintenzivnije gradnje ranosrednjovjekovnih i romaničkih crkava upravo 11. i 12. stoljeće koja su obilježena uzletom Neretvanske kneževine.¹⁹ Središte Neretljanske uprave na otoku Braču bio je Gradac, danas izgubljeno mjesto na zapadnoj strani brežuljka Gradac, u blizini Gornjeg Humca i Selaca. Povijesni izvori svjedoče o održavanju pučkih skupština kojima je upravljao neretvanski knez u Gradcu, kao i o tome da je Gradac bio sjedište bračkih sudaca.²⁰ Nažalost, ovaj lokalitet ostaje u potpunosti neistražen, tako da će tek nadolazeće generacije istraživača moći razjasniti brojne nedoumice oko Neretvanske kneževine i Brača koji je upravo kao neretvanski otok kroatiziran. U prvoj polovici 10. stoljeća, pod kraljem Tomislavom Brač prvi put potpada pod srednjovjekovnu hrvatsku državu, ali već Tomislavov nasljednik gubi Brač i Neretvansku kneževinu koji se vraćaju pod okrilje bizantske uprave.²¹ Veća razina samostalnosti Neretljana rezultirala je time da se

¹⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 1995., str. 56.

¹⁵ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 1968., str. 56.

¹⁶ Isto, str. 57.

¹⁷ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994., str. 25.

¹⁸ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1975., str. 474.-485.

¹⁹ Tomislav Marasović, *Otok Brač*. U: Cambi, N.,ur., *Dalmatia praeromanica: Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 3. Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, 2011., str. 523.

²⁰ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 1968., str. 58.

²¹ Isto, str. 59.

gusarska djelatnost opet intenzivira, što Veneciji nikako ne odgovara. Dužd Petar II. Orseolo svladao je Neretljane te Brač potpada pod venecijansku upravu i pretpostavlja se da je tad već sagrađena palača u Nerežišćima za komunalne suce. No, Neretljani dobivaju *pomorskog vojvodu* i time održavaju veću razinu samostalnosti nego li je to bio slučaj za vrijeme kralja Hrvata i Dalmatinaca, Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) kada Brač potpada pod hrvatsku upravu. Dalmatinski gradovi potpadaju pod bizantsku upravu nakon smrti kralja Stjepana II., a hrvatsko plemstvo vjerojatno od 1102. godine prihvaća vlast Arpadovića.²² Kroz 11. stoljeće bile su česte smjene uprava na otoku Braču, da bi se u konačnici mirom između hrvatsko-ugarskog kralja Bele III. i bizantskog cara Izaka II. Angela 1186. godine Bizant odrekao svih prava na dalmatinski temat, gradove i otoke.²³

Upravo je 11. stoljeće razdoblje intenzivnije gradnje benediktinskih samostana, a najbolji brački primjer je samostan u Povljima. Povaljska listina, dokument iz 1184. godine prepisan 1250. godine, svjedoči o početku organiziranja ranofeudalne vlasti na otoku Braču.²⁴ Ovaj se diplomski rad usredotočuje na period od 4. do 12. stoljeća, tijekom kojeg su se odvijale mnoge transformacije povijesnog pejzaža otoka Brača. Ovaj osnovni pregled povijesnih okolnosti pruža temelje za daljnje istraživanje i razumijevanje tih transformacija koje su obuhvaćale široki spektar društvenih, kulturnih, ekonomskih i političkih promjena.

²² Isto, str. 59.

²³ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, I, Zagreb, 1944., str. 118.

²⁴ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, str. 67.

3. KRATKI KRONOLOŠKI PREGLED IZVORA I ISTRAŽIVANJA

Antička pisana vrela nam ne govore puno o Braču, tom otoku bez gradova i bez važnijih dokumentiranih povijesnih događaja. U djelima antičkih pisaca Brač je uglavnom iznošen kao geografska činjenica. Zoran Stančić *et al.*²⁵ donose najopširniji pregled više i manje pouzdanih antičkih izvora koji spominju ili bi mogli spominjati otok Brač i pregled dosadašnjih istraživanja na otoku Braču.

Prvi sačuvani spomen otoka Brača je Pseudo Skilakov *Periplus* sa sredine 4. st.pr.Kr., a vjerojatnije se *Brattia* spominje u kasnijem, Erastotenovom dodatku *Periplusu* iz 3.st.pr.Kr.²⁶ Zoran Stančić *et. al.* ističu Apolonija Rođanina i njegovu *Pjesmu o Argonautima* iz 3. st. pr. kao izvor za stariji grčki naziv ilirskog Brača - *Dyskelados*.²⁷ Zanimljivo je istaknuti da i taj naziv *Dyscelados* za jedan od jadranskih otoka koristi i Pomponije Mela u 1. stoljeću poslije Krista.²⁸ Plinije Stariji u djelu *Historia Naturalis* u 1. stoljeću govori da je Brač glasovit po svojim kozama - *capris laudata Brattia*.²⁹ U Antoninovu putopisu, *Imperatoris Antonini Augusti Itinerarium maritimum* iz 2. stoljeća također je spomenuta *Brattia*.³⁰ *Brattia* je ucrtana i u Peutingerovu kartu iz 3. stoljeća.³¹ Stjepan Bizantinac u 6. stoljeću sastavlja opsežni leksikon zemljopisnih imena *Ethnika* gdje spominje jadranski otok *Bretij* s istoimenom rijekom te ističe kako Heleni otok zovu *Elafusa*, a neki i *Bretanida*.³² Brač je, prema Antunu Mayeru, nosio ilirsko ime *brentos*, koje označava jelena, a isti naziv preuzimaju i Rimljani.³³ Isto tako, prema Petru Šimunoviću, Grci su otok nazivali *Elaphusa*, što zapravo označava jelenji otok.³⁴

²⁵ Zoran Stančić, Nikša Vujnović, Branko Kirigin, Slobodan Čače, Tomaž Podobnikar, Josip Burmaz. „Arheološka baština otoka Brača.” Brački zbornik 21, 2004., str. 31.-45.

²⁶ Mate Suić, Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske: opera selecta, Ogranak Matice hrvatske, 1996., str. 199.

²⁷ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 43.

²⁸ Isto, str.44.

²⁹ Dasen Vrsalović, Bilješke s reambulacije nekih arheoloških spomenika otoka Brača, Brački zbornik, 3, Split, 1957., str. 88.; Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 44.

³⁰ Dasen Vrsalović, Bilješke s reambulacije, Split, 1957.; str. 88.; Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 45.

³¹ Isto, str. 45.

³² Isto, str. 43.-44.

³³ Antun Mayer, O starijim mjesnim imenima obale srednje Dalmacije, HGH, 7-10, Zagreb, 1939., str. 145.

³⁴ Petar Šimunović, Bračka toponimija, Zagreb, 2004., str. 30.

Anonimni pisac iz Ravenne u drugoj polovici 7. stoljeća u djelu *Cosmographia*, navodeći jadranske otoke, spominje *Braziju*.³⁵ Mletački ljetopisac, Ivan Đakon, u *Venetskoj kronici* iznosi događaje do 1008. godine i dragocjene podatke o hrvatskim zemljama u 9. i 10. stoljeću, a također piše o saracenskom razaranju Bole 872. godine.³⁶ Bizantski car Konstantin Porfirogenet VII. sredinom 10. stoljeća u *De administrando imperio* također spominje Brač - *He Bratza, ho Bratzes*.³⁷ U 12., odnosno 13. stoljeću nastaje najstariji dokument pisan bosančicom (hrvatskom ćirilicom) - *Povaljsku listinu*. Dokument je nastao u benediktinskom samostanu sv. Ivana u Poveljima 1250. godine po predlošku iz 1184. godine. Dokument spominje čitav niz starina, naselja, toponima i mještana otoka Brača.³⁸

Godine 1405. prvi poznati brački povjesničar i geograf, Dujam Hranković (*Dominus de Chranichis*) piše *Braciae insula descriptio*,³⁹ a ono što je ostalo od tog djela Andrija Ciccarelli objavljuje 1802. godine u drugom dijelu svoje knjige *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobilita* u poglavlju *Frammenti istorici dell' isola di Brazza*.⁴⁰ Godine 1579. Augustin Valier u svojoj vizitaciji hvarske biskupije dolazi i na Brač u župe Donji i Gornji Humac.⁴¹ Povaljski opat, Ivan Ivanišević u 17. stoljeću piše *O drevnosti i starinama otoka Brača*.⁴² Rodom iz Postira, Nikola Michielli Vetturi (1654.-1721.) piše *O novcima prvih rimskih careva nađenim na otoku Braču i Frammenti istorici sulla Dalmazia*.⁴³ Trifun Mladineo (1680.-1708.) je prekinut smrću u svom nastojanju pisanja bračke povijesti i djela *Storia dell'isola della Brazza* od kojeg su napisana samo četiri lista.⁴⁴ Rukopis *Cronica dell' isola della Brazza* Vicka Prodića (1628.-1663.) također objavljuje Andrija Ciccarelli 1802. godine.⁴⁵ Ivan Lučić Trogiraniin u djelu *Inscriptiones Dalmaticae* iz 1673. godine piše o natpisu o nimfama koji je stajao pored žive vode u Škripu.⁴⁶

³⁵ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 45.

³⁶ Isto, str. 33.

³⁷ Petar Šimunović, Otok poviješću pretruden, u: Biseri Jadrana - Otok Brač, Mario Bošnjak (ur.), Zagreb, 2005. str. 11.

³⁸ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 31.

³⁹ Dasen Vrsalović, Povijest otoka Brača, Zagreb, 2003., str. 9.

⁴⁰ Isto, str. 16.-20.

⁴¹ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 32.

⁴² Isto, str. 32.

⁴³ Isto, str. 32.

⁴⁴ Isto, str. 32.

⁴⁵ Andre Jutronić, Vicko Prodić i njegova "Cronica dell'isola della Brazza", Starine JAZU 45, Zagreb, 1955., str. 331.

⁴⁶ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 33.

Brački knez Francesco Marija Badoeor 28. svibnja 1764. godine izdaje naredbu o zaštiti ostataka škripskih fortifikacija.⁴⁷ Godine 1729. Matija Petar Nižetić piše djelomično sačuvano djelo *Memoria della Antichita dell'isola Brazza*.⁴⁸ Isusovac Daniele Farlati 1751. godine piše *Illyricum sacrum*, djelo o crkvenoj povijesti ilirskih zemalja u kojem se dotiče i Brača.⁴⁹ Godine 1774. otok Brač i njegove kamenolome opisuje Alberto Fortis u putopisu *Viaggio in Dalmazia*.⁵⁰

Već spominjani Andrija Ciccarelli (1759.-1823.) koristeći prethodno spominjane izvore sastavlja prvi sustavni pregled bračke povijesti tiskan 1802. godine u Veneciji. Ciccarelli želi dokazati postojanje grada na otoku Braču te misli da je grad Brač upravo bio na mjestu Škripa koji je rušen prvo od Gota, zatim od Neretvana. Piše *Esame critico sopra la patri di S. Elena* u kojem nastoji dokazati da je sveta Jelena, majka Konstantina Velikog s Brača. U djelu *Memorie degli antichi Romitori e Monasteri della Brazza* nabroja sedam samostana (Postire, Brig iznad Postira, Mirje, Lovrečina, Stipanska Luka, Povelja, Sv. Jadre u Nerežiškom polju) od kojih je većina i dalje nepotvrđena.⁵¹ Nikola Ostojić, po struci liječnik, piše rad o antičkim grobljima u Bolu 1838. godine *Sepolcri antichi nella terra di Bol*.⁵² Petar Nižetić piše o sarkofagu iz Bola 1844. godine.⁵³ Angelo Bojanić (1828.-1889.) piše u rukopisu *Cenni storici e statistici sopra Bol* o numizmatičkoj zbirci od 6000 komada grčkog, rimskog i ilirskog novca, dok danas ta numizmatička zbirka broji oko 2200 primjeraka koji se nalaze u dominikanskom samostanu u Bolu.⁵⁴ Mihovil Glavinić u suradnji s Josipom Alačevićem pokreće časopis *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 1878. godine i već se u prvom broju publiciraju brački epigrafski spomenici.⁵⁵ U petom broju spomenutog časopisa Vid Vuletić Vukasović objavljuje nadgrobnu ploču s natpisom uzidanu u zid dominikanskog samostana u Bolu, a Vukasović prepisuje 1885. godine kroniku Vicka Prodića i to prijepis Jerolima de Buffalisa.⁵⁶ Otto Hirschfeld opisuje votivni natpis Heraklu iz Rasoha 1884.

⁴⁷ Isto, str. 33.

⁴⁸ Isto, str. 34.

⁴⁹ Isto, str. 34.

⁵⁰ Isto, str. 34.

⁵¹ Isto, str. 34-35.

⁵² Isto, str. 35.

⁵³ Dasen Vrsalović, Pretpovijest i stari vijek: Antički spomenici Otoka Brača. *Brački zbornik*, 1960., str. 100.

⁵⁴ Franjo Šanjek, Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu 1475-1975., Bol-Zagreb 1976., str. 153-163.

⁵⁵ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 35.

⁵⁶ Isto, str. 35.

godine, a Karl Patsch zbog velike koncentracije spomenika posvećenih Heraklu daje mogućnost da je jadranska Herakleja upravo na Braču i 1899. godine Patsch donosi sažeti znanstveni pregled o antičkom razdoblju na otoku Braču.⁵⁷ Većina epigrafskih spomenika Brača objavljena je u trećem svesku *Corpus Inscriptorum Latinarum*, a rad Theodora Mommsena nastavlja Otto Hirschfeld.⁵⁸ Frane Bulić od travnja 1891. redovito posjećuje arheološke lokalitete na otoku Braču.⁵⁹

Doimo Savo 1901. godine opisuje 109 republikanskih denara na Krmoj Glavici blizu Dračevice.⁶⁰ Godine 1879. Šime Ljubić pokreće *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* koji se bavi i srednjovjekovnom arheologijom te upravo u jedanaestom godišnjaku Frane Radić piše o bolskoj uresnoj pločici iz 9. stoljeća.⁶¹ Frane Radić u listovima društva *Starohrvatska prosvjeta* često piše o srednjovjekovnim bračkim crkvama.⁶² Mirko Vrsalović skuplja zbirke bračkih pisanih dokumenata koje ostavlja Akademiji u Zagrebu pod nazivom *Archivalia Brattiensia*.⁶³ Mihovil Abramić na IV. kongresu starokršćanske arheologije u Rimu 1938. izvještava o crkvi sv. Ivana u Sutivanu.⁶⁴ Ljubo Karaman s Abramićem također obilazi neka bračka nalazišta.⁶⁵

Historiografija ruralnog i slabo istraženog geografskog područja, kao što je otok Brač, obogaćena je radom niza istraživača koji su posvetili svoje napore proučavanju kulturnog i povijesnog naslijeđa ovog otoka. Ova raznolika skupina istraživača iz različitih disciplina doprinijela je razumijevanju otoka Brača iz različitih perspektiva, od arheologije do povijesti umjetnosti, a njihovi radovi zajedno čine dragocjeni korpus informacija o otoku Braču. Prvi *Brački zbornik* izlazi 1940. godine pod uredništvom Andre Jutronića i u tom broju Cvito Fisković prvi put na sistematičan i znanstven način piše o bračkim umjetničkim spomenicima od prapovijesti do

⁵⁷ Isto, str. 35.

⁵⁸ Isto, str. 36.

⁵⁹ Isto, str. 36.

⁶⁰ Doimo Savo, Ripostiglio di denari romani a Dračevica (isola Brazza), BASD 24, supplemento, Split, 1901.

⁶¹ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 36.

⁶² Isto, str. 36.

⁶³ Dasen Vrsalović, Povijest otoka Brača, 1968., str. 10-11.

⁶⁴ Mihovil Abramić, Nuove chiese paleocristiane scoperte nella Dalmazia, 1940., str. 67.

⁶⁵ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 37.

20. stoljeća.⁶⁶ Nakon Drugog svjetskog rata čitav niz istraživača bavi se bračkom baštinom, ali vrijedi posebno istaknuti Dasena Vrsalovića koji obilazi brojne bračke lokalitete, piše o bračkoj arheološkoj baštini te je ujedno pisac i do danas najcjelovitije povijesti otoka objavljene 1968. godine kao šesti broj *Bračkog zbornika*.⁶⁷

Tomislav Marasović je zasigurno ostavio dubok trag u historiografiji otoka Brača sa svojom sintezom *Dalmatia Praeramonica*. Ova sinteza je vjerojatno pružila temeljni okvir za razumijevanje predromaničke umjetnosti na otoku i omogućila je budućim istraživačima da dublje istraže ovu temu. Hrvoje Gjurašin se također istaknuo svojim radom na srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi otoka Brača, s posebnim naglaskom na crkvu sv. Vida na Vidovoj gori. Njegov rad *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača* pruža važne uvide u povijest crkve na otoku.

Joško Belamarić, kao urednik zbornika *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, dao je značajan doprinos proučavanju ranokršćanske baštine otoka. Ovaj zbornik predstavlja cjelovit pregled istraživanja ranokršćanske arheologije na otoku i predstavlja neprocjenjiv resurs za sve koji se bave ovom temom. Radoslav Bužančić također je ostavio svoj trag u istraživanju bračke baštine, s posebnim naglaskom na crkve poput one sv. Duha u Škripu i crkve sv. Ivana i Teodora u Bolu. Njegova istraživanja pomažu u razumijevanju obnove crkava u ranom srednjem vijeku na otoku.

Davor Domančić, povjesničar umjetnosti i konzervator, svojim radom u četvrtom Bračkom zborniku doprinosi razumijevanju srednjeg vijeka na otoku nakon obilaska relevantnih lokaliteta. Ivan Ostojić istražuje povijest Povlja i benediktinske opatije u svom rodnom mjestu, a također je pisao i o Povaljskoj listinu i Povaljskom pragu. Igor Fisković je dao svoj doprinos proučavanju ranokršćanske arhitekture na otocima Braču i Šolti. Njegovi radovi obuhvaćaju teme kao što su ranokršćanski sarkofazi, bračko kamenarstvo. Vanja Kovačić se istaknula svojim istraživanjima kasnoantičkih baštine otoka, uključujući cisterne i vile poput one na Mirju kod Postira.

⁶⁶ Cvito Fisković, Historički i umjetnički spomenici na Braču. *Brački zbornik*, 1, 1940., str. 23-35.

⁶⁷ Dasen Vrsalović, Povijest otoka Brača, 1968.

Vedran Barbarić i Lino Ursić su autori izložbe i kataloga *Sakralna baština otoka Brača - Itinerari kulturnog turizma* koja je otvorena 2019. u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Katalog obuhvaća opsežan pregled sakralne baštine otoka, uključujući kako ranokršćanske tako i srednjovjekovne spomenike i lokalitete. Osim što je napisala magistarski rad pod naslovom *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, Kristina Jelinčić Vučković, također sudjeluje u arheološkim istraživanjima lokaliteta Novo Selo Bunje u suradnji s drugim istraživačima, o kojem je također pisala svoj diplomski rad.

Zoran Stančić *et. al.*⁶⁸ daju temeljit pregled interesa pojedinačnih istraživača bračke arheološke baštine, što predstavlja izuzetno vrijedan doprinos razumijevanju povijesti i razvoja istraživanja na otoku Braču. Navedeni pregled historiografije svakako predstavlja najiscrpniji i najcjelovitiji pregled izvora i istraživanja otoka Brača. U sklopu ovog diplomskog rada, u katalogu će biti dostupan pregled dosadašnjih istraživanja za svaki lokalitet ili spomenik pojedinačno.

Neki od istraživača koji su također dali doprinose istraživanju bračke baštine su: Božidar Čečuk, Mladen Nikolanci, Ivan Marović, Petar Skok, Duje Rendić Miočević, Ante Rendić Miočević, Branko Kirigin, Petar Didolić, Ivan Mirnik, Nenad Cambi, Petar Šimunović, Emilio Marin, Nada Klaić, Aleksandra Faber, Zoran Stančić, Nikša Vujnović, Branko Kirigin, Slobodan Čače, Tomaž Podobnikar, Josip Burmaz, Duško Kečkemet i dr. Navedeni istraživači posvetili su se detaljnom istraživanju i dokumentiranju bračke baštine datirane od 4. do 12. stoljeća, pridonoseći razumijevanju ovog perioda u povijesti otoka Brača. Njihova istraživanja obuhvaćaju širok spektar tema, uključujući arheologiju, povijest, jezik, i kulturu, te su rezultirala brojnim publikacijama i značajnim uvidima o razvoju otoka.

⁶⁸ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 37-41.

4. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA OTOKA BRAČA

Brač je srednjodalmatinski otok odvojen od kopna na sjeveru (splitsko urbano područje) i istoku (Makarska rivijera) Bračkim kanalom. Zapadno od Brača je otok Šolta, a odijeljeni su morskim prolazom, Splitskim vratima. Najslabije naseljena strma, južna obala Brača odvojena je od otoka Hvara Hvarskim kanalom. Dakle, kao što smo već napomenuli, otok je izduženog, eliptičnog oblika i doseže duljinu od 36 km i maksimalnu širinu od 12 km te je njegova površina 395,48 km², što ga čini trećim najvećim otokom na Jadranu.⁶⁹

Glede geomorfoloških karakteristika, Brač je obilježen vapnenačkom podlogom koja daje otoku karakter krškog reljefa sa specifičnim oblicima nastalim uslijed korozivnog djelovanja vode.⁷⁰ Sam otok je ispresijecan dubokim i strmim dolinama.⁷¹ Nekoć su plodna tla bila prekrivena visokim šumama koje su iščeznule zbog ljudskih faktora kao što su krčenje zbog obrade zemlje i ogrijeva, nomadskog stočarenja, kao i požara.⁷² Autohtone mediteranske šume su zamijenile borove šume (primorski, alepski i crni bor) te makija i garig.⁷³ Stoljeća ljudskog djelovanja, stvaranja mjesta za puteve, sela, gradove, pašnjake, poljoprivredna zemljišta; odnosno stoljeća antropogenog prilagođavanja krajolika vlastitim potrebama rezultirala su izmjenom vegetacijskog i šumskog pokrova otoka. Izvjesno je da su u periodu našeg interesa, od 4. do 12. stoljeća, bračke šume izgledale bitno drugačije nego što izgledaju danas. O postupnoj degradaciji prvobitne vegetacije submediteranskog krša piše Stjepan Horvatić.⁷⁴

Osim što je kamen značajan faktor u gradnji, isto je tako bio značajan u oblikovanju terasa koje zadržavaju zemlju kojoj čovjek povećava plodnost s ciljem čim boljih uroda.⁷⁵ Po Köppenovoj klasifikaciji klima otoka Brača odgovara tipu *Csa*, a ta vrsta klime često se naziva i *klimom*

⁶⁹ Luka Martinić Jerčić, "Analiza promjena krajolika otoka Brača." Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2021., str. 11.

⁷⁰ Isto, str. 12.

⁷¹ Isto, str. 12.

⁷² Isto, str. 12.

⁷³ Isto, str. 12.

⁷⁴ Stjepan Horvatić, "Biljnogeografski položaj i raščlanjenje našeg Primorja u svjetlu suvremenih fitocenoloških istraživanja." *Acta Botanica Croatica*, vol. 22, br. 1, 1963, str. 64-67.

⁷⁵ Luka Martinić Jerčić, "Analiza promjena krajolika otoka Brača.", 2021., str. 12.

masline.⁷⁶ Primarno obilježje ove vrste klime je maksimum oborine u hladnom dijelu godine sa suhim i vrućim ljetima, a u slučaju Brača su temperature razlike sjeverne i južne obale izraženije tijekom jesenskog i zimskog perioda godine.⁷⁷

Ne smijemo zaboraviti da je Brač otok bez potoka, rijeka i jezera pa se prirodno nameće pitanje o opskrbi vodom na samom otoku. Naime, krški krajolik otoka omogućava brz put površinskih voda u podzemlje, odakle se pojavljuju na površini, najčešće u dolinama.⁷⁸ Većina cisterni i nakon antike nastavlja funkcionirati jer cisterne skladište jedan od najdragocjenijih resursa otoka – pitku vodu. Međutim, dobar dio ukupne pitke vode na otoku nalazi se u lokvama, koje su upravo povezane s podzemnim vodama i stoljećima su predstavljale izvor pitke za ljude, kao i za životinje. O lokvama na Braču nije se pisalo u okviru znanstveno-istraživačkih radova, već postoje lokalne inicijative koje upozoravaju na važnost lokvi u smislu bioraznolikosti, ali i u kulturološkom kontekstu.⁷⁹ No, postoji niz lokvi koje su služile kao izvori pitke vode, a vjerojatno i pri gradnji objekata i miješanju žbuke. Neke od prepoznatih lokvi su: Dunaj kod Nerežića, Trolokve na Vidovoj gori (s koje se slijeva voda sve do Zlatnog rata kod Bola), Glogovica u blizini iščezlog Straževnika, Nakla južno od Nerežišća, i brojne druge koje nisu mapirane ili čiji toponimi još nisu sustavno popisani. Dostupnost pitke vode predstavlja preduvjet života na nekom području, a dobivanjem uvida u prirodne lokve ili umjetno stvorene cisterne možemo razviti predodžbu o naseljenosti otoka u prošlosti.

⁷⁶ Isto, str. 13.

⁷⁷ Isto, str. 13.

⁷⁸ Branko Jalžić, Ivan Mišur i Goran Rnjak, "Speleološka i biospeleološka istraživanja kaptaze (vodocrpilišta) K 2 na otoku Braču." *Subterranea Croatica* 16, br. 1 (2018): str. 13.

⁷⁹ Takve inicijative su ostvarene kroz projekte "Vode na vapnenačkom Braču" i "Lokva života – bioraznolikost lokvi na otoku Braču" pri Osnovnoj školi u Pučišćima

5. DEFINIRANJE PEJZAŽA⁸⁰

U ovom diplomskom radu nećemo se baviti začetcima promišljanja krajolika kao zbroja prirodnih i kulturnih faktora. Povijesni razvoj promišljanja kulturnog pejzaža daju Marc Antrop i Veerle Van Eetvelde u poglavlju *The Multiple Meanings of Landscape*,⁸¹ dok se tom temom iz prizme arheologije krajolika bavio Predrag Novaković u članku *Arheologija prostora i arheologija krajolika*.⁸²

Godine 1992. na UNESCO-ovoj Konvenciji o svjetskoj baštini predstavljena je nova kategorija – kulturni pejzaž te je opisan kao “reprezentacija djela prirode i čovjeka”.⁸³ U kontekstu spomenute konvencije kulturni pejzaži ilustriraju razvoj ljudskog društva i naselja tijekom vremena pod utjecajem fizičkih ograničenja ili pak mogućnosti koje proizlaze iz prirodnog okruženja, kao što i ocrtavaju sukcesivan slijed socioloških, ekonomskih i kulturnih sila u datom okruženju.⁸⁴

Godine 2000. u Firenci je donesena Konvencija o europskim krajobrazima kojom se promovira zaštita krajolika, upravljanje i planiranje krajolicima te europska suradnja u pitanjima krajolika.⁸⁵ Konvencija o europskim krajobrazima definira krajobraz kao određeno područje viđeno ljudskim okom, čija je narav “rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika”.⁸⁶ Pitanjem zaštite kulturnih pejzaža bavi se Johannes Rennes koji ističe kako zaštita kulturnih pejzaža nije isto što i zaštita pojedinačnih građevina ili arheoloških lokaliteta jer su te vrste zaštite usmjerene održavaju postojećeg stanja građevine ili arheološkog lokaliteta.⁸⁷ Kako je takva vrsta

⁸⁰ Krajolik, krajobraz, predio, okoliš, prirodni ambijent i sl. su sinonimi.

⁸¹ Marc Antrop, Veerle Van Eetvelde, *The Multiple Meanings of Landscape*. u *Landscape Perspectives*. Landscape Series, vol 23. Springer, Dordrecht, 2017., str 35-60.

⁸² Predrag Novaković, „Arheologija prostora i arheologija krajolika“, u: Boris Olujić (ur.), *Povijest u kršu. Zbornik radova projekta Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti*, Zagreb 2008., str. 15-54.

⁸³ Marc Antrop, Veerle Van Eetvelde, *The Multiple Meanings of Landscape*, 2017., str 50-51.

⁸⁴ Isto, str. 50.-51.

⁸⁵ Isto, str. 51.-52.

⁸⁶ Council of Europe Landscape Convention (ETS No. 176), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyid=176> (pristupljeno 20.6.2023.)

⁸⁷ Johannes Renes, *Different Methods for the Protection of Cultural Landscapes*. u: Hannes Palang, Helen Sooväli, Marc Antrop, Gunhild Setten (urednici) *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Springer, Dordrecht, 2004., str. 344.

zaštite nemoguća kad govorimo o kulturnim pejzažima, autor ističe planiranje kao najbolji mehanizam zaštite kulturnih pejzaža - radi se o vrsti planiranja u kojoj grupe različitih interesa djeluju u koaliciji, s ciljem očuvanja kulturnog pejzaža.⁸⁸

Predrag Novaković ističe kako je nemoguće ponuditi univerzalnu definiciju kulturnog pejzaža, ali iz prizme arheologije prostora ili arheologije krajolika daje šire prihvaćenu, “radnu” definiciju kulturnog krajolika kao produkta ljudi koji upotrebljavaju neku određenu materijalnu realnost (fizički prostor) za stvaranje neke nove realnosti (socijalni prostor) preko ideja i zamisli o redu stvari (simbolički prostor).⁸⁹

Vrijedno je dobiti uvide u različite pristupe i načine promišljanja o pejzažima, a jedan od osobito zanimljivih pristupa kulturnim, odnosno povijesnim pejzažima je kroz prizmu fenomenologije. Antropolog i arheolog, Christopher Tilley, bavi se fenomenološkim pristupom pejzažima. Iz fenomenološke perspektive⁹⁰, znanje o sadašnjim ili povijesnim pejzažima stječe se kroz perceptivno, multisenzorno iskustvo tih istih pejzaža. Tilley, naglašavajući konstantne mijene pejzaža, rastavlja ih na dva faktora: mjesta i puteve ili rute do tih mjesta.⁹¹ U zagovoru holističkog pristupa pejzažima Tilley smatra da je bitno uravnotežiti proučavanje “prirodnih” i “kulturnih” aspekata pejzaža. Tilley smatra da je nužno postavljati pitanja zašto su određena mjesta ljudi odabrali za nastambe i spomenike i u kakvoj su oni vezi s drugim nastambama i spomenicima i drugim elementima u krajoliku.⁹²

⁸⁸ Isto, str. 344.

⁸⁹ Predrag Novaković, *Arheologija prostora*, 2008., str. 16-17.

⁹⁰ Osim Christophera Tilleyja fenomenološkim pristupom pejzažima se bave i Tim Ingold, Edward S. Casey, David Seamon, John Wylie i dr.

⁹¹ Christopher Tilley, *Interpreting Landscapes: Geologies, Topographies, Identities; Explorations in Landscape Phenomenology 3* (1st ed.). Routledge, 2010., str. 40-44.

⁹² Isto, str. 49.

6. TRANSFORMACIJA RURALNIH PEJZAŽA

Tamara Lewit govori o dvije kulturne revolucije u Rimskom Carstvu. Kultura revolucija 1. stoljeća označava prihvaćanje ideja i vrijednosti kozmopolitskog imperijalnog Rima kroz gradnju “villa“ – gdje je jasno odaslana poruka da i lokalne elite u izvangradskim sredinama prihvaćaju tekovine imperijalne kulture, od estetike do načina života.⁹³ Druga kulturna revolucija zapadnog dijela Carstva se po Tamari Lewit odvija kroz 5. i 6. stoljeće. Nove društveno-političke okolnosti i slabljenje imperijalne moći stvaraju novi kolektivni mentalitet koji će se također odraziti na pejzaž. Kada govorimo o prethodno sagrađenim ladanjskim zdanjima, Tamara Lewit, govori o radnicima koji ih naseljavaju ili pak o vlasnicima koji sad naseljavaju ta zdanja na drugačiji način baštineći nove svjetonazore.⁹⁴

Često, prilikom pisanja o tom periodu “umiranja Zapadnog Rimskog Carstva“ razvija se apokaliptična slika o sveopćoj društvenoj degradaciji na svim područjima. U kontekstu aktualnih društvenih prilika dvije “kasnoantičke epizode“ se često evociraju u znanstvenopopularnom smislu: *Najgora godina u ljudskoj povijesti – 536.* i tzv. *Justinijanova kuga.* U ovom radu osvrćemo se na kontinuitet koji je usprkos svemu postojao i tada. Izgledno je da sve zajednice i mjesta nisu jednako zahvaćene nepovoljnim globalnim okolnostima, a pogotovo ako govorimo o zatvorenijim sustavima mikroregija kao što su otoci. Mnogi otoci istočnojadranske obale odgovaraju različito na globalne okolnosti, primjerice na Kvarnerskim otocima po Miljenku Jurkoviću *duga kasna antika* traje do 9. stoljeća, a njihova transformirana urbana središta opstaju u kontinuitetu.⁹⁵

Južna i Srednja Dalmacija nisu iste sudbine u kasnoj antici, sve otočke urbane sredine su ruralizirane, zbog čega otoci uvelike ovise o gradovima na kopnu.⁹⁶ U konačnici su dalmatinski

⁹³ Tamara Lewit, “‘Vanishing Villas’: What Happened to Élite Rural Habitation in the West in the 5th-6th c?” *Journal of Roman Archaeology* 16 (2003), str. 271.

⁹⁴ Isto, str. 272.

⁹⁵ Miljenko Jurković, Transformacije povijesnog pejzaža Kvarnerskih otoka između antike i ranog srednjeg vijeka. // Zbornik I. skupa hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)// Sanader, Mirjana ; Tončinić, Domagoj ; Kaić, Iva ; Matijević, Vinka (ur.) Zagreb: 2020., str. 247-270.

⁹⁶ Isto, str. 263.

otoci odvojeni od svog prirodnog zaleđa nakon avarsko-slavenskih upada i pada Salone i Narone.⁹⁷ No, na otoku Braču nikada nije ni postojala urbana sredina, barem do sada nije sa sigurnošću utvrđena. Izvjesno je da je otok zbog svoje blizine Saloni funkcionirao kao svojevrsno “predgrađe” koje je kao takvo moralo osjetiti promjene avarsko-slavenskim upadima na kopno.

Čak štoviše Alexandra Chavarría i Tamara Lewit propituju razinu destrukcije invazijama i upadima u 3. stoljeću, osobito kako se to odražava na ruralne sredine. Autorice pišu o mogućem pozitivnom učinku dolaska novog stanovništva u ruralne sredine, odnosno o boljim prinosima u poljoprivedi.⁹⁸ Spomenute autorice također govore o *villa boom* fenomenu u 4. stoljeću koji se odnosi na monumentalizaciju i fortificiranje ranijih rimskih posjeda iz 1. i 2. stoljeća te ističu da taj fenomen zahvaća cijelo Carstvo. Proučavanjem rimskih posjeda u Hispaniji Alexandra Chavarría zaključuje kako većina rimskih posjeda doživljava drastične organizacijske i funkcionalne preinake od 3. do 5. stoljeća. Chavarría uspostavlja četiri kategorije transformacija “villa“, a Tamara Lewit smatra da su ti obrasci primjenjivi na ostatak Carstva:

- a) Produktivna transformacija odnosi se na prenamijenu uglavnom reprezentativnih prostora u prostore poljoprivredne ili industrijske namjene.
- b) Transformacija stanovanja odnosi se na promjene u stilu gradnje i zidanja, renovacije koje ignoriraju duh zatečene arhitektonske strukture, podjele prostorija i sl.
- c) Funerarna transformacija odnosi se na prenamijenu jednog dijela ili cijelog arhitektonskog kompleksa u groblje.
- d) Transformacija kulta odnosi se na pojavu kršćanskih svetišta u prostoru.⁹⁹

Chris Wickham smatra da rimske *ville* u potpunosti nestaju do 8. stoljeća na zapadu i donosi tri osnovna uzorka kontinuiteta i diskontinuiteta rimskih *villa* nakon 4. stoljeća: neke su *ville* napuštene ili opustošene; u dijelovima Carstva *ville* gube monumentalna obilježja i jednostavno postaju centri imanja; a nerijetko *ville* postaju crkveni posjedi i kroz tu vrstu prenamijene doživljavaju rani srednji vijek.¹⁰⁰

⁹⁷ Isto, str. 264.

⁹⁸ Alexandra Chavarría and Tamara Lewit, ‘Recent Archaeological Research on the Late-Antique Countryside: A Bibliographic Essay’ in Bowden et al., 2004., str. 24-25.

⁹⁹ Isto, str. 31.

¹⁰⁰ Chris Wickham, Framing The Early Middle Ages, New York: Oxford University Press, 2005., str. 474-475.

Iako ove obrasce ne možemo sa sigurnošću primjeniti na povijesni pejzaž otoka Brača, spomenute kategorije mogu predstavljati dobro polazište za promišljanje o kontinuitetu mjesta, što je utvrđeno na čitavom nizu primjera na otoku Braču, od sv. Ivana u Sutivanu ili primjerice sv. Duha u Škripu. Beth Munro u članku *Approaching Architectural Recycling in Roman and Late Roman Villas* potkrijepljuje primjerima “recikliranje“ materijala s rimskih ladanjskih imanja koja više nisu u uporabi. Princip demontaža ranijih građevina i korištenja sirovina (staklo, metal) za nove potrebe je posvjedočeno i klasičnoj, kao i u kasnoj antici.¹⁰¹ Autorica uspostavlja “teoriju ruralnog arhitektonskog recikliranja na licu mjesta“ (*theory of rural on-site architectural recycling*) kojom potvrđuje kako su ruševna, demontirana rimska ladanjska zdanja poslužila za gradnju crkava na licu mjesta u ruralnim sredinama.¹⁰² No, svejedno ne možemo prihvatiti da sve kasnoantičke crkve otoka Brača nastaju na ranijim rimskim posjedima, iako se polemizira o kontinuitetu mjesta u većini slučajeva. Takvi procesi sistematičnog demontiranja prethodnih zdanja zahtjevaju organizaciju rada i tehnologija za obradu materijala. Odnosno, implicira se angažiranost radne snage na tom projektu koja je naseljena u neposrednoj blizini te postojanje onih koji nadziru te procese. Stoga, Maja Zeman piše o “organiziranom zaposjedanju i nastanjivanju, a time i adaptiranju u svrhu korištenja kao izvora raznovrsnih materijala“ tih arhitektonskih sklopova rimskih izvangradskih imanja od 4. pa sve do 10. ili 11. stoljeća.¹⁰³

U svakom slučaju, ekonomski i logistički aspekti “teorije ruralnog arhitektonskog recikliranja na licu mjesta“ su apsolutno prihvatljivi, ali i nova društvena stvarnost može potaknuti na gradnju na mjestima gdje nisu zatečene ranije arhitektonske strukture. Je li arheološki nepotvrđeni justinijanski Bol na poluotoku Glavici nastao uslijed takve, nove stvarnosti?

Kako u kasnoj antici prestaju funkcionirati kopnene magistrale, rezultat su prometniji pomorski putevi. Miroslav Katić ističe da se osim *kastrizacije* u tom periodu odvija izgradnja

¹⁰¹ Beth Munro, “Approaching Architectural Recycling in Roman and Late Roman Villas.” In *TRAC 2010: Proceedings of the Twentieth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, edited by Dragana Mladenović and Ben Russell, Oxbow Books, 2011., str. 77.

¹⁰² Isto, str. 86.

¹⁰³ Maja Zeman, „Recikliranje“ arhitekture rimskodobnih imanja (villae) u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku. Odabrani primjeri srednjega i južnoga Jadrana // Zbornik dana Cvita Fiskovića VIII. Materijalnost umjetničkog djela / Marković, Predrag (ur.). Zagreb: FF Press, 2021., str. 40.

pristaništa i luka u podnožju tih utvrda te da te luke nemaju isključivo ulogu opskrbe utvrde, već i pružanja sigurnog skloništa trgovačkim brodovima. Katić naglašava ranije postojanje infrastrukture visinskih naselja i crkava po otočnim uvalama duž pomorskih puteva te piše kako se u Justinijanovo vrijeme dodatno osigurava komunikacija između istoka i zapada.¹⁰⁴ Odnosno, *kastrizacija* treba biti shvaćena kao dugotrajniji proces koji izlazi van okvira Justinijanove rekonkviste.

Možemo li prihvatiti teoriju o zamiranju nizinskih naselja nauštrb utvrđenih visinskih naselja? Maja Zeman odbacuje tezu o zamiranju nizinskih naselja, odnosno propadanju sustava rimskih stambenih i gospodarskih zdanja u Srednjoj Dalmaciji od 6. stoljeća. Naime, Zeman utvrđuje kako je organizacija i upravljanje teritorijem srednje Dalmacije i u razdoblju klasične, kao i kasne antike počivala na disperznom sustavu posjeda pod izravnom carskom/državnom kontrolom s upravno-administrativnim centrima, poreznim i putnim postajama, proizvodno-prerađivačkim postrojenjima i sl. čije je funkcioniranje ovisilo o mreži magistralnih cesta i strateški izdvojenih položaja. Također, autorica pretpostavlja da su predjeli zadržali ulogu središta kontrole i u vrijeme ostrogotske uprave, kao i u vrijeme bizantsko-gotskih sukoba.¹⁰⁵

Zeman zapravo piše o kontinuitetu posjedovnih odnosa i zadržavanju već utvrđenog sustava organizacije prostora tijekom 5. i 6. stoljeća, odnosno *kasnoantičke vikuse* vidi kao nasljednike državnih/carskih rimskih ladanjskih imanja u čijem su sastavu bila gospodarska, rezidencijalna, kulturna, upravna i proizvođačko-prerađivačka zdanja. Kasnoantički vikusi su anglomeracije najčešće vezane za agrikulturu, gdje se odvija proizvodnja i trgovina te uz kršćanska svetišta imaju objekte gospodarske, administrativne, rezidencijalne i kupališne namjene. Upravo ti kasnoantički vikusi predstavljaju temelj stvaranja ranosrednjovjekovnog pejzaža. Razlika kasnoantičkog vikusa od prethodnih, rimskih carskih/državnih imanja je primarno u novom duhovnom kontekstu, poganska kulturna zdanja unutar arhitektonskog kompleksa su zamijenjena

¹⁰⁴ Miroslav Katić, "Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu", *Opuscvla archaeologica*, vol.27, br. 1, 2003., str. 525-526.

¹⁰⁵ Maja Zeman, "Povijesna mjesta" kao "mjesta moći" - kontinuitet u formiranju ranosrednjovjekovnih vladarskih kompleksa sklavinije Hrvatske u Zbornik radova znanstvenog skupa "Dani Cvita Fiskovića" ur. Ana Marinković i Ana Munk, Zagreb, FF Press, 2018., str. 20.

kršćanskim svetištima.¹⁰⁶ Maja Zeman piše o “kontinuitetu mjesta prezentacije moći i vlasti“ objašnjavajući kako su ranosrednjovjekovne vladarske zadužbine u Srednjoj Dalmaciji upravo podizane na mjestu takvih kasnoantičkih vikusa, koji su nasljedili ranije posjede.¹⁰⁷

U kontekstu otoka Brača ne možemo govoriti o jasno detektiranim ranosrednjovjekovnim vladarskim zadužbinama, kao što je to moguće na kopnu. No, činjenica je da su na mnogim lokalitetima crkava iz 11. i 12. stoljeća na otoku jasno detektirane ranije arhitektonske strukture ili barem ulomci keramike koji svjedoče raniju prisutnost. U Lovrečini i Poveljima, na mjestu ili u blizini rimskih ladanjskih imanja, kasnije i ranokršćanskih crkava, uzdižu se crkve sv. Stjepana¹⁰⁸ i sv. Ivana¹⁰⁹, u kontekstu benediktinskih samostanskih zajednica. Na mjestu ranijih ranokršćanskih crkava sv. Stjepana u Stipanskoj luci kod Pučišća¹¹⁰, sv. Duha u Škripu¹¹¹ i sv. Ivana (i Teodora) u Bolu¹¹² zabilježene su pregradnje u ranom srednjem vijeku. Isto tako, pretpostavljamo da je crkva sv. Tudora u Nerežišćima¹¹³ izgrađena na temeljima ranokršćanske crkve, dok postoje indicije o pregradnji ranokršćanske crkve u ranoromaničku crkvu sv. Barbare kod Dola.¹¹⁴ U Donjem Humcu, crkva sv. Ilije izgrađena je na mjestu nekadašnjeg rimskog mauzoleja, pri čemu je zatečeni građevni materijal iskorišten u procesu gradnje. Na lokacijama blizu crkava sv. Nikole kod Selaca¹¹⁵, sv. Jurja kod Nerežišća¹¹⁶ i Stomorice kod Ložišća,¹¹⁷ uočavamo značajnu prisutnost keramike iz ranijih povijesnih razdoblja. Neki istraživači čak sugeriraju mogućnost postojanja rimskih ladanjskih imanja na tim lokalitetima. Trenutno stanje ograničene istraženosti lokaliteta ne daje nam dovoljno informacija za potpunije razumijevanje fenomena nasljeđivanja i napuštanja ranijih posjeda na otoku Braču. U katalogu će biti naglašeni

¹⁰⁶ Isto, str. 20.

¹⁰⁷ Isto, str. 21.

¹⁰⁸ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 34.

¹⁰⁹ Isto, str. 36.

¹¹⁰ Tomislav Marasović, Sv. Stjepan u Pučišću. U: Cambi, N.,ur., *Dalmatia praeromanica: Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 3. Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, 2011., str. 559.

¹¹¹ Isto, str. 539.

¹¹² Radoslav Bužančić, Dvije crkve na Braču obnovljene u ranom srednjem vijeku, Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji 32, 1991. str. 32.

¹¹³ Dasen Vrsalović, Starokršćanski spomenici otoka Brača, 1960., str. 98-99.

¹¹⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka Brača - Itinerari kulturnog turizma*, 2019., str. 73.

¹¹⁵ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 89.

¹¹⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica 3*, 2011., str. 536.

¹¹⁷ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 99.

raniji “tragovi života“ kao što su ulomci keramike ili ostatci arhitektonskih struktura kod obrađenih lokaliteta.

Glede pitanja vlasništva posjeda Zeman piše o kasnoantičkim vikusima kao nasljednicima carskih/državnih rimskih ladanjskih imanja, ali znamo da su vlasnici još mogli biti i crkva ili aristokratske obitelji. Kim Bowes u knjizi *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity* govori o važnoj ulozi aristokracije u kolektivnoj afirmaciji kršćanstva i njihovih privatnih posjeda na kojima se grade crkve za koje Bowes smatra da mogu funkcionirati izdvojeno od institucijskog autoriteta kasnoantičke crkve.¹¹⁸ Godine 2018. s puno više opreza Bowes iznosi tezu o izdvojenosti privatnih crkava unutar “villa“ od crkvenog autoriteta.¹¹⁹ Iako Alexandra Chavarría ne negira postojanje privatnih crkava u kasnoj antici, nabrajajući primjere s Apeninskog poluotoka naglašava kako su takve pojave bile rijetke.¹²⁰ Odnosno, arheološki dokazi upućuju na podizanje crkava na mjestu rimskih ladanjskih imanja nakon glavne okupacijske faze imanja te je u tom slučaju nemoguće potvrditi privatnog naručitelja crkve, a kamoli jesu li private crkve funkcionirale izdvojeno od crkvenog institucionalnog autoriteta.¹²¹

Alexandra Chavarría zaključuje da se u kasnoj antici, u 5. stoljeću, crkve pozicioniraju u odnosu na glavne ceste iz čega zaključuje da je crkvena mreža bila strateški raspoređena u krajoliku radi kontrole. Tu strategiju po Chavarríji donose crkvene vlasti, dok bi gradnja privatnih crkava po posjedima pojedinaca značila nasumičan raspored crkava po teritoriju, što autorica odbacuje.¹²²

Uzimajući u obzir trenutno stanje istraženosti, kod pokušaja analize povijesnog pejzaža otoka Brača na temelju vidljivih materijalnih ostataka vrijedno je uzeti u obzir različita razmatranja koja uključuju arheološke nalaze, povijesne izvore, antropološke pristupe te multidisciplinarni

¹¹⁸ Kim Bowes, *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity*. Cambridge-New York, 2008.

¹¹⁹ Kim Bowes, “Christianization of Villas.” *Roman Villas in the Mediterranean Basin*, ed. A. Marzano and G. Métraux. Cambridge University Press, 2018., str. 450-451.

¹²⁰ Alexandra Chavarría Arnau, »Churches and villas in the 5th century: reflections on italian archaeological data«, u: *Le trasformazioni del V secolo: L'Italia i barbari e l'Occidente romano*, (ur.) Paolo Delogu, Stefano Gasparri, 2010., str. 646.-653.

¹²¹ Isto, str. 642-643.

¹²² Isto, str. 661.

pristup kako bi se dobila cjelovitija slika o mogućim procesima transformacije i evolucije pejzaža. Ako usporedimo povijesni pejzaž Brača s ostalim dijelovima Carstva, možemo uočiti neke slične obrasce, kao što je primjerice poštivanje “kontinuiteta mjesta“, ali i dalje moramo pristupati sa stanovitim oprezom. Ključno je postaviti pitanje zašto su upravo ta mjesta bila odabrana i kakve su veze imala s drugim naseljima i komponentama krajolika. Pristupajući ovom pitanju, možemo razmotriti kako su dostupni građevinski materijali iz prošlih vremena možda igrali ulogu u odabiru tih lokacija.

Specifičnost otoka Brača je također i njegov položaj u odnosu na glavni grad rimske provincije Dalmacije, Salonu, gdje cijeli otok funkcionira kao predgrađe Salone. Promišljanja o međuodnosu Salone i Brača u nestabilnim vremenima na kopnu su također važna kod rekonstruiranja povijesnog pejzaža. Sigurno utočište Salonitancima, bar na neko vrijeme predstavlja ruralni krajolik susjednog otoka, Brača. Migracija stanovništva s kopna na otok utječe na stukturu stanovništva, što ima svoje socioekonomske reperkusije. Vjerodostojni materijalni dokazi prisutstva novog stanovništva s drugačijim društvenim vrijednostima su sarkofazi. Nakon Salone, na otoku Braču je posvjedočena najveća koncentracija sarkofaga iz druge polovice 6. stoljeća na istočnojadranskoj obali.¹²³

¹²³ Igor Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75, 1981., str. 105.

7. KAMENOLOMI I LOKALNE KLESARSKE RADIONICE OTOKA BRAČA

Branje i obrada kamena i danas je jedna od zastupljenih djelatnosti na otoku Braču, koja naravno ima dug kontinuitet. Aktivnost kamenoloma na Braču započinje već u 1. stoljeću, a prvotno je aktivnost posvjedočena oko Škripa i Splitske, u kamenolomima Rasohe, Plate, Stražišće.¹²⁴ Kroz stoljeća će se aktivirati kamenolomi u neposrednoj blizini Pučišća, Selaca, Donjeg Humca, Dola, Sumartina, Dračevice, Nerežišća i Postira.¹²⁵ Na istočnoj strani otoka Brača također se posvjedočeni antički kamenolomi, Tešišća kod Pučišća i kamenolom u Stipanskoj luci.¹²⁶ Detektiran je i kamenolom Kamenprag kod Selaca.¹²⁷ Na kamenolomima Plate, Stražišće i Rasohe su vidljivi *pašarini*, tragovi antičkog branja kamena, kao i epigrafski natpisi koji upućuju na to da su spomenuti kamenolomi bili državno, carsko vlasništvo.¹²⁸ U Rimskom carstvu su postojali kažnjenički kamenolomi (*latomiae*) i državni kamenolomi (*lapidicinae*) pod koje su potpadali brački kamenolomi.¹²⁹

Branje i obrada kamena, odnosno rad u državnim kamenolomima je također bio mukotrpan rad. Radnu snagu državnih kamenoloma uglavnom su činili robovi.¹³⁰ Sasvim je prikladno da ti radnici, odnosno robovi na kamenolomu, koji svakodnevno teško fizički rade za svog zaštitnika, odaberu božanstvo izrazite čvrstine i snage. Božanstvo takve nadljudske snage bio je Herkul koji je komemoriran reljefom na živoj stijeni u kamenolomu Rasohe.¹³¹ Osim tog svetišta, čašćenje Herkula je zabilježeno i u kamenolomu Stražišće, što potvrđuje pronađeni žrtvenik koji je bio posvećen vjerojatno tom rimskom božanstvu.¹³² U kamenolomu Plate također je pronađen žrtvenik posvećen Herkulu na kojem se spominje rimski vojnik *Valerius Valerianus* koji je bio nadzornik

¹²⁴ Ivo Donelli, Mladen Matijaca, Iva Paduan, Ancient quarries on the eastern Adriatic coast with specific reference to the island of Brač (Croatia). IX. International Conference ASMOSIA, García-Moreno, A. G. Lapuente Mercadal, M. P. De Llanza, I. R. (eds.): Tarragona, 2009., str. 639.

¹²⁵ Isto, str. 639.

¹²⁶ Josip Belamarić, Kamen istočnog Jadrana. Split: Javna ustanova RERA SD 2015., str. 40.

¹²⁷ Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia* : katalog izložbe, Muzej grada Splita, Split, 2015., str. 12.

¹²⁸ Isto, str. 12.

¹²⁹ Petar Didolić, „Historijski Brački kamenolomi“, Brački zbornik 3, Split, 1957., str. 100.

¹³⁰ Isto, str. 100.

¹³¹ Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia*, 2015., str. 12.

¹³² Nenad Cambi, Herkul na Braču, Klesarstvo i graditeljstvo, vol. 24, br. 1-2, 2013, str. 10.

izrade kapitela za terme cara Licijana u Sirmiju.¹³³ Time je dokazan izvoz najvažnije sirovine otoka Brača, kamena, sitnozrnatog bijelog vapnenca koji se često naziva mramorom.¹³⁴ Uz spomenuti reljef i žrtvenike posvećene Herkulu, još dva reljefa posvećena Herkulu pronađena su na području Škripa, zbog čega Nenad Cambi zaključuje da je Škrip mjesto koje treba shvatiti kao središte uprave carskih kamenoloma na otoku Braču.¹³⁵

Najvažniji izvozni proizvod otoka, kamen, napuštao je otok pomorskim putevima. Prilikom podvodnih istraživanja kod luke Splitske otkriveno je više obrađenih ulomaka vapnenca, dvije vrste mramora, dvije vrste granita te šest kamenih blokova pravilno složenih na morskome dnu, a upravo ti blokovi odgovaraju dimenzijama blokova Dioklecijanove palače.¹³⁶ Konačna potvrda o tome da je Dioklecijanova palača sagrađena kamenom s bračkih kamenoloma dolazi s mineraloško-petrografskom analizom. Usporedbom uzoraka kamena s Peristila Dioklecijanove palače i uzoraka s bračkih antičkih kamenoloma Plate i Rasohe dolazi se do podudarnih rezultata.¹³⁷

Izuzev kamenih blokova na morskome dnu kod Splitske, uočen je još jedan antički brodolom kod Sutivana. Brod izrađen od drva posječenog sredinom 2. stoljeća vjerojatno je potonuo usred nevremena ili snažne bure.¹³⁸ Ostatci brodoloma nalaze se na manje od 2 kilometra sjeveroistočno od Sutivana na morskome dnu.¹³⁹ Lokalitete se nalazi na dubini od 32 metra te zauzima površinu od 42 m², a teret je bio težak oko 30 tona.¹⁴⁰ Od tereta su dokumentirana dva sarkofaga s poklopcima, dva dječja sarkofaga s poklopcima, 13 kamenih blokova, jedan stup polukružnog presjeka, jedna stela datirana u drugu polovicu 2. stoljeća.¹⁴¹ Pronađeni fragmenti

¹³³ Nenad Cambi, *Herkul na Braču*, 2013., str. 11-13.

¹³⁴ Josip Parat, "Mramor u carskom Rimu: privata luxuria, publica magnificentia." *Latina et Graeca* 2, br. 37, 2020., str. 43.

¹³⁵ Nenad Cambi, *Herkul na Braču*, 2013., str. 13.

¹³⁶ Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia*, 2015., str. 10.

¹³⁷ Isto, str. 14.

¹³⁸ Igor Mihajlović, "Antički brodolom sa sarkofazima kod Sutivana na otoku Braču." *Histria antiqua* 21, br. 21, 2012., str. 653.

¹³⁹ Koordinate ostataka brodoloma: 43°24'00.0"N 16°28'00.0"E

¹⁴⁰ Igor Mihajlović, *Antički brodolom*, 2012., str. 651-652.

¹⁴¹ Isto, str. 651-652.

keramike datirani su u 2. ili 3. stoljeće.¹⁴² Fragmenti amfora nisu posvjedočeni na ovom lokalitetu, zbog čega Igor Mihajlović zaključuje da je ovaj brod plovio na kraćoj relaciji, prema naručitelju na srednjem ili sjevernom Jadranu.¹⁴³ Čak ni petrografska analiza nije bila od pomoći kod detekcije kamenoloma, ishodišta materijala za sarkofage, kako je riječ o učestalijoj vrsti kamena, vapnencu.¹⁴⁴

Mobilnost majstora i radionica nije bila strana u klasičnoj, a isto tako ni u kasnoj antici, ali je također bila raširena praksa izvoza poludovršenih ili u potpunosti dovršenih arhitektonskih elemenata iz produkcijskih centara.¹⁴⁵ Praksa izvoza gotovih arhitektonskih elemenata gotovo pa da staje od 7. do 9. stoljeća, kad se povećava mobilnost majstora i njihovih radionica.¹⁴⁶ O kontinuitetu dalmatinskih, posebice trogirskih i bračkih kamenoloma, piše Marin Zaninović ističući korištenje kamena pri podizanju salonitanske bazilike iz 5. i 6. stoljeća te pri učvršćenju salonitanskih zidina u Justinijanovo doba.¹⁴⁷ Neupitno svjedočanstvo kontinuiteta branja i obrade kamena u bračkim kamenolomima u kasnoj antici su brojni sarkofazi izvedeni u drugoj polovici 6. stoljeća.¹⁴⁸

Igor Fisković u radu *Ranokršćanski sarkofazi otoka Brača* donosi pregled sarkofaga za koje smatra da potječu iz bračkih, lokalnih radionica sarkofaga.¹⁴⁹ Ističe kako na nijednom djelu istočne obale Jadrana, osim u Saloni, nije detektirana tolika količina sarkofaga kao na otoku Braču.¹⁵⁰ Iako se Salona i njene radionice opskrbljuju bračkim kamenom, Igor Fisković ističe da je teško za povjerovati da se kameni blokovi otpremaju za Salonu da bi se potom vraćali na otok dekorirani i obrađeni po ustaljenim obrascima kasnoantičke umjetnosti.¹⁵¹ Jačanje vangradske

¹⁴² Isto, str. 653.

¹⁴³ Isto, str. 653.

¹⁴⁴ Isto, str. 653.

¹⁴⁵ Michelle Beghelli, *On the road and at the tavern. Practical aspects of the master builders' mobility: distances, journey durations, stopovers and hospitality, costs (7th-9th c.)* u: *Mens acris in corpore commodo: zbornik povodom sedamdesetog rođendana Ivana Matejčića* (Vol. 17, p. 452), 2021., str. 139.

¹⁴⁶ Isto, str. 139.

¹⁴⁷ Marin Zaninović, *Obrada kamena i kamenolomi u Antici srednje Dalmacije* // *Histria antiqua*, 3, 1997., str. 44.

¹⁴⁸ Maja Zeman, *Transformacije rimskih "vila" na prostoru srednje Dalmacije tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014., str. 267.

¹⁴⁹ Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi*, 1981., str. 105-135.

¹⁵⁰ Isto, str. 105.

¹⁵¹ Isto, str. 116-117.

privrede u kasnoj antici uslijed novih društveno-političkih okolnosti dovodi do osamostaljivanja manjih, vangradskih, lokalnih radionica. Fisković čak piše o “punom procvatu i zavidnoj samostalnosti“ kamenarske aktivnosti na otoku Braču u kasnoj antici.¹⁵² Radionice je moguće detektirati sistematičnim proučavanjem tipoloških karakteristika i potom uočiti distribuciju proizvoda iste te radionice, čime dobivamo uvid u izvoznu djelatnost određene radionice. Igor Fisković bračke sarkofage, dovršene ili poludovršene, osim na Braču uočava i u: Ravenni, Solinu, Splitu, Bijaćima, Kaštelima, Šolti, Slanom, Cresu, Pagu, Trogiru, Kamenu, Sumpetru kod Omiša, Sinju, Stonu, Gradu i Traniju.¹⁵³

Do sada uočena distribucija bračkih sarkofaga iz druge polovice 6. stoljeća ukazuje na zavidnu izvoznu moć radionica. Uslijed velikih, tektonskih društvenih promjena, salonitanske elite bježe na otok u predgrađu, Brač.¹⁵⁴ Visoka koncentracija tih istih sarkofaga iz druge polovice 6. stoljeća na samom otoku nam svjedoči o imovinskom stanju bračkog stanovništva. Kako su sarkofazi bili namijenjeni ljudima određenog društvenog ugleda ili imovinske moći,¹⁵⁵ možemo ih shvatiti kao posljednji iskaz socioekonomske moći pojedinca. Igor Fisković ističe kako je na otoku Braču neobično visoka koncentracija kasnoantičkih sarkofaga s obzirom na to da se radi o otoku bez urbanih sredina.¹⁵⁶ Iz navedenog je moguće izvesti zaključak o naseljavanju urbanog stanovništva na otok, koji se u konačnici i nalazio u neposrednoj blizini velikog grada, Salone. Izvjesno je da se na otok naseljavaju elite koje su si mogle priuštiti sarkofage, ali je vrijedno spomena da su i drugi društveni slojevi posvjedočeni. Naime, na Braču je moguće pronaći grobove za skeletne ukope, jednostavnijeg tipa koji se povezuju s populacijom niže platežne moći.¹⁵⁷ S novopridošlim elitama se izvjesno javlja potreba i za radnicima i obrtnicima u radionicama sarkofaga, koje koriste kamen bračkih kamenoloma. Izvjesno je osamostaljivanje tih radionica sarkofaga, koje su usmjerene zadovoljavanju novih potreba tržišta – za kamenim sanducima, sarkofazima sada ukrašenima kršćanskim motivima koji predstavljaju posljednje počivalište posjednika i društvenih elita kasne antike. O periodu koji je uslijedio ne znamo puno, ali Silvije

¹⁵² Isto, str. 129.

¹⁵³ Isto, str. 130.

¹⁵⁴ Silvije Pranjić, "Kamenarstvo i klesarstvo u Zadru od antike do baroka: eksploatacija, obrada, prijevoz, trgovina i građenje kamenom.", doktorski rad, Sveučilište u Zadru, 2021., str. 50.

¹⁵⁵ Igor Fisković, Ranokršćanski sarkofazi, 1981., str. 105-106.

¹⁵⁶ Isto, str. 129.

¹⁵⁷ Isto, str. 105.-106.

Pranjić kao razlog zamiranja aktivnosti u antičkim kamenolomima Rasohe, Plate i Stražišće vidi njihovu udaljenost od mora. Odnosno, dopremanje kamena do obližnjih luka je logistički zahtjevan postupak koji iziskuje puno radne snage, koja više nije bila dostupna.¹⁵⁸

Radna snaga više nisu bili robovi, a zbog te činjenice se smanjuju i sami alati za eksploataciju i obradu kamena.¹⁵⁹ Naspram maksimalno produktivnog sistema eksploatacije kamena u antici, nadolazeći period obilježen je promjenom radne snage, smanjenjem alata, pojedinačnim branjima kamena novim metodama koje su u konačnici smanjivale iskoristivost samog kamena.¹⁶⁰ Ni pisani ni arheološki izvori nam ne govore ništa o kamenarskoj aktivnosti na otoku Braču sve do 1455. godine. Naime, dokument sa sredine 15. stoljeća govori o tome kako je Andrija Aleši od vlasnika iz Straževnika zakupio kamenolom na punti Veselje kod Pučišća za potrebe gradnje crkve na Tremitima.¹⁶¹ Godinu 1455. trebamo shvatiti kao *terminus ante quem* aktivnosti kamenoloma na punti Veselje. Možda je aktivnost, na tom i danas aktivnom kamenolomu započela puno ranije, ali takve pretpostavke će opovrgnuti ili potvrditi nadolazeće generacije istraživača.

Kamenolomi i lokalne klesarske radionice na otoku Braču igrali su značajnu ulogu u klasičnoj i kasnoj antici, pružajući vrijedan materijal za carske građevinske projekte, kao što su Dioklecijanova palača i carske terme u Sirmiju. Ovi impresivni primjeri antičke arhitekture svjedoče o vrhunskoj kvaliteti bračkog kamena koji je putovao daleko izvan granica otoka, dopirući do najvažnijih građevina toga doba. Uslijed izmijenjenih društveno-političkih okolnosti, vangradska kamenarska i klesarska privreda otoka Brača doživljava procvat osamostaljenjem radionica sarkofaga čiji se proizvodi izvoze po cijelom Jadranu. Ovo je važan preokret koji ukazuje na razvoj lokalnih radionica i njihovu sposobnost da zadovolje potrebe tržišta. Kamenarstvo ostaje značajan gospodarski čimbenik otoka, a brački kamen od druge polovine 6. stoljeća nastavlja biti faktor u produkciji sarkofaga.

¹⁵⁸ Silvije Pranjić, *Kamenarstvo i klesarstvo*, 2021., str. 48-49.

¹⁵⁹ Mate Parica „Tragovi alata u antičkim i srednjovjekovnim kamenolomima Dalmacije kao pomoć pri kronološkom determiniranju pojedinih faza eksploatacije“, *Archeologia Adriatica VIII*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014., str. 78-79.

¹⁶⁰ Isto, str. 79.

¹⁶¹ Silvije Pranjić, *Kamenarstvo i klesarstvo*, 2021., str. 67-68.

Uporište u kontinuitetu razvoja lokalnih ranosrednjovjekovnih klesarskih radionica na istočnojadranskoj obali je upravo u osamostaljivanju vangradskih, lokalnih radionica već u kasnoj antici, iako u konkretnom slučaju Brača nije utvrđena plodnija ranosrednjovjekovna kamenarska djelatnost.¹⁶² Unatoč tome, potrebno je istražiti dalje kako bi se rasvijetlili mogući tragovi kamenarske aktivnosti na otoku tijekom ranog srednjeg vijeka. Pitanja poput upotrebe kamena u gradnji crkava i drugih sakralnih objekata ili eventualne povremene eksploatacije kamena s bračkih kamenoloma mogu pružiti nova saznanja o održavanju tradicije kamenarstva na otoku tijekom izvorima škrtih vremena srednjeg vijeka.

Malo toga nam je poznato o kamenarskoj aktivnosti na Braču sve do sredine 15. stoljeća. Jesu li se graditelji crkava u ranom srednjem vijeku i predromanici na Braču služili isključivo materijalom sa zatečenih ruševina? Ili su se povremeno upuštali u pojedinačne eksploatacije kamena na bračkim kamenolomima? Na ova pitanja zasigurno nije moguće dati jednoznačne odgovore.

Suvremena kamenarska industrija na Braču i dalje svjedoči o dugoj tradiciji kamenarstva i klesarstva na otoku, tih zanatskih vještina duboko utkanih u kulturni identitet otoka Brača.

¹⁶² Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi*, 1981., str. 131.

8. KATALOG:

Sveti Ivan, Sutivan

DIMENZIJE: 19,50 x 13,70 metara¹⁶³

KOORDINATE: 43° 23' 4.6" N, 16° 28' 57.1" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prvi put se u pisanim izvorima spominje crkva sv. Ivana u Sutivanu u 15. stoljeću.¹⁶⁴ Godine 1934. započeta je gradnja doma društva "Sokol" i otkriveni su i dijelom uništeni ostatci ranokršćanske crkve.¹⁶⁵ Mihovil Abramić piše u dva navrata o crkvi sv. Ivana u Sutivanu, prvi put ju spominje 1940. godine kada je sudjelovao na IV. kongresu starokršćanske arheologije u Rimu.¹⁶⁶ Također ju spominje i na V. kongresu starokršćanske arheologije u Rimu 1954. godine.¹⁶⁷ Cvito Fisković 1940. godine također piše o crkvi Svetog Ivana te potvrđuje Abramićevu dataciju u VI stoljeće.¹⁶⁸ Iako se crkva spominje u literaturi do 1970. godine, nema značajnijih iskoraka. Od 1970. do 1972. godine Regionalni zavod za zaštitu spomenika Split provodi arheološka istraživanja i restauratorske radove.¹⁶⁹ Jedno desetljeće nakon istraživanja i restauratorskih radova, Igor Fisković publicira nove tlocrte crkve.¹⁷⁰ Nenad Cambi crkvu uspoređuje s drugim trikonhosima na istočnojadranskoj obali potvrđujući prethodno publicirane podatke.¹⁷¹ Pascale Chevalier 1995. godine crkvu uvrštava u katalog ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije te daje sistematične i detaljne opise.¹⁷² Pavuša Vežić dotiče se ranokršćanskog sloja sv. Ivana u članku *Dalmatinski trikonhosi* 2011. godine.¹⁷³ Vedran Barbarić i Lino Ursić 2019. godine

¹⁶³ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 271.

¹⁶⁴ Vanja Kovačić, Sutivan. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 67.

¹⁶⁵ Davor Domančić, Sutivan. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 64.

¹⁶⁶ Mihovil Abramić, *Nuove chiese paleocristiane scoperte nella Dalmazia*, 1940., str. 67.

¹⁶⁷ Mihovil Abramić, *Die christliche Archäologie in Jugoslawien in den letzten zwanzig Jahren*, 1954., str. 177-183.

¹⁶⁸ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 26.

¹⁶⁹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 269.

¹⁷⁰ Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti. Arheološki radovi i rasprave VIII-IX*, 1982., str. 164., 177., 181., 195.

¹⁷¹ Nenad Cambi, *Triconch churches on the Eastern Adriatic*, Actes du C CIAC Thessalonique, 1984., str. 47.

¹⁷² Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 269-271.

¹⁷³ Pavuša Vežić, "Dalmatinski trikonhosi.", *Ars Adriatica*, vol. , br. 1, 2011., str. 27-66.

uvrstili su crkvu u katalog izložbe *Sakralna baština otoka Brača - Itinerari kulturnog turizma* te potvrdili njenu ranokršćansku dataciju.¹⁷⁴

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na lokalitetu Mostir, istočno od Sutivana, gdje danas stoji crkva sv. Ivana Krstitelja iz 17. stoljeća, otkrivena je ranokršćanska jednobrodna crkva s trikonhalnim završetkom.¹⁷⁵ Na mjestu ranije trikonhalne crkve splitski kanonik Jerolim Natalis daje graditi novu, o čemu i svjedoči natpis nad vratima, te nova crkva koristi južni zid ostataka ranokršćanske crkve.¹⁷⁶ Otkrivanjem sjevernog zida uočava se poklapanje triju lezena na sjevernom zidu i lezena na zidu nove crkve koja je iskoristila južni zid ranokršćanske konstrukcije.¹⁷⁷ Otkrivene su samo istočna i južna konha, a na mjestu sjeverne konhe pronađen je fragment pilastra oltarne pregrade.¹⁷⁸ Na vanjštini obaju konhi pronađena je i žbuka koja svjedoči o tome da je crkva bila i ožbukana.¹⁷⁹

Uz sjeveroistočni kut postojeće crkve pronađen je metalni lanac za uljanice s okruglom pločicom koja je dekorirana s četiri jednakokračna trokuta koja čine križ, a uz jugozapadni kut crkve pronađena su dva groba.¹⁸⁰ Nenad Cambi primjećuje kako se druge crkve trikonhalnog završetka na istočnojadranskoj obali ne nalaze u urbanim središtima te daje mogućnost kongregacijske ili memorijalne funkcije ovog tipa građevina.¹⁸¹ Pavuša Vežić definira trikonhose kao tip memorije s dugim ulaznim krakom koji vodi do traveja među konhama.¹⁸² *Celle trichore* smatra jednostavnijim prethodnicama dalmatinskih trikonhosa te upravo u tom odnosu vidi poveznicu poganske i ranokršćanske tradicije funerarne arhitekture.¹⁸³

¹⁷⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 101.

¹⁷⁵ Davor Domančić, Sutivan. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 64.

¹⁷⁶ Isto, str. 64.

¹⁷⁷ Isto, str. 64. .

¹⁷⁸ Isto, str. 65.

¹⁷⁹ Isto, str. 65.

¹⁸⁰ Isto, str. 65. i 66.

¹⁸¹ Nenad Cambi, *Triconch churches on the Eastern Adriatic*, Actes du C CIAC Thesalonique, 1984., str. 50.

¹⁸² Pavuša Vežić, *Dalmatinski trikonhosi.*, 2011, str. 27.

¹⁸³ Isto, str. 28.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Nenad Cambi u članku *Triconch churches on the Eastern Adriatic* donosi usporedbu crkve sv. Ivana Krstitelja u Sutivanu s ostalim trikonhosima na istočnojadranskoj obali te potvrđuje prethodne datacije crkve u 6. stoljeće.¹⁸⁴ Naime, Cambi smatra da su trikonhosi "istočnog podrijetla" i da se pojavljuju na Jadranu u 6. stoljeću, a takav stav argumentira arhitektonskom skulpturom u Cimu, Založju i Doljanima koja smatra tipičnom za spomenuto stoljeće.¹⁸⁵

Dale Kinney u poglavlju *The Type of the Triconch Basilica* knjige *The Red Monastery Church: Beauty and Asceticism in Upper Egypt* donosi detaljan razvoj ideja istraživača kroz desetljeća o genezi i datacijama oblika trikonhosa.¹⁸⁶ Pavuša Vežić smatra da se na tlu Dalmacije arhitektonski oblik trikonhosa pojavljuje krajem 5. ili početkom 6. stoljeća.¹⁸⁷

Iako postoje neslaganja oko egzaktnog datacijskog okvira trikonhosa na istočnojadranskoj obali, sasvim je sigurno da se ostatci crkve sv. Ivana u Sutivanu mogu smatrati ranokršćanskima. Izmještaj van urbanog centra ide u prilog Vežićevoj tezi o memoriji na privatnom posjedu u vrijeme nastanka crkve.¹⁸⁸ Primjer transformacije ranijih privatnih memorija u kongregacijske crkve kršćanske zajednice vidimo kod sv. Martina u Pridrazi kod Zadra, naime uz anekse se sakralnom sklopu dodaje i baptisterij.¹⁸⁹ Iako kod crkve sv. Ivana u Sutivanu nisu pronađeni ostatci baptisterija, ovakvim komparativnim razmatranjima možemo potaknuti na buduća arheološka istraživanja lokaliteta.

¹⁸⁴ Isto, str. 54.

¹⁸⁵ Isto, str. 52.

¹⁸⁶ Dale Kinney, *The Type of the Triconch Basilica. The Red Monastery Church: Beauty and Asceticism in Upper Egypt*, edited by Elizabeth S. Bolman, American Research Center in Egypt, Inc., 2016., str. 37-47.

¹⁸⁷ Pavuša Vežić, "Dalmatinski trikonhosi." *Ars Adriatica*, vol., br. 1, 2011, str. 27.

¹⁸⁸ Isto, str. 40.

¹⁸⁹ Isto, str. 41-42.

1) Sveti Petar, Supetar

DIMENZIJE: 20 x 11,85 metara¹⁹⁰

KOORDINATE: 43° 23' 0.5" N, 16° 33' 18" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Jasna Jeličić-Radonić u Slobodnoj Dalmaciji 1979. godine izvještava o snažnoj kiši koja je 1974. godine otkrila mozaike sa sjeverne strane barokne župne crkve Navještenja Marijinog u Supetru.¹⁹¹ Izvještava javnost o tome kako konzervatorske radove izvodi Restauratorska radionica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita pod nadzorom Laze Đakovskog, konzervatora slikara iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Bitola.¹⁹² Na izložbi *Brač u ranom srednjem vijeku* održanoj 1984. godine u Muzeju otoka Brača u Škripu i u Splitu javnost je upoznata s mozaicima trobrodne ranokršćanske bazilike sv. Petra u Supetru.¹⁹³ Jasna Jeličić Radonić ponovno se osvrće na crkvu 1994. godine u zborniku radova *Ranokršćanski spomenici otoka Brača* te donosi detaljne opise mozaika.¹⁹⁴ Također i Pascale Chevalier 1995. godine uvrštava crkvu sv. Petra u svoj katalog ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije.¹⁹⁵ Crkvu usputno spominje i Duško Kečkemet 1998. godine preuzimajući prethodne zaključke.¹⁹⁶

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na mjestu trobrodne ranokršćanske bazilike sagrađena je nova župna crkva Navještenja Marijina u 15. stoljeću koja je izgorjela, a na njenom mjestu je u prvoj polovici 18. stoljeća sagrađeno novo, barokno zdanje.¹⁹⁷ Nakon otkrića mozaika sa sjeverne strane crkve vrše se arheološka istraživanja, a otkopavanjem zapadnog zida, sjeverozapadnog ugla građevine i stilobata s bazama za stupove kolonade potvrđuje se inicijalna pretpostavka kako je sačuvani mozaički

¹⁹⁰ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 273.

¹⁹¹ Jasna Jeličić, Otkriće ranokršćanske bazilike s mozaikom, *Slobodna Dalmacija*, 27.10.1979., str.4.

¹⁹² Isto, str.4

¹⁹³ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 272.

¹⁹⁴ Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača.*, 1994., str. 57-62.

¹⁹⁵ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 272-273.

¹⁹⁶ Duško Kečkemet, *Brač, Brački zbornik 24*, 1998., str. 30-31.

¹⁹⁷ Duško Kečkemet, *Brač*, 1998., str. 31-32.

paviment sa sjeverne strane trenutne crkve zapravo sjeverni brod trobrodne ranokršćanske bazilike.¹⁹⁸ Trg ispred današnje crkve popločan je 1907. godine, a ispod kamenih ploča fragmenti oštećenih mozaika uklapaju se u jedinstvenu kompoziciju mozaičnog pavimenta koji nam je poznat iz sjevernog broda.¹⁹⁹ Mozaični paviment je ornamentiran složenom mrežom geometrijskih oblika koji tvore sofisticiranu kompoziciju. Središte svakog kvadrata uokviruje jednostavna bordura, dok se u samom središtu kvadrata nalazi neki od geometrijskih ornamenata kao što su rombovi, Salomonovi čvorovi, šahovnice, svastike i virovite rozete od trokutastih isječaka.

Svi ovi geometrijski motivi povezani su u skladnu cjelinu mozaičnog pavimenta koji se vjerojatno prostirao po cijeloj ranokršćanskoj bazilici, no najveći se dio nalazi pod današnjom crkvom. Jasna Jeličić-Radonić smatra da je mozaični pod bazilike u Supetru djelo upravo salonitanske mozaične radionice.²⁰⁰ Uz sjeverni zid ranokršćanske bazilike pronađena je i pravokutna cisterna čiji su zidovi sačuvani u visini od 5 metara.²⁰¹

Činjenica da je ovo je jedina bračka ranokršćanska crkva s mozaičnim ukrasom²⁰² svjedoči o njenoj važnosti za sjevernu stranu otoka Brača koja je bila u neposrednoj komunikaciji s glavnim gradom provincije, Salonom.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Jasna Jeličić-Radonić komparativnom analizom otkrivene mozaike pripisuje salonitanskoj mozaičnoj radionici te joj mozaici potkrijepljuju dataciju ranokršćanske bazilike u 6. stoljeće.²⁰³ Dataciju preuzimaju Pascale Chevalier²⁰⁴ i Duško Kečkemet²⁰⁵ koji se također slažu s Jeličić-Radonić i njenom datacijom mozaika. Na istom se mjestu gradi nova crkva Navještenja Marijina u 15. stoljeću koja je podišla cijeli niz preoblikovanja kroz stoljeća, a danas gledamo posljednju

¹⁹⁸ Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 58.

¹⁹⁹ isto, str. 58.

²⁰⁰ isto, str. 61.

²⁰¹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 272.

²⁰² Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., 105.

²⁰³ Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 61.

²⁰⁴ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 273.

²⁰⁵ Duško Kečkemet, *Brač*, 1998., str. 31.

transformaciju s kraja 19. stoljeća.²⁰⁶ Postojanje luke na lokalitetu ranokršćanske crkve sv. Petra, kao i očuvani mozaični pod i cisterna, ukazuju na to da se radi o neistraženom središtu čije bi se značenje moglo otkriti dodatnim, opsežnijim arheološkim istraživanjima.

²⁰⁶ isto, str. 32.

2) Ranokršćanska crkva na poluotoku sv. Nikole, Supetar

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43°23'16.3"N 16°32'50.2"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Dasen Vrsalović 1960. godine izvještava o ostacima antičkih zidova pred vratima supetarskog groblja na poluotoku sv. Nikole gdje je smještena i crkva istog titulara te o dva ranokršćanska sarkofaga na spomenutom lokalitetu.²⁰⁷ Vanja Kovačić smatra da je kompleks zidina kasnoantički, uočava postojanje manje cisterne te opisuje dva ranokršćanska sarkofaga koja su smještena kod apside današnje crkve sv. Nikole, također polemizira o grobišnoj funkciji ranokršćanske crkve.²⁰⁸ Pascale Chevalier također misli kako se radi o grobišnoj crkvi, nepoznatog tlocrta s tri sporedne prostorije i cisternom u sredini.²⁰⁹ Duško Kečkemet opisuje zidine kao rimske i daje mogućnost da je na tom lokalitetu bilo rimsko ladanjsko imanje, šturo izvještava o pronalascima rimskog novca na lokalitetu, ali sarkofage pronađene na lokalitetu smatra ranokršćanskima.²¹⁰

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Ostatci zidina na jugoistočnoj strani poluotoka sv. Nikole u Supetru tumačeni su raznorodno. Odnosno, postoje neslaganja radi li se uopće o crkvi ili o ostacima neke druge vrste građevine. Pascale Chevalier govori o crkvi grobišne funkcije.²¹¹ Zatečeni sarkofazi poluvaljkastih poklopaca zasigurno su ranokršćanski, a križevi se nalaze na prednjim stranama. Križevi su proširenih krakova s paterom i kružnim ispupčenjem, prvi sarkofag ima vitke krakove s linearnim usjekom, a drugi ima nešto proširenije krakove ispunjene četveroprutom trakom.²¹²

²⁰⁷ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 76., 102.

²⁰⁸ Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 95.

²⁰⁹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 274.

²¹⁰ Duško Kečkemet, *Brač*, 1998., str. 30.

²¹¹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 274.

²¹² Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 95.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Dasen Vrsalović²¹³ i Duško Kečkemet²¹⁴ ostatke zidina opisno smještaju u klasičnu antiku, a Vanja Kovačić ih opisno smješta u kasnu antiku²¹⁵ dok Pascale Chevalier ostatke zidina triju pravokutnih prostorija s cisternom u središnjoj prostoriji opisuje kao ranokršćansku nekropolu.²¹⁶ Spomenute sarkofage datira u 5. ili 6. stoljeće.²¹⁷ Radi se o lokalitetu koji iziskuje dodatna istraživanja kako bi se moglo doći do konkretnijih zaključaka i utvrditi radi li se zbilja o nekropoli kasnoantičkog Supetra.

²¹³ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 102.

²¹⁴ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 30.

²¹⁵ Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 95.

²¹⁶ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 273.

²¹⁷ Isto, str. 274.

3) Sv. Jadra/Andrija, Splitska

DIMENZIJE: 11 x 5-5,70 metara²¹⁸

KOORDINATE: 43° 22' 8.4" N, 16° 36' 0" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Cvito Fisković 1938. godine izvještava o pronalasku ruševina crkve sv. Jadre iznad Splitske, ispod rimskog kamenoloma.²¹⁹ Dasen Vrsalović također piše o crkvi i primjećuje bočna vrata sa sjeverne strane te pretpostavlja komunikaciju s dodatnim zgradama, odnosno pretpostavlja samostansku funkciju crkve.²²⁰ Davor Domančić govori o istraživanjima i konzervatorskim radovima na ruševinama crkve koji su započeli 1963. godine.²²¹ Igor Fisković preuzima Domančićeve zaključke, ali i opovrgava samostansku funkciju crkve.²²² Pascale Chevalier je uvrstila crkvu u katalog ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije.²²³ Odbacujući samostansku funkciju, Duško Kečkemet naglašava važnost blizine kamenoloma prilikom gradnje crkve.²²⁴ Pitanje samostanske funkcije ponovno je naglasio Joško 2019. godine te je naglasio važnost istraživanja kako bi se konačno utvrdila funkcija crkve.²²⁵ Vedran Barbarić i Lino Ursić sličnog su stava te naglašavaju važnost istraživanja radi razumijevanja funkcije crkve.²²⁶

²¹⁸ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 276.

²¹⁹ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici u Škripu na Braču*, *Jadranski dnevnik*, br. 95, 23. 4. 1938., str. 9.

²²⁰ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 98.

²²¹ Davor Domančić, *Crkva sv. Jadre nad Splitskom*. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 73.

²²² Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 165.

²²³ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 274-276.

²²⁴ Duško Kečkemet, *Brač*, 1998., str. 133.

²²⁵ Joško Bracanović, *Benediktinski samostani na tlu Hvarske biskupije. Prilozi povijesti otoka Hvara*, 2019., str. 60.

²²⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 75.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Jadre jednobrodna je bazilika s polukružnom apsidom upisanom u ravno začelje. Najbolje je sačuvana u apsidalnom dijelu, odnosno sačuvan je dio svoda na svetištem. Središte svetišta rastvoreno je polukružnim prozorom. Dasen Vrsalović prepoznaje naknadno sužavanje ulaznog portala crkve.²²⁷ Na sjevernom i južnom zidu sačuvane su po četiri lezene s vanjske strane. Na južnom zidu sačuvana su dva polukružna prozora, dok sjeverni zid nema prozora, ali je probijen otvor za prostoriju koja je dodana na sjeveroistočni kut crkve. Upravo taj aneks potiče polemike kod prethodno spomenutih autora o mogućoj samostanskoj funkciji crkve. Davor Domančić izvještava također i o otkriću kamenog pločnika crkve, traga oltarne pregrade i temelja oltara u apsidi.²²⁸

Kristina Jelinčić ističe ovaj lokalitet kao mjesto na kojem postoji kontinuitet od rane antike do srednjeg vijeka, a do tog zaključka dolazi terenskim rekognosciranjem lokaliteta i pronalaskom nalaza koji mogu biti datirani od 1.st.pr.Kr pa sve do srednjeg vijeka.²²⁹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Dasen Vrsalović daje široku dataciju od 4. do 7. stoljeća, dok Pascale Chevalier²³⁰ crkvu datira u 6. stoljeće, a Ursić i Barbarić dodatno sužavaju dataciju u drugu polovinu 6. stoljeća ističući titular sv. Andrije karakterističnim za doba istočnorimske prevlasti.²³¹ Crkva sv. Jadre bila bi zanimljiv predmet dodatnih istraživanja u kontekstu obližnjih kamenoloma i populacije koja je naseljavala to područje te zbog utvrđivanja funkcije crkve, kao i zbog utvrđivanja postojanja prethodnih struktura na lokalitetu.

²²⁷ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 97.

²²⁸ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 133.

²²⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 73-74.

²³⁰ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 276.

²³¹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 75.

4) Sv. Duh, Škrip

DIMENZIJE: 9,90 x 8,70 metara²³²

KOORDINATE: 43° 21' 19" N, 16° 36' 44.5" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frano Radić prvi piše o crkvi sv. Duha u Škripu 1896. godine.²³³ Davor Domančić usputno spominje crkvu sv. Duha u Škripu govoreći o srednjovjekovnom graditeljstvu na otoku Braču.²³⁴ Od 1989. do 1990. godine Regionalni zavod za zaštitu spomenika vrši arheološka istraživanja²³⁵ i detektira se ranokršćansko podrijetlo crkve sv. Duha te kasnija obnova o čemu Radoslav Bužančić izvještava 1991. godine.²³⁶ Bužančić 1994. godine izvještava i o arheološkom istraživanju iz 1992. godine.²³⁷ O ranokršćanskom sloju crkve piše i Pascale Chevalier.²³⁸ Bužančić 2003. godine govori o adaptaciji Kibelina hrama u Škripu u crkvu sv. Duha.²³⁹ Tomislav Marasović također piše o crkvi sv. Duha donoseći sva prethodno relevantna saznanja.²⁴⁰ Hrvoje Gjurašin uvrštava crkvu u svoj pregled srednjovjekovne baštine otoka Brača²⁴¹, a to čine i Vedran Barbarić i Lino Ursić 2019. godine kada uvrštavaju crkvu u svoj itinerar sakralne baštine otoka Brača.²⁴²

IZGLED I TIPOLOGIJA:

²³² Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 278.

²³³ Frano Radić, *Sredovječna bazilika Sv. Duha u Škripu na otoku Braču*, 1896., str. 105.

²³⁴ Davor Domančić, *Srednji vijek. Brački zbornik 4*, 1960., str. 29.

²³⁵ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 276.

²³⁶ Radoslav Bužančić, *Dvije crkve na Braču obnovljene u ranom srednjem vijeku. Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji 32*, 1991., str. 21-39.

²³⁷ Radoslav Bužančić, *Škrip*. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 77-83.

²³⁸ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 276-278.

²³⁹ Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction du VIIe siècle aux environs de Salone, apres la chute de la ville*, 2003., str. 195-196.

²⁴⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica 3*, 2011., str. 537-540.

²⁴¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 52-55.

²⁴² Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 77.

Predromanička crkva Sv. Duha ima neuobičajene proporcije zbog prethodne ranokršćanske crkve koja je koristila zidove još ranije građevine iz rimskog doba.²⁴³

Radoslav Bužančić govori o adaptaciji prostorije kvadratičnog tlocrta na način da se simulira oblik bazilike, iako govorimo o reduciranom bazilikalnom obliku.²⁴⁴ Odnosno, srednji dio prostorije je postao nadvišen pridodanim arkaturama.²⁴⁵ Tomislav Marasović pretpostavlja postojanje polukružne apside na istoku gdje danas stoji veća apside pravokutnog tlocrta.²⁴⁶ Istraživanjem je otkriveno da su se na mjestu današnjih stupova u crkvi prvobitno nalazili zidani stupovi koji su u kasnijim fazama crkve zamijenjeni stupovima.²⁴⁷ Ti zidani stupovi i dalje su prisutni pri vrhu stupova, gdje su bili povezani polukružnim lukovima iznad jednostavnih kamenih vijenaca. Ova trodijelna podjela koja je vidljiva danas u crkvi također se može primijetiti i na unutarnjoj strani zidova bočnih brodova, gdje su na nižoj razini oblikovane tri polukružne niše.²⁴⁸

Bužančić nas također izvještava o postojanju ostataka prostorija građevine koja je prethodila crkvi, sjeverno, zapadno i južno od crkve.²⁴⁹ Zapadnu prostoriju tumači kao prostor koji je dobio ulogu predvorja, dok sjevernoj nije bilo moguće odrediti funkciju.²⁵⁰ S južne strane crkve nalazi se prostor širok 2,5 metra koji na istočnom kraju ima polukružni bazen koji je ožbukano hidrauličnom žbukom, kao i pristupna stepenica.²⁵¹ Možemo pretpostaviti postojanje ranijeg termalnog sklopa koji je kasnije korišten u obredu krštenja.²⁵²

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

²⁴³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 538.

²⁴⁴ Radoslav Bužančić, Škrip. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 78.

²⁴⁵ Isto, str. 78.

²⁴⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 538.

²⁴⁷ Isto, str. 538.

²⁴⁸ Isto, str. 538.

²⁴⁹ Radoslav Bužančić, Škrip. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 78.

²⁵⁰ Isto, str. 80.

²⁵¹ Isto, str. 80.

²⁵² Isto, str. 80.

Ranokršćanski sloj crkve sv. Duha u Škripu Duško Kečkemet²⁵³, Tomislav Marasović²⁵⁴ te Vedran Barbarić i Lino Ursić²⁵⁵ datiraju u 7. stoljeće. Pascale Chevalier datira crkvu u drugu polovicu 7. stoljeća.²⁵⁶ Hrvoje Gjurašin ranokršćanski sloj datira u 7. stoljeće, ali piše i o predromaničkoj nadogradnji u 11. stoljeću.²⁵⁷ Predromanički sloj i Tomislav Marasović datira u 11. stoljeće.²⁵⁸ U 14. stoljeću zidani stupovi zamijenjeni su stupovima i dodan je zvonik na preslicu, a u 17. stoljeću dodaje se četvrtasta apsida.²⁵⁹

Radoslav Bužančić daje najprecizniju dataciju crkve sv. Duha i to u period između 657. i 668. godine.²⁶⁰ Dakle, adaptaciju ruševnog Kibelinog hrama smješta na presjeku vladavine cara Konstansa II. (630.-668.) i pontifikata pape Vitalijana (657.-672.) kada su Salonitanci i Epetijanci pod svećenikom Florom obnavljali ruševni *oppidum* – grad(?) o čemu svjedoči natpis koji je poznat jer ga je Dujam Hranković dokumentirao u 15. stoljeću.²⁶¹ Ovime je zbilja oslikana uloga otoka Brača kao refugija stanovništvu iz Salone koje traži sigurnost pred upadima Slavena i Avara u tom trenutku. Crkva sv. Duha bila je župna crkva otoka Škripa do izgradnje crkve sv. Jelene Križarice u 18. stoljeću²⁶² te je od tada u crkvi grobnica bračke plemićke obitelji Cerinić.²⁶³

²⁵³ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 138.

²⁵⁴ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 539.

²⁵⁵ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 77.

²⁵⁶ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 278.

²⁵⁷ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 52.

²⁵⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 539.

²⁵⁹ Isto, str. 539.

²⁶⁰ Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction*, 2003., str. 195.

²⁶¹ Isto, str. 195-196., 203.

²⁶² Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 75.

²⁶³ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 138.

5) Mirje

DIMENZIJE: 53 x 30 metara

Tlocrtno je arhitektonski sklop oblika elongiranog trapezoida. Perimetralni zid sklopa na potezu sjever-jug dug je 53 metra, a širina sklopa varira od 26 do 37 metara.²⁶⁴

Dimenzije pravokutne dvorane, odnosno pretpostavljene crkve: 7 x 18 metara²⁶⁵

KOORDINATE: 43°21'54.6"N 16°38'17.9"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Andrija Ciccarelli prvi spominje Mirje početkom 19. stoljeća kad izražava žaljenje za time da se svete ruševine samostana krče zbog sadnje vinograda.²⁶⁶ Davor Domančić 1960. godine izvještava o osobnoj inspekciji ruševina te iako ne prepoznaje tlocrtne oblike, tada na lokalitetu pronalazi fragmente ranokršćanskih oltarnih pregrada.²⁶⁷ Šira javnost biva upoznata s ruševinama na Mirju kod Postira u članku Emilia Marina kroz dnevne novine gdje izvještava o skorom otvaranju Muzeja otoka Brača u Škripu gdje će čitatelji moći vidjeti nalaze s lokaliteta.²⁶⁸ Isti autor kasnije piše o ranokršćanskom pluteju pronađenom na lokalitetu.²⁶⁹ Igor Fisković se usputno dotiče lokaliteta naglašavajući brojna otvorena pitanja o funkciji i dataciji zatečenih ruševina.²⁷⁰ Arheološka istraživanja konačno su otpočela 1992. godine.²⁷¹ Vanja Kovačić donosi izvještaj o istraživanjima 1994. godine²⁷² te nastavlja izvještavati o napretku istraživanja 2010. godine²⁷³ i 2019. godine.²⁷⁴

²⁶⁴ Vanja Kovačić, Mirje - kasnoantički cenobij na Malom brigu iznad Postira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 45, 2019., str. 66.

²⁶⁵ Isto, str. 66.

²⁶⁶ Andrija Ciccarelli, *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobiltà*, 1802., str. 30.

²⁶⁷ Davor Domančić, Srednji vijek. *Brački zbornik* 4. Supetar, 1960., str. 159.

²⁶⁸ Emilio Marin, Kasnoantička arhitektura nedaleko od Postira, *Slobodna Dalmacija*, 1977., str. 9

²⁶⁹ Emilio Marin, Starokršćanski plutej s Mirja kod Postira na Braču, *Prilozi povijesti umjetnosti* 32, 1993., str. 117-132.

²⁷⁰ Igor Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi, 1982., str. 165.

²⁷¹ Vanja Kovačić, Mirje. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 52-53.

²⁷² Isto, str. 52-55.

²⁷³ Vanja Kovačić, Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira. *Klesarstvo i graditeljstvo XXI* (3-4), 2010., str. 25-37.

²⁷⁴ Vanja Kovačić, Mirje - kasnoantički cenobij, 2019., str. 63-88.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Kasnoantički arhitektonski sklop smješten je na Malom brigu iznad Postira, plodnoj visoravni obrasloj maslinovim stablima koja ima vizualni nadzor nad bračkom obalom od Supetra do Pučišća, mora i kopna od Drvenika Velog pa sve do Biokova.²⁷⁵ Kompleks je strateški smješten u pogodnom krajoliku, ali i na križištu otočnih prometnica koje povezuju naselja u unutrašnjosti.²⁷⁶ Igor Fisković je mišljenja da je ovaj prostrani sklop bio samostan prebenediktinske zajednice.²⁷⁷ Vanja Kovačić nakon arheoloških istraživanja donosi zaključke o tome kako se radi o lokalitetu gdje je rimska vila transformirana u cenobij u kasnoj antici koji je upravo bio namijenjen zajednici samostanskog karaktera.²⁷⁸ Maja Zeman ističe novija saznanja i mogućnost da Mirje može biti shvaćeno kao kasnoantičko upravno sjedište za carske kamenolome uz pridruženi rezidencijalni dio.²⁷⁹

Glavni ulaz širok 3 metra nalazio se na jugozapadu, a nakon njega je slijedila prostorija nalik na propugnakulu.²⁸⁰ Južni zid okarakteriziran je nizom manjih prostorija, od kojih su u nekima pronađene cisterne.²⁸¹ Trijem duljine 17 metara sa šest monolitnih stupova prostire se uz zapadni perimetralni zid sklopa, istočno je dvorište, a na kraju trijema nalazi se najveća pravokutna dvorana kompleksa za koju se pretpostavlja sakralna funkcija jer se upravo na tom mjestu pronalazi najveći broj fragmenata pluteja i dijelova oltarne pregrade koji se datiraju u 6. stoljeće.²⁸² Zapadno pročelje ima rizalitne istake poput lateralnih kula koji su ojačani plitkim ugaonim pilastrima izvana, a trijem komunicira s južnim rizalitom.²⁸³ Jedino je na južnom rizalitu sačuvan prozorski otvor gljivastog luka.²⁸⁴ U unutrašnjosti sjevernog rizalita pronađeni su elementi hipokausta: zidovi podebljani šupljim opekama, ostatci kružne *suspensurae*, polukružna kada i

²⁷⁵ Isto, str. 63.

²⁷⁶ Isto, str. 63.

²⁷⁷ Igor Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi, 1982., str. 165.

²⁷⁸ Vanja Kovačić, Mirje - kasnoantički cenobij, 2019., str. 63.

²⁷⁹ Maja Zeman, *Transformacije rimskih "vila"*, 2014.

²⁸⁰ Isto, str. 66.

²⁸¹ Isto, str. 70-71.

²⁸² Isto, str. 66-67.

²⁸³ Isto, str. 66-67.

²⁸⁴ Isto, str. 66.

prostorija sa slivnikom za prikupljanje vode.²⁸⁵ Zanimljiv je podatak da od ukupno 1500 m² površine arhitektonskog sklopa čak 450 m² površine zauzima termalni sklop u sjeverozapadnom dijelu.²⁸⁶

Istočni perimetralni zid na središtu ima istak od spomenute pravokutne dvorane za koju se pretpostavlja da je bila crkva ovog kompleksa na Mirju.²⁸⁷ Lijevo i desno od crkve bile su prostorije nalik na hodnike koje su vodile do prostorija nalik na ugaone kule.²⁸⁸

Sjeveroistočno se nalazio sporedni ulaz širok 1,8 metara, a zapadno od njega prostorije vezane uz termalni sklop i rezidencijalni prostori.²⁸⁹ Vanja Kovačić pretpostavlja rezidencijalnu funkciju široke uske dvorane s četvrtastim prostorima kojoj je pod izveden grubom maltom, a nisu pronađeni ostatci kamenih ploča.²⁹⁰

Vanja Kovačić propituje obrambenu funkciju ugaonih kula ovog kompleksa ponajprije zbog činjenice da se debljinom zidova ne razlikuju od ostalih prostorija u ovom kompleksu.²⁹¹

Kao što smo i prethodno spomenuli, od ovog kompleksa na Mirju je bilo moguće nadzirati i sjevernu obalu otoka Brača, širok pomorski pojas te kopno. Ugaone kule potencijalno su služile kao promatračnica kompleksa te možda ne treba isključiti ni komunikaciju ovog kasnoantičkog arhitektonskog kompleksa i njegove komunikacije s nekim u širem vidokrugu.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Iako su postojale mnoge polemike o funkcijama arhitektonskog kompleksa, Davor Domančić pri terenskom obilasku ruševina na lokalitetu Mirje na Malom brigu iznad Postira datira fragmente pronađene skulpture u 6. stoljeće.²⁹² Kasnijim istraživanjima utvrđeno je da se radi o transformaciji rimske vile u 6. stoljeću za potrebe ranokršćanske samostanske zajednice, a također

²⁸⁵ Isto, str. 68.

²⁸⁶ Isto, str. 68.

²⁸⁷ Isto, str. 68.

²⁸⁸ Isto, str. 69.

²⁸⁹ Isto, str. 69.

²⁹⁰ Isto, str. 69.

²⁹¹ Isto, str. 70.

²⁹² Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960, str. 159.

je zamijećen kontinuitet kroz srednji vijek. To stajalište zastupaju Duško Kečkemet²⁹³, Vedran Barbarić i Lino Ursić²⁹⁴ te Vanja Kovačić.²⁹⁵ Lokalitet Mirje istražuje se desetljećima, a zasigurno bi prekretnicu u istraživanjima predstavilo konačno utvrđivanje prave funkcije pravokutne dvorane, čemu bi se mogli i nadati u skorijoj budućnosti.

²⁹³ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 125.

²⁹⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 69.

²⁹⁵ Vanja Kovačić, *Mirje - kasnoantički cenobij*, 2019., str. 86.

6) Sv. Marija, Postira

DIMENZIJE: Dio ranokršćanske crkve je pod današnjom crkvom, tako da dimenzije ne možemo znati, no Vinicije B. Lupis i Branko Matulić donose pretpostavku da je crkva bila duga između 24 i 30 metara, a crkva je široka oko 12 metara.²⁹⁶

KOORDINATE: 43°22'31.5"N 16°37'48.6"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ograđeno dvorište kod današnje crkve sv. Ivana Krstitelja u Postirima nazivalo se *Zastivônje* (iza crkve sv. Ivana) i upravo zbog tog hagiotoponima Emilio Marin odlučuje se na rekognosciranje terena i pronalazi 1977. godine kasnoantički kapitel oltarne pregrade iz prve polovine 6. stoljeća.²⁹⁷ Pri uređenju sanitarnog čvora sakristije 1988. godine nailazi se na ostatke kasnoantičke arhitekture.²⁹⁸ Vanja Kovačić izvještava o rezultatima arheoloških istraživanja.²⁹⁹ Pascale Chevalier daje iscrpan opis crkve u svom katalogu ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije.³⁰⁰ Kristina Jelinčić i Ljubica Perinić Muratović izvještavaju o arheološkom istraživanju 2003. godine kojim se utvrdilo postojanje druge kasnoantičke arhitekture jugozapadno od trobrodne bazilike.³⁰¹ Vinicije B. Lupis i Branko Matulić također pišu o ranokršćanskoj bazilici sv. Ivana Krstitelja u Postirima 2022. godine.³⁰²

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Riječ je o trobrodnoj bazilici usmjerenoj prema istoku, a današnja crkva sv. Ivana Krstitelja legla je na zapadni dio ranokršćanske crkve. Duž cijelog unutarnjeg zida polukružne apside zidana je supselija, a vanjski zid apside ojačan je s dva kontrafora. U središtu apside nalazila se konfesija L-oblika. Pohranom kamenice, kovčega s relikvijama titulara crkve u konfesiju inicira se gradnja

²⁹⁶ Branko Matulić, Vinicije B. Lupis, Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirima, 2022., str. 28.

²⁹⁷ Emilio Marin, Postira – starokršćanski kapitel. *AP* 19, 1977., str. 155-156.

²⁹⁸ Branko Matulić, Vinicije B. Lupis, Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirima, 2022., str. 28.

²⁹⁹ Vanja Kovačić, Postira. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 42-49.

³⁰⁰ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 280-283.

³⁰¹ Kristina Jelinčić, Ljubica Perinić Muratović, Novi arheološki nalazi iz Postira na otoku Braču, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 27, 2010., str. 183.

³⁰² Branko Matulić, Vinicije B. Lupis, Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirima, 2022., str. 19-32.

crkve, a pri završetku gradnje se nad konfesijom postavlja oltarna menza.³⁰³ Apsida je sa sjeverne i južne strane flankirana cisternama u koje se slijevala kišnica s krova bazilike.³⁰⁴ Sjeverno se nalazio niz od tri prostorije, s time da jedino znamo funkciju središnje prostorije, naime radi se o krstionici. Tlocrtno govorimo o kvadratu s polukružnim nišama u uglovima u koji je upisan osmerokut, a u središtu prostorije je krsni zdenac oblika jednakokračnog križa. Unutar krstionice pronađeni su ulomci fino obrađene oslikane žbuke te njihovom analizom utvrđeno je da se radi o anikoničnom geometrijsko-dekorativnim programu koji imitira mramorne oplata, a sličan dekorativni program možemo susresti na otoku Braču.³⁰⁵ Naime, u nišama krstionice i u južnom kraku transepta crkve sv. Ivana Krstitelja u Poveljima te u kasnoantičkoj prostoriji pred sv. Ivanom i Teodorom u Bolu pronalaze se slični primjeri dekorativnog programa ovih ranokršćanskih crkava.³⁰⁶ Tlocrtno slična krstionica onoj u Postirima je krstionica ranokršćanskog kompleksa u Poveljima, a krsni zdenci istog su oblika i u Postirima, Poveljima i Lovrečini.³⁰⁷

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Pascale Chevalier smješta crkvu u 6. i 7. stoljeće.³⁰⁸ Vanja Kovačić datira krsne zdence Povelja, Lovrečine i Postira u 6. stoljeće.³⁰⁹ Joško Belamarić upozorava na problem datacije bračkih ranokršćanskih bazilika, dajući mogućnost da sve, osim sv. Jadre kod Splitske, trebaju biti datirane u doba Justinijanove rekonkviste u Jadranu, odnosno vrijeme bizantsko-gotskih ratova (535.-555.)³¹⁰ s čime se u konačnici slažu i Kristina Jelinčić i Ljubica Perinić Muratović.³¹¹ Većina autora zadržava se na “opisnoj dataciji“ smještajući crkvu sv. Ivana Krstitelja u Postirima u period kasne antike.

³⁰³ Branko Matulić, Vinicije B. Lupis, Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirima, 2022., str. 28.

³⁰⁴ Isto, str. 30.

³⁰⁵ Vanja Kovačić, Postira. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 47.

³⁰⁶ Isto, str. 47-48.

³⁰⁷ Isto, str. 47.

³⁰⁸ Pascale Chevalier, Salona II, 1995., str. 283.

³⁰⁹ Vanja Kovačić, Postira. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 47.

³¹⁰ Joško Belamarić, ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 8

³¹¹ Kristina Jelinčić, Ljubica Perinić Muratović, Novi arheološki nalazi iz Postira, 2010., str. 204.

7) Sv. Lovro, Lovrečina

DIMENZIJE: 21,15 x 17,20 metara³¹²

KOORDINATE: 43°22'07.6"N 16°39'53.6"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frane Bulić 1909. godine objavljuje arheološke nalaze uz crkvu sv. Lovre.³¹³ Ejnar Dyggve prvi objavljuje nacrt crkve 1940. godine³¹⁴, a iste godine o crkvi pišu i Cvito Fisković³¹⁵ i Mihovil Abramić.³¹⁶ Dasen Vrsalović također piše o crkvi 1960. godine.³¹⁷ Konačno, 1963. godine započinju arheološka istraživanja i konzervatorski radovi pod Davorom Domančićem, a od 1986. godine pod vodstvom Jasne Jeličić-Radonić.³¹⁸ O crkvi i njenoj okolini pisali su i Igor Fisković,³¹⁹ Noël Duval,³²⁰ Pascale Chevalier,³²¹ Radoslav Bužančić³²², Hrvoje Gjurašin³²³ i drugi autori. Iz ovog popisa nam je jasno da se radi o lokalitetu koji više od jednog stoljeća zaokuplja generacije istraživača, a čini se da će tako biti i u budućnosti.

³¹² Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 289.

³¹³ Frane Bulić, *Ritrovamenti antichi cristiani a Lovrečina di Postire sull' isola Brač (Brazza)*, 1909., str. 37-39

³¹⁴ Ejnar Dyggve, *Die Altchristlichen Kultbauten an der Westküste der Balkanhalbinsel*, Atti del IV Congresso inter. di arch. cristiana Roma, 1940., str. 405.

³¹⁵ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 26.

³¹⁶ Mihovil Abramić, *Nuove chiese paleocristiane scoperte nella Dalmazia*, Atti del IV. Congr. inter. di archeolog. cristiana, Vol. I, 1940., str. 67.

³¹⁷ Dasen Vrsalović, *Starokršćanski spomenici, Brač zbornik 4*, 1960., str. 95-96.

³¹⁸ Jasna Jeličić Radonić, *Lovrečina*. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 33-34.

³¹⁹ Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 159-216.

³²⁰ Noël Duval, *Les monuments chrétiens de Cyrenalque a la lumiere des fouilles recentes*, Actes du XI CIAC Lyon, 1986., str. 2748.

³²¹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 283-289.

³²² Radoslav Bužančić, *Sancti Stephani de lubrecina: Starohrvatska crkva u uvali Lovrečina na Braču*. Brački zbornik 22., 2007., str. 251-257.

³²³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 34.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Riječ je o jednobrodnoj građevini koja na istoku završava s transeptom i potkovičastom apsidom. Apsida je imala zidanu subselij, a u sredini apside pronađena je križna konfesija. Taj oltarni grob skrivao je kameni kovčeg s relikvijama sv. Lovre koji je ukrašen urezanim križevima sa sve četiri strane.³²⁴ Svetište je najvjerojatnije bilo oslikano, o čemu svjedoče fragmenti fino obrađene oslikane žbuke, a freske su ostale i sačuvane u južnom kraku transepta. Radi se o dekorativnom programu arhitektonske podjele zidnih ploha pilastrima između kojih su rombovi izvedeni u oker, tamnocrvenoj i crnoj boji.³²⁵ U zidnu dekoraciju ukomponiran je i kanelirani stup na visokoj bazi izveden u štuko tehnici.³²⁶

Sjeverno i južno od glavnog broda je niz pomoćnih prostorija, a najznačajnija je sjeverna središnja prostorija jer se radi o krstionici s križnom piscinom kakvu nalazimo i u Postirima i Poveljima. Na zidovima krstionice su otkriveni fragmenti fresaka koje imitiraju mramorne oplata, s kojima se susrećemo i u drugim ranokršćanskim crkvama otoka Brača, u Poveljima i Bolu.³²⁷ Iz četvrtastog zidnog podanka unutar kojeg je upisana križna piscina izdizao se ciborij koji je u potpunosti rekonstruiran zahvaljujući sačuvanim fragmentima skulpture.³²⁸ Po sredini dva stupa ciborija je uklesan križ kakav nalazimo i na kamenom kovčegu sv. Lovre te sarkofazima koji su proizvodi bračkih klesarskih radionica.³²⁹ Zapadni dio građevine, odnosno početak crkve bio je narteks zaobljenih krajeva, odnosno kraci narteksa su ličili na apside.³³⁰ Južna apside imala je subselij i tjemeni prozor, no kasnije je prostor pregrađen, a u sjevernoj apsidi je otkriven grob, a postoji pretpostavka o tome da je upravo tamo Frane Bulić pronašao sarkofage.³³¹

Povaljska listina donosi najraniji spomen benediktinskog samostana na *Vrečini*, što možemo poistovjetiti s Lovrečinom te svjedoči o sastanku na dan svetog Stjepana, tako da se

³²⁴ Isto, str. 35.

³²⁵ Isto, str. 36.

³²⁶ Isto, str. 36.

³²⁷ Isto, str. 37.

³²⁸ Isto, str. 37.

³²⁹ Isto, str. 37.

³³⁰ Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 34.

³³¹ Isto, str. 34.

vjerojatno radilo o proslavi svetog Stjepana.³³² Radoslav Bužančić donosi osobito zanimljiv podatak iz Vatikanskog tajnog arhiva koji svjedoči o postojanju crkve sv. Stjepana u Lovrečini (*sancti stephani de lubrecina*) i dokument iz 15. stoljeća koji dokazuje da se ta crkva sv. Stjepana nalazi uz onu ranokršćansku, ruševnu crkvu sv. Lovre.³³³ Riječ je o jednobrodnoj trotravejnoj građevini s polukružnom apsidom čije su ruševine pronađene u sjeveroistočnom dijelu obzidanog srednjovjekovnog sklopa.³³⁴ Vjerojatno su bočni zidovi bili artikulirani nišama i s po dva para lezna koje su nosile pojasnice bačvastog svoda.³³⁵ Primijećeno je suženje srednjeg traveja, a Radoslav Bužančić iznosi pretpostavku o kvadratičnoj kupoli nad srednjim travejem.³³⁶

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Frane Bulić smješta crkvu u srednji vijek te smatra da je nastala na temeljima ranokršćanske crkve.³³⁷ Ejnar Dyggve prvi radi nacrt ove crkve i smatra da se radi o istočnorimskoj crkvi iz 7. stoljeća.³³⁸ Cvito Fisković³³⁹ i Mihovil Abramić³⁴⁰ crkvu smještaju u raspon od 5. do 6. stoljeća. Davor Domančić koji vodi istraživanja Lovrečine od 1963. godine crkvu je nazvao ranokršćanskom³⁴¹, a od 1986. istraživanja vodi Jasna Jeličić Radonić koja ju datira u 6. stoljeće.³⁴² Arhitekturu ove crkve Jasna Jeličić-Radonić opisuje kao jedinstveni koncept svojstven crkvenim građevinama u ruralnim sredinama u 6. stoljeću.³⁴³ Ista autorica govori i o postojanju većeg naselja oko crkve u kasnoj antici te o postojanju rimskog ladanjskog imanja.³⁴⁴ Istraživanjem je stotinjak metara od ranokršćanske crkve sv. Lovre pronađena i crkva sv. Stjepana te zidovi benediktinskog samostana datirani u 11. stoljeće.³⁴⁵

³³² Radoslav Bužančić, *Sancti Stephani de lubrecina*, str. 253.

³³³ Isto, str. 253-254.

³³⁴ Isto, str. 256.

³³⁵ Isto, str. 256.

³³⁶ Isto, str. 256.

³³⁷ Frane Bulić, *Ritrovamenti antichi cristiani*, 1909., str. 37-39.

³³⁸ Ejnar Dyggve, *Die Altchristlichen Kultbauten*, 1940., str. 405.

³³⁹ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 26.

³⁴⁰ Mihovil Abramić, *Nuove chiese paleocristiane scoperte nella Dalmazia*, str. 67.

³⁴¹ Davor Domančić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994, str. 28.

³⁴² Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 39.

³⁴³ Isto, str. 39.

³⁴⁴ Isto, str. 39

³⁴⁵ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 34.

Od prvobitnog rimskog ladanjskog imanja, preko ranokršćanske crkve sv. Lovre koja je bila uništena, do izgradnje benediktinskog samostana s crkvom sv. Stjepana u 11. stoljeću, ovaj lokalitet svjedoči o kontinuiranom razvoju i adaptaciji. Procesi demontiranja, rušenja i ponovne izgradnje od zatečenog materijala diktiraju izgradnju mlađih zdanja upravo na tom lokalitetu, u uvali Lovrečina.

Istraživanja crkve sv. Lovre u Lovrečini obuhvatila su više generacija istraživača i pridonijela dubljem razumijevanju povijesti i arhitekture ranokršćanskih građevina. S obzirom na kontinuirano zanimanje i daljnja istraživanja koja su potrebna, možemo očekivati da će crkva sv. Lovre i njezina neposredna okolina, odnosno crkva sv. Stjepana s neistraženim samostanom, nastaviti intrigirati istraživače u budućnosti.

8) Sv. Ivan Krstitelj, Povelja

DIMENZIJE: 27,10 x 30,50 metara³⁴⁶

KOORDINATE: 43°20'03.3"N 16°50'17.5"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ivan Ostojić u više navrata piše o benediktinskoj opatiji u Poveljima, a prvi put 1934. godine³⁴⁷, što je popraćeno člankom iz 1938. godine u kojem se detaljnije bavi dokazivanjem prethodno iznesenih teza.³⁴⁸ Cvito Fisković također se usputno osvrće na spomenik iz 1940. godine.³⁴⁹ Davor Domančić piše o crkvi 1960. i o obrambenoj kuli iz 16. stoljeća koja je još tada stajala uz nju.³⁵⁰ Davor Domančić je 1958. godine utvrdio da je grobnica pred glavnim oltarom župne crkve u Poveljima zapravo krsni zdenac ranokršćanskog tipa, a da je zapravo svetište današnje župne crkve ranokršćanski baptisterij sačuvan do vrha kupole.³⁵¹ Uskoro, 1960. godine, inicirano je otkrivanje povaljske ranokršćanske krstionice i bazilike pod vodstvom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu uz suradnju s Ivanom Ostojićem.³⁵² Crkve se dotiče i Igor Fisković pišući o ranokršćanskoj arhitekturi na Šolti i Braču.³⁵³ Nakon provedenih istraživanja o crkvi pišu Davor Domančić,³⁵⁴ Jasna Jeličić-Radonić,³⁵⁵ Pascale Chevalier,³⁵⁶ Duško Kečkemet.³⁵⁷ Hrvoje Gjurašin obratio je pozornost na srednjovjekovni sloj pišući o samostanu u Poveljima.³⁵⁸ Godine 2019. Vedran Ursić i Lino Barbarić uvrštavaju lokalitet na itinerar sakralne

³⁴⁶ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 292.

³⁴⁷ Ivan Ostojić, *Benediktinska opatija u Poveljima na Braču*, 1939.

³⁴⁸ Ivan Ostojić, Opatija u Poveljima na Braču bila je benediktinska, *Bogoslovska smotra*, 26(3), 1938., str. 321-326.

³⁴⁹ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 29.

³⁵⁰ Davor Domančić, Srednji vijek, *Kulturni spomenici otoka Brača*, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 132-134.

³⁵¹ Davor Domančić, Povelja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 18.

³⁵² Isto, str. 18.

³⁵³ Igor Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi, 1982., str. 159-216.

³⁵⁴ Davor Domančić, Povelja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 17-21.

³⁵⁵ Jasna Jeličić-Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 23-26.

³⁵⁶ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 291-297.

³⁵⁷ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 82-85.

³⁵⁸ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 36-37.

baštine otoka Brača³⁵⁹ te Joško Bracanović piše o benediktinskom samostanu koji je podignut na mjestu prethodnog rimskog ladanjskog imanja i ranokršćanske bazilike.³⁶⁰

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Ranokršćanska crkva sv. Ivana Krstitelja u Povljima je trobrodna građevina koja završava potkovičastom apsidom na istoku upisanom u ravno začelje, a sjeverno i južno od apside su pastoforije. Pronađeni su stilobati s bazama stupova, kao i kapiteli ukrašeni plitkim akantusovim reljefom.³⁶¹ Apsida je rastvorena triforom. Zanimljivo je istaknuti grobnice pronadene istočno od apside. Upravo u tim ukopima ogleđa se želja kasnoantičkog čovjeka za ukopom *ad sanctos*, želja za vječnim počivalištem u čim neposrednijoj blizini kostiju mučenika ili drugog sveca.³⁶² Na mjestu apside nekadašnje ranokršćanske bazilike nalazila se kula obrambenog karaktera na kojoj se nazirala trifora i krunište apside te je nadograđena u 17. stoljeću da bi bila srušena 1963.-1964. godine prilikom radova na otkrivanju ranokršćanskog kompleksa.³⁶³

U svetištu ranokršćanskog sklopa nalazi se i križna konfesija koja je prezentirana nakon arheoloških istraživanja i konzervatorskih pothvata na ostacima kompleksa. Na zapadu se nalazi predvorje koje ima dva lateralna ulaza i jedan u osi građevine koje je usmjereno i na glavni portal crkve. Glavni ulaz bio je ukrašen masivnim nadvratnikom koji je bio dekoriran križem rastvorenih krakova na sredini grede te vegetabilnim ornamentom koji sugerira vinovu lozu.³⁶⁴

Južno od crkve nalazi se dodana prostorija s piscinom.³⁶⁵ Sjeverno od crkve dodane su prostorije krstioničkog sklopa, prostorija kvadratnog tlocrta s polukružnim nišama u uglovima u koji je upisan osmerokut u središtu prostorije i ima krsni zdenac oblika jednakokraknog križa. Takav oblik krstionice pristuan je i u Postirima, a oblik krsnog zdenca u Lovrečini. Usprkos

³⁵⁹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 41-43.

³⁶⁰ Joško Bracanović, *Benediktinski samostani*, 2019., str. 50-53.

³⁶¹ Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 23-26.

³⁶² Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 203.

³⁶³ Davor Domančić, Povlja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 19.

³⁶⁴ Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 23.

³⁶⁵ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 41.

spomenutom osmerokutnom obliku krstionice, vrh njenog krovišta je dvodijelnog šatorastog oblika, a pri samom vrhu krstionice pronalaze se brojne utisnute rimske tegule.³⁶⁶ Time se u konačnici dokazuje da je današnje svetište župne crkve u Poveljima, odnosno ranokršćanska krstionica sačuvana u visini do krova. Uz ranokršćansku krstionicu uz Eufrazijevu baziliku u Poreču, ovo je jedina krstionica na hrvatskoj jadranskoj obali sačuvana do krova.³⁶⁷ U krstionici su ostali sačuvani fragmenti ranokršćanskih freski koje imitiraju mramorne oplata, te kasniji benediktinski posvetni križ.³⁶⁸

Po Hrvoju Gjurašinu, prvi samostan na Poveljima nastao je krajem 9. ili početkom 10. stoljeća, a opustošen je 1145. godine.³⁶⁹ Obnovi samostana svjedoči Povaljski prag nađen na pragu ranokršćanske krstionice koja je služila samostanskoj zajednici kao crkva.³⁷⁰ Povaljski prag govori o majstoru Radonji koji zida vrata u doba bračkog kneza Brečka koji je vratio posjede samostanu.³⁷¹ Natpis je pisan na hrvatskom jeziku ćiriličnim pismom, kao i Povaljska listina koja također svjedoči o vraćanju posjeda samostanu u Poveljima.³⁷²

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić nije dao egzaktну dataciju najranije crkve sv. Ivana u Poveljima, ali smješta je u ranokršćanski period. Jasna Jeličić-Radonić³⁷³ crkvu datira u 6. stoljeće, što Pascale Chevalier sužava na drugu polovinu 6. stoljeća.³⁷⁴ Ranokršćanski sklop transformiran je za potrebe samostanske zajednice koja je zamrla nakon gusarskih pustošenja 1145. godine.³⁷⁵ Obnovi i uređenju samostanske zajednice svjedoči Povaljski prag iz 1184. godine te Povaljska listina.³⁷⁶ Samostan je u konačnici napušten u 14. stoljeću da bi se na tom mjestu sagradila današnja crkva u

³⁶⁶ Davor Domančić, Povelja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 20.

³⁶⁷ Jasna Jeličić-Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 24.

³⁶⁸ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 41.

³⁶⁹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 36.

³⁷⁰ Davor Domančić, Povelja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 17.

³⁷¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 38.

³⁷² Davor Domančić, Povelja. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 17.

³⁷³ Jasna Jeličić-Radonić, Lovrečina. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 25.

³⁷⁴ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 297.

³⁷⁵ Ivan Ostojić, Povaljska opatija, *Narodna starina*, 9(22), 1930., str. 150.

³⁷⁶ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 38.

16. ili 17. stoljeću koja je također upotrijebila ranokršćanski baptisterij kao svetište.³⁷⁷ Zajednice koje su koristile ovaj sakralni kompleks na lokalitetu Lokve u Poveljima su kroz niz stoljeća uspjele sačuvati ranokršćansku krstionicu do krova, koja danas služi kao svetište crkve.

³⁷⁷ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., 43.

9) Sv. Stjepan, Pučišća

DIMENZIJE: 9,20 x 5,60 metara³⁷⁸

KOORDINATE: 43°20'48.6"N 16°44'39.9"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkvu sv. Stjepana u Pučišćima na groblju u Stipanskoj luci spominje Igor Fisković smatrajući da njena apsida odudara od ostatka predromaničkog i baroknog tkiva sakralnog zdanja.³⁷⁹ Istraživanja oko današnje crkve Blažene Gospe od Utjehe na groblju krenula su 1993. o čemu nas i izvještava Radoslav Bužančić.³⁸⁰ Pascale Chevalier daje opis kasnoantičke crkve sv. Stjepana u svom katalogu ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije.³⁸¹ Godine 1999. o crkvi piše Vanja Kovačić koja jedina piše o ranokršćanskoj krstionici sklopa.³⁸² Iste godine o crkvi, kasnijim pregradnjama i navodnom benediktinskom samostanu i njegovom propadanju piše Radoslav Bužančić.³⁸³ O crkvi također piše i Tomislav Marasović.³⁸⁴ Joško Bracanović ubraja crkvu u benediktinske samostane hvarske biskupije.³⁸⁵

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Ranokršćanski sloj crkve sv. Stjepana je longitudinalna građevina s prostranom apsidom predvođena kalotom do visine trijumfalnog luka, a apsida je rastvorena s tri lučna prozora.³⁸⁶ U podanku kasnoantičke apsida sačuvane do vrha krovništva pronađeni su ostatci fino obrađene žbuke sa slikarijama, iz čega možemo zaključiti da je apsida bila oslikana freskama koje imitiraju

³⁷⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 577.

³⁷⁹ Igor Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi, 1982., str. 181.

³⁸⁰ Radoslav Bužančić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 69-71.

³⁸¹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 289-291.

³⁸² Vanja Kovačić, Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci kod Pučišća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38, 1999., str. 89-105.

³⁸³ Radoslav Bužančić, Srednjovjekovna pregradnja crkve sv. Stjepana u Pučišćima, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38, 1999., str. 107-128.

³⁸⁴ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 557-559.

³⁸⁵ Joško Bracanović, *Benediktinski samostani*, 2019., str. 54.

³⁸⁶ Radoslav Bužančić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 70.

mramorne oplate.³⁸⁷ U apsidi je pronađen srednjovjekovni grob, a Tomislav Marasović pretpostavlja kako je na njegovom mjestu bila kasnoantička konfesija.³⁸⁸

Kasnoantički zidovi crkve su tanki zbog čega je isključena mogućnost da su nosili svod, odnosno znamo da je crkva bila natkrivena drvenim krovom.³⁸⁹ Vanja Kovačić piše o krstionici koja se nalazi južno od glavnog broda te primjećuje da je u ovoj krstionici riječ o krsnom zdencu križnog oblika kakav imamo i u Lovrečini.³⁹⁰ Autorica svrstava crkvu u “složeni tip kongregacijskih crkava posebno rasprostranjenih na agrarnim područjima i u unutrašnjosti Dalmacije“.Uz zidove su dodana po dva pilastra uzdužno povezana lukovima, a poprečno pojasnicama te se tada i zatvaraju spomenuti prozori u apsidi.³⁹¹ Tomislav Marasović kaže da predomanička crkva sv. Stjepana sa svojim trotravejnim svodom i bočnim nišama spada u malobrojne primjere jednobrodnih građevina pseudobazilikalnog oblika.³⁹²

Crkva je opustošena vjerojatno u isto vrijeme kada i povaljska, a obnove su uslijedile u 16. i 19. stoljeću čime je izmijenjeno zapadno pročelje.³⁹³ Obnova u 19. stoljeću ujedno je označila i organizaciju groblja oko crkve, čime je i ona postala grobišnom.³⁹⁴ Tada je i titular crkve promijenjen u današnji, Gospa od Utišenja.³⁹⁵

³⁸⁷ Isto, str. 70.

³⁸⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 558.

³⁸⁹ Isto, str. 70.

³⁹⁰ Vanja Kovačić, *Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci*, 1999., str. 101.

³⁹¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 559.

³⁹² Isto, str. 559.

³⁹³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 44.

³⁹⁴ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 107.

³⁹⁵ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 61.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Ranokršćansku crkvu u 6. stoljeće datiraju Radoslav Bužančić³⁹⁶, Vanja Kovačić³⁹⁷, Pascale Chevalier³⁹⁸ te Tomislav Marasović.³⁹⁹ Vedran Barbarić i Lino Ursić sužavaju tu dataciju u drugu polovinu 6. stoljeća te podržavaju tezu o pregradnji u 11. stoljeću.⁴⁰⁰ Tezu o predromaničkoj pregradnji u 11. stoljeću podržavaju i Hrvoje Gjurašin⁴⁰¹, Joško Bracanović⁴⁰² i Tomislav Marasović.⁴⁰³

Crkva sv. Stjepana u Stipanskoj luci kroz stoljeća je mijenjala svoja oblička, a u konačnici i titular - u crkvu Gospe od Utišenja. Iako je crkva bila razorena i neaktivna u jednom trenutku, uvijek se iznova obnavljala i prilagođavala vremenima i potrebama zajednice. Župnik koji stoluje u crkvi sv. Jurja u Straževniku nosi i titulu župnika sv. Stjepana o čemu nam svjedoče izvori iz 15. stoljeća.⁴⁰⁴ Takvi izvori pomažu nam shvatiti tijek migracije stanovništva koje traži sigurnost u Straževniku i Pražnicama, u unutrašnjosti otoka. Nakon svih preinaka, od kasne antike do 19. stoljeća, crkva je i danas u funkciji.

³⁹⁶ Radoslav Bužančić, *Srednjovjekovna pregradnja*, 1999., str. 108.

³⁹⁷ Vanja Kovačić, *Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci*, 1999., str. 101.

³⁹⁸ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 291.

³⁹⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 559.

⁴⁰⁰ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 61.

⁴⁰¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 44.

⁴⁰² Joško Bracanović, *Benediktinski samostani*, 2019., str. 54.

⁴⁰³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 559.

⁴⁰⁴ Joško Bracanović, *Benediktinski samostani*, 2019., str. 54.

10) Stipanska luka (Bunje, Luka), Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43°20'48.6"N 16°44'39.9"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Andrija Ciccarelli 1802. godine prepisuje natpis *Nicolavs abat fecit* zbog kojeg pretpostavlja postojanje samostana u Stipanskoj luci, a na lokalitetu Mučelje Bunje govori o postojanju samostanskog groblja jer zatiče natpis *Abatis Marini pio doto*. Cvito Fisković nakon terenskog rekognosciranja pretpostavlja postojanje rimskog naselja na mjestu današnjeg groblja u Pučišćima.⁴⁰⁵ Dasen Vrsalović piše o žrtveniku posvećenom Jupiteru i o nadgrobnom natpisu Petilije Sekunde.⁴⁰⁶ O spomenutom nadgrobnom natpisu piše i Nenad Cambi 2004. godine uočavajući istodobnu prisutnost poganskih i kršćanskih elemenata.⁴⁰⁷ Kristina Jelinčić pretpostavlja postojanje “rustične vile“ na području.⁴⁰⁸

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na spomenutom lokalitetu danas se nalazi mjesno groblje zbog kojeg danas nisu moguća temeljitija istraživanja. Kristina Jelinčić govori o visokoj koncentraciji arheoloških nalaza na čak 5000 m² lokaliteta Stipanske luke zbog čega pretpostavlja postojanje “rustične vile“.⁴⁰⁹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Nenad Cambi datira nadgrobnii natpis Petilije Sekunde u 4. stoljeće.⁴¹⁰ S time se slaže i Kristina Jelinčić koja govori o kontinuitetu lokaliteta, odnosno o “ranocarskoj vili“ na mjestu koje se gradi bazilika u kasnoj antici.⁴¹¹ Arheološka istraživanja mogla bi pružiti potvrdu postojanja

⁴⁰⁵ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 25.

⁴⁰⁶ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 88-89.

⁴⁰⁷ Nenad Cambi, „Kiparstvo na Braču u antičko doba.“ *Brački zbornik* 21, 2004., str. 256.

⁴⁰⁸ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 66.

⁴⁰⁹ Isto, str. 64.

⁴¹⁰ Nenad Cambi, „Kiparstvo na Braču u antičko doba.“, 2004., str. 256.

⁴¹¹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 66-68.

rimskog ladanjskog imanja na lokalitetu Stipanske luke te detaljnije uvide u proces prenamijene tog rimskog gospodarskog sklopa.

11) Sv. Ivan (i Teodor), Bol

DIMENZIJE: 8,80 x 4,90 metara⁴¹²

KOORDINATE: 43° 15' 39.3" N, 16° 39' 58.1" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Dasen Vrsalović povezuje zabat oltarne ograde na kojem se spominje sv. Teodor s ovom crkvom sv. Ivana Krstitelja smatrajući da se radilo o crkvi dvojnog titulara.⁴¹³ Davor Domančić prihvaća spomenuti zabat oltarne pregrade kao dio liturgijskog namještaja ove crkve.⁴¹⁴ Godine 1983. otkriven je dio kasnoantičkog sklopa.⁴¹⁵ Nakon spomenutih istraživanja o kasnoantičkoj cisterni piše Vanja Kovačić 1986. godine.⁴¹⁶ Godine 1991. Radoslav Bužančić piše o crkvi također u svijetlu provedenih istraživanja.⁴¹⁷ Vanja Kovačić opet 1994. godine piše o kasnoantičkoj prostoriji pred crkvom sv. Ivana i Teodora.⁴¹⁸ Pascale Chevalier također je uvrstila crkvu u katalog ranokršćanske arhitekture rimske provincije Dalmacije.⁴¹⁹ Radoslav Bužančić piše o crkvi u kontekstu pregradnji u drugoj polovici 7. stoljeća crkve sv. Ivan Krstitelja.⁴²⁰ Tomislav Marasović 2011. godine također piše o crkvi sv. Ivana Krstitelja, odbacujući drugi titular sv. Teodora.⁴²¹

Dakle, dva prethodno spomenuta autora, Bužančić i Marasović ne prihvaćaju drugi titular svetog Teodora i samim time odbacuju mogućnost da je spominjani zabat oltarne pregrade dio liturgijskog namještaja ove crkve. Nikola Jakšić je 1985. pisao o predromaničkom zabatu na kojem se spominje sveti Teodor, te Jakšić 2015. godine s Ivanom Josipovićem opet piše o spomenutom

⁴¹² Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 554.

⁴¹³ Dasen Vrsalović, Prilog istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču, *Starohrvatska prosvjeta*, III(7), 1940., str. 215-219.

⁴¹⁴ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 130.

⁴¹⁵ Vanja Kovačić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 84.

⁴¹⁶ Vanja Kovačić, Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26(1), 1986., str. 23-32.

⁴¹⁷ Radoslav Bužančić, Dvije crkve na Braču, 1991. str. 21-38.

⁴¹⁸ Vanja Kovačić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 84-90.

⁴¹⁹ Pascale Chevalier, *Salona II*, 1995., str. 300-302.

⁴²⁰ Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction*, 2003., str. 203.

⁴²¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 550-554.

zabatu.⁴²² Godine 2012. Hrvoje Gjurašin piše o crkvi sv. Ivana i Teodora.⁴²³ Vedran Barbarić i Lino Ursić su uvrstili crkvu u svoj itinerar sakralne baštine otoka Brača 2019. godine.⁴²⁴

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Radi se o jednobrodnoj građevini pravokutnog tlocrta s bačvastim svodom koji pridržavaju tri para pilona. Marasović crkvu ubraja u crkve pseudobazilikalnog sustava jer vanjski izgled krova sa središnjim povišenim dijelom u odnosu na uske bočne dijelove krova ostavlja dojam bazilike, što naravno unutrašnjost crkve ne prati.⁴²⁵

Zvonik na preslicu i apsida viša za dvije stepenice od prostora broda dograđeni su u 16. stoljeću.⁴²⁶ Ispred crkve pronađena je prostorija kvadratnog oblika kojoj nedostaje veći dio zapadnog i južnog zida te je bila dio kasnoantičkog sklopa.⁴²⁷ Ta prostorija bila je ukrašena freskama koje imitiraju mramorne oplate, a Vanja Kovačić ih uspoređuje s onima u Poveljima, Postirima, Pučišćima i Lovrečini.⁴²⁸ Freske su djelom prekrivene naknadno prezidanom cisternom bačvastog svoda koja je zidana nepravilnim lomljencem uz obilje žbuke, a također u svodu te prostorije se pronalaze fragmenti zidnih slikarija.⁴²⁹ Vanja Kovačić čak pretpostavlja postojanje i krstionice uz taj sakralni sklop kasnoantičke utvrde.⁴³⁰

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkva je smještena na poluotoku Glavica u uvali Martinici u Bolu, na južnoj strani otoka Brača. Možemo pretpostaviti da se radilo o kasnoantičkom, justinijanskom utvrđenom gradu Bolu kojeg spominje Ivan Đakon, mletački kroničar u kontekstu provale kretskih Saracena 872. godine

⁴²² Nikola Jakšić, Ivan Josipović, *Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrata u Bijaćima*, Starohrvatska prosvjeta, III(42), 2015., str. 161.

⁴²³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 12-13.

⁴²⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 93-94.

⁴²⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 552-553.

⁴²⁶ Duško Kečkemet, Brač, 1998., str. 91.

⁴²⁷ Vanja Kovačić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 84.

⁴²⁸ Isto, str. 85.

⁴²⁹ Isto, str. 85., 86.

⁴³⁰ Isto, str. 87.

i njihovog razaranja grada.⁴³¹ Bužančić smatra da se na temeljima ranije justinijanske crkve tog utvrđenog grada u doba obnove, druge polovine 11. stoljeća diže današnja crkva.⁴³²

Brač je postao dio Neretvanske kneževine, a njihove elite su pokrštavane u sedmom i osmom desetljeću 9. stoljeća, tako da Bužančić nije isključio mogućnost da su Neretljani nastavili koristiti ili pak obnavljali crkvu.⁴³³ Majstori su se prilikom pregradnje crkve najvjerojatnije u 11. stoljeću poslužili zatečenim ranokršćanskim liturgijskim namještajem čiji su fragmenti pronađeni u prizidanim pilastrima u unutrašnjosti crkve.⁴³⁴

Mramorni zabat oltarne ograde na kojem je isklesan križ od troprute pletenice, dva pauna s grožđem, listom i natpisom koji spominje svetog Teodora bio je ugrađen u klaustar današnjeg dominikanskog samostana.⁴³⁵ Taj zabat se povezo s crkvom sv. Ivana Krstitelja u blizini na poluotoku Glavica i sukladno tome je proširen i sam titular crkve. No, naime Nikola Jakšić, kao i Ivan Josipović spomenuti zabat od segetskog vapnenca vide kao djelo *Majstora koljanskog pluteja* s kraja 9. stoljeća smatrajući da je taj zabat naknadno došao do Bola.⁴³⁶

Dakle, gotovo sigurno možemo odbaciti dvojni titular ove crkve. Primjetimo i raširenost kulta Ivana Krstitelja jer se upravo taj titular pojavljuje i u Povljima, Postirima i Sutivanu.

Tomislav Marasović ranokršćanski sloj smješta u 6. ili 7. stoljeće, a ranoromanički u drugu polovinu 11. stoljeća.⁴³⁷ Od 1983. do 1991. godine provode se istraživački i konzervatorski radovi na crkvi s ciljem prezentiranja njenih najznačajnijih povijesnih slojeva.⁴³⁸

Kasnoantička utvrda na Glavici, poluotoku gdje je danas smješten dominikanski samostan u Bolu nedovoljno je istražena i ne možemo stvoriti cjelovitu sliku ni o najranijem sakralnom objektu utvrde, crkvi sv. Ivana Krstitelja oko čijeg se titulara i dalje mogu voditi polemike.

⁴³¹ Radoslav Bužančić, *Dvije crkve na Braču*, 1991. str. 31.

⁴³² Isto, str. 32.

⁴³³ Isto, str. 32.

⁴³⁴ Vanja Kovačić, Pučišća. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 86.

⁴³⁵ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 94.

⁴³⁶ Nikola Jakšić, Ivan Josipović, *Majstor koljanskog pluteja*, 2015., str. 161.

⁴³⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 552-553.

⁴³⁸ Isto, str. 553.

12) Sv. Tudor, Nerežišća

DIMENZIJE: 8,10 x 5,40 metara⁴³⁹

KOORDINATE: 43°19'15.8"N 16°32'44.4"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prvi spomen crkve bilježimo već 1579. u vrijeme vizitacije biskupa Augustina Valiera koji donosi podatak o ruševnom stanju građevine.⁴⁴⁰ Ljubo Karaman 1937. godine piše o crkvi⁴⁴¹, a tri godine nakon i Cvito Fisković spominjući i nalaze ranokršćanskih fragmenata.⁴⁴²

Dasen Vrsalović 1960. godine piše o crkvi u kontekstu srednjovjekovne pregradnje ranije građevine.⁴⁴³ Godine 1982. će se na crkvu sv. Tudora u Nerežišćima osvrnuti i Igor Fisković preuzimajući zaključke prethodnih istraživanja.⁴⁴⁴ Vanja Kovačić piše o pronalasku fragmenata ranokršćanske skulpture u zidanim pilastrima koji su dodani srednjovjekovnom adaptacijom.⁴⁴⁵

Usputno se crkve dotiče i Duško Kečkemet.⁴⁴⁶ Tomislav Marasović ubraja crkvu u korpus ranosrednjovjekovne arhitekture srednje Dalmacije.⁴⁴⁷ Hrvoje Gjurašin također je crkvu uvrstio u svoj kratki pregled srednjovjekovne arhitekture otoka Brača.⁴⁴⁸ Crkvu 2019. godine Vedran Barbarić i Lino Ursić spominju u katalogu izložbe *Sakralna baština otoka Brača – itinerari kulturnog turizma*.⁴⁴⁹

⁴³⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 534.

⁴⁴⁰ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 32.

⁴⁴¹ Ljubo Karaman, *Novi nalazi na Braču*, 1937., str. 617.

⁴⁴² Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 26.

⁴⁴³ Dasen Vrsalović, *Starokršćanski spomenici otoka Brača*, 1960., str. 98-99.

⁴⁴⁴ Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 165.

⁴⁴⁵ Vanja Kovačić, *Topografija pojedinačnih nalaza*. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 94-95.

⁴⁴⁶ Duško Kečkemet, *Brač*, 1998., str. 49.

⁴⁴⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 533-534.

⁴⁴⁸ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 31-32.

⁴⁴⁹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 79.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Tudora smještena je na predjelu Glogovik, jugozapadno od Nerežišća podno gradine na Velom brdu.⁴⁵⁰ Riječ je o ruševinama pravilno orijentirane crkve, a zidovi su sačuvani oko metar i pol visine u istočnom dijelu građevine.⁴⁵¹ Na izvornu crkvu su dodana tri pilastra na južni i sjeverni zid, koji su bili povezani pojasnicama, dakle nosili su vjerojatno bačvasti svod.⁴⁵² Kako su utvrđeni fragmenti ranokršćanske plastike u spomenutim pilastrima možemo utvrditi postojanje ranokršćanske crkve na lokalitetu. Igor Fisković uočava kako je polukružna apsida izduljena u odnosu na ostatak lađe.⁴⁵³ Dakle, izvjesna je ponovna upotreba ranokršćanske apsida u kasnijoj pregradnji crkve.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Ljubo Karaman smješta crkvu u srednji vijek,⁴⁵⁴ a već Cvito Fisković, iako smješta crkvu u srednji vijek, obraća pozornost i na pronađene fragmente ranokršćanskih sarkofaga.⁴⁵⁵

Dasen Vrsalović afirmira ranokršćanski sloj građevine te smatra da je kasnija pregradnja uslijedila u periodu između 11. i 13. stoljeća.⁴⁵⁶ Vanja Kovačić izvještava o tri nalaza fragmenata ranokršćanske figuralne plastike srednjovjekovnim pilonima, a donosi i podatak da su ti fragmenti izgubljeni.⁴⁵⁷ Vedran Barbarić i Lino Ursić ranokršćanski sloj građevine datiraju u 6. stoljeće dotičući se i samog titulara crkve – zaštitnika bizantske vojske, a kasniji sloj ove ruševne crkve smještaju također u period između 11. i 13. stoljeća.⁴⁵⁸

Istraživački izazov koji predstavljaju ruševine crkve sv. Tudora predstavlja značajan zadatak za buduće generacije istraživača. Kako bismo dobili preciznu kronologiju i bolje razumjeli kontekst nastanka ove crkve, nužna su detaljna arheološka istraživanja koja će nam omogućiti da dublje proniknemo u povijest ovog sakralnog kompleksa, posebno u vezi s njegovim kasnoantičkim slojem.

⁴⁵⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 533.

⁴⁵¹ Isto, str. 533.

⁴⁵² Isto, str. 534.

⁴⁵³ Igor Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi, 1982., str. 181.

⁴⁵⁴ Ljubo Karaman, Novi nalazi na Braču, 1937., str. 617.

⁴⁵⁵ Cvito Fisković, Historički i umjetnički spomenici, 1940., str. 26.

⁴⁵⁶ Dasen Vrsalović, Starokršćanski spomenici otoka Brača, 1960., str. 98-99.

⁴⁵⁷ Vanja Kovačić, Topografija pojedinačnih nalaza. U: Belamarić, J., ur., *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, 1994., str. 94-95.

⁴⁵⁸ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 79.

13) Sv. Martin, Bobovišća

DIMENZIJE: 7,20 x 4,80 metara⁴⁵⁹

KOORDINATE: 43°20'18.3"N 16°28'05.1"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkvu svetog Martina smještenu između Milne i Bobovišća spominje Davor Domančić 1960. godine.⁴⁶⁰ Tomislav Marasović također piše o crkvi u više navrata, a sintezu svojih radova donosi 2011. godine.⁴⁶¹ Hrvoje Gjurašin preuzima prethodne zaključke i spominje crkvu u svom popisu srednjovjekovne baštine otoka Brača.⁴⁶² Vedran Barbarić i Lino Ursić uvrstili su crkvu u katalog sakralne baštine otoka Brača.⁴⁶³

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva je smještena na brežuljku s istočne strane ceste Bobovišća-Milna te vizualno nadzire pomorski put kroz Splitska vrata i akvatorij Šolte, Brača i Hvara.⁴⁶⁴

Riječ je o pravilno orijentiranoj jednobrodnoj, pravokutnoj crkvi s polukružnom apsidom. Bočni zidovi crkve raščlanjeni su s po tri duboke, lučno presvođene niše koje su podignute iznad razine poda i stvaraju niska sjedeća mjesta.⁴⁶⁵

Tomislav Marasović uvrštava crkvu u "jednobrodni tip raščlanjene unutrašnjosti".⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 526.

⁴⁶⁰ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik*, 1960., str. 29.

⁴⁶¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 525-526.

⁴⁶² Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 11-12.

⁴⁶³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 99.

⁴⁶⁴ Isto, str. 99.

⁴⁶⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 526.

⁴⁶⁶ Tomislav Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, 1994., str. 69.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić dao je datacijski okvir postanka crkve sv. Martina iznad Bobovišća sintagmom *prema romanici*⁴⁶⁷, a Tomislav Marasović datira crkvu na kraj 11. stoljeća ili početak 12. stoljeća.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 127.

⁴⁶⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 526.

14) Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije – Stomorica kod Ložišća

DIMENZIJE: 7,60 x 5,20 metara⁴⁶⁹

KOORDINATE: 43°21'22.6"N 16°30'11.4"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić piše o crkvi 1960. godine u četvrtom izdanju *Bračkog zbornika*.⁴⁷⁰ Konzervatorskim radovima 1990-ih godina poboljšava se statika crkve, stavlja novi krov od kamenih oplata, kameni pod, nova vrata te se ožbukala unutrašnjost crkve, a tim radovima je pisala Vanja Kovačić.⁴⁷¹ Godine 2011. Stomoricu spominje Tomislav Marasović,⁴⁷² godinu nakon i Hrvoje Gjurašin.⁴⁷³ Godine 2019. uvrštena je u katalog sakralne baštine otoka Brača, autora Vedrana Barbarića i Lino Ursića.⁴⁷⁴

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Sjeveroistočno od Ložišća nalazi se dolina Veli dolac na kojem nalazi se Stomorica, lokalitet i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije.⁴⁷⁵ Radi se o pravilno orijentiranoj dvotravejnoj crkvi četvrtastog tlocrta s polukružnom apsidom. Na sredini apside nalazi se maleni prozor s tranzenom u obliku križa. Lezene na bočnim zidovima podupiru pojasnicu bačvastog svoda crkve i dijele crkvu na dva traveja. Zidanom oltarnom ogradom ograđen je prezbiterij u kojem se nalazi menza naslonjena na zidani pilon koja zauzima cijelu širinu apside.⁴⁷⁶ Radi se o jedinom sačuvanom primjeru zidane oltarne ograde na otoku Braču.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 528.

⁴⁷⁰ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 130-131.

⁴⁷¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 527.

⁴⁷² Isto, str. 527-528.

⁴⁷³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 27-29.

⁴⁷⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 99-100.

⁴⁷⁵ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 27-28.

⁴⁷⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011, str. 528.

⁴⁷⁷ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 99.

Iznad ulaza na zapadnom pročelju nalazi se prošupljena luneta iznad koje je trokutasti zabat s polukružnim lukom koji prati oblik lunete. Uz južnu stranu crkve nalaze se ostatci zidanog pilona koji je nosio zvonik na preslicu.⁴⁷⁸

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na lokalitetu Stomorica detektirana je velika površinska koncentracija rimske keramike i crijepa, tako da nije moguće isključiti prethodno postojanje rimskog ladanjskog imanja na mjestu današnje crkve.⁴⁷⁹ Vedran Barbarić i Lino Ursić,⁴⁸⁰ kao i Tomislav Marasović⁴⁸¹ datiraju crkvu u 12. stoljeće. U prilog dataciji svjedoči i podatak o načinu zidanja pravilnijim četvrtastim klesancima u pravilnim redovima, što ne možemo posvjedočiti golim okom kako je crkva ožbukana izvana, kao i iznutra.⁴⁸² Detaljnija istraživanja navedenog lokaliteta zasigurno bi osvijetlila istinu o starijim, antičkim strukturama na lokalitetu Stomorice.

⁴⁷⁸ Isto, str. 100.

⁴⁷⁹ Isto, str. 99.

⁴⁸⁰ Isto, str. 99.

⁴⁸¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011, str. 528.

⁴⁸² Isto, str. 527.

15) Sv. Luka kod Donjeg Humca

DIMENZIJE: 6,90 x 5 metara⁴⁸³

KOORDINATE: 43°21'38.9"N 16°33'27.7"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkvu sv. Luke spominje Davor Domančić 1960. godine u *Bračkom zborniku* te donosi podatke o crkvi koji će ostati relevantni i do danas i preuzimani od strane drugih istraživača kroz desetljeća.⁴⁸⁴ Istraživači koji će se također baviti crkvom su Tomislav Marasović⁴⁸⁵, Hrvoje Gjurašin⁴⁸⁶ te Vedran Barbarić i Lino Ursić.⁴⁸⁷

TIPOLOGIJA I IZGLED:

Crkva sv. Luke nalazi se na starom putu iz Donjeg Humca u Supetar na lokalitetu na kojem su pronađeni fragmenti ranokršćanskih sarkofaga.⁴⁸⁸ Promatranjem crkve izvana uočiti ćemo da je zidana pravilnim klesancima neujednačenih dimenzija koje uočavamo ispod ostataka žbuke. Zapadno pročelje rastvoreno uskim ulazom iznad kojega je luneta s uskim prozorom iznad koje je trokutasti zabat koji unutarnjim lukom prati oblik lunete. Radi se o pravilno orijentiranoj jednobrodnoj crkvi pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom rastvorenom uskim prozorom na središtu. Na sredini broda nalaze se lezene koje pridržavaju pojasnice koje nose bačvasti svod, a ujedno lezene dijele prostor na dva traveja. Unutrašnjost crkve krije vrlo zanimljiv prikaz uparan u svježju žbuku vjerojatno nastao kad i sama crkva. Radi se o najstarijem grafitu broda s latinskim jedrom na istočnojadranskoj obali koji se nalazi na zapadnom zidu u unutrašnjosti, a dva manja prikaza broda prikazana su na sjevernom zidu.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 530.

⁴⁸⁴ Davor Domančić, Srednji vijek. *Brački zbornik* 4., 1960., str. 130-131.

⁴⁸⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 529-530.

⁴⁸⁶ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 22-23.

⁴⁸⁷ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 87.

⁴⁸⁸ Isto, str. 87.

⁴⁸⁹ Isto, str. 87.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkvu sv. Luke Davor Domančić datira na kraj 11. stoljeća ili početak 12. stoljeća.⁴⁹⁰ S njim se slaže i Tomislav Marasović⁴⁹¹ kao i Hrvoje Gjurašin⁴⁹² dok su Vedran Ursić i Lino Barbarić datirali crkvu u 12. stoljeće.⁴⁹³ Grafit broda koji smo prethodno spomenuli plijeni najviše pozornosti javnosti, upravo zbog činjenice da svjedoči o životu zajednice na otoku u 12. stoljeću. Pomorstvo je bilo dio svakodnevnice mnogih otočana, kao što je i dalje, a upravo o tome svjedoče ovakvi grafiti koji su od neprocjenjive važnosti u rekonstruiranju povijesti djelatnosti Bračana.

⁴⁹⁰ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 131.

⁴⁹¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 530.

⁴⁹² Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 23.

⁴⁹³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 87.

16) Sv. Ilija kod Donjeg Humca

DIMENZIJE: 8 x 5,40 metara⁴⁹⁴

KOORDINATE: 43° 20' 37.2" N, 16° 32' 39.8" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkvu spominje Cvito Fisković u prvom *Bračkom zborniku* 1940. godine,⁴⁹⁵ a u četvrtom izdanju zbornika Davor Domančić također piše o crkvi sv. Ilije.⁴⁹⁶ Tomislav Marasović,⁴⁹⁷ Hrvoje Gjurašin⁴⁹⁸ i Vedran Barbarić s Linom Ursićem⁴⁹⁹ autori su koji uvrštavaju crkvu u svoje kataloške preglede sakralne arhitekture. Igor i Vicko Fisković detaljnije su se pozabavili fenomenom ponovne upotrebe antičkih spolija pri gradnji crkve sv. Ilije 2011. godine.⁵⁰⁰

TIPOLOGIJA I IZGLED:

Toponim *Sutulija* zapadno od Donjeg Humca izveden je iz latinskog *sanctus Elias*, što je u konačnici i titular crkve.⁵⁰¹ Crkva je građena pravilnim klesancima u pravilnim redovima, unutrašnjost je ožbukana. Zapadno pročelje crkve artikulirano je pravokutnim ulazom. Riječ je o pravilno orijentiranoj, jednobrodnoj, trotravejnoj crkvi pravokutnog tlocrta s kvadratnom apsidom. Po dvije lezene s impostima na vrhu na sjevernom i južnom zidu pridržavaju pojasnice bačvastog svoda koje dijele prostor na tri traveja. Na bočnim zidovima nalaze se po tri plitke, lučno presvođene niše. Na početku trijumfalnog luka apside su antički kapiteli iskorišteni kao imposti.⁵⁰²

⁴⁹⁴ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 532.

⁴⁹⁵ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 28.

⁴⁹⁶ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 116.

⁴⁹⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 531-532.

⁴⁹⁸ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 21-22.

⁴⁹⁹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 85.

⁵⁰⁰ Igor Fisković, Vicko Fisković, *Humačka crkvice sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, Klesarstvo i graditeljstvo*, XXII(3-4), 2011., str. 4-36.

⁵⁰¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 531.

⁵⁰² Isto, str. 532.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović datira crkvu svetog Ilije u raspon između 11. i 12. stoljeća.⁵⁰³ S time su se složili Vedran Barbarić i Lino Ursić.⁵⁰⁴ Iako nikad nisu poduzeta sistematična arheološka istraživanja na lokalitetu Sutulije, zatečene su brojne antičke i kasnoantičke spolije na lokalitetu koje svjedoče o kontinuitetu i preobrazbama lokaliteta.⁵⁰⁵ Pretpostavku o ranijim slojevima od zatečenih iznosi Igor Fisković 1982. godine.⁵⁰⁶ Igor i Vicko Fisković 2011. godine pišu detaljnije o reupotrebi zatečenog građevnog materijala od ruševnog rimskog mauzoleja pri gradnji crkve sv. Ilije.⁵⁰⁷ Prenose Cambijev zaključak o dataciji ranije strukture, rimskog mauzoleja u 3. stoljeće, dok Marasović prihvaća zaključke o dataciji zatečene skulpture u 1. stoljeće.⁵⁰⁸ Povijesna slojevitost lokaliteta iziskuje ozbiljnija arheološka istraživanja koja bi upotpunila slike onih “prijelaznih“ razdoblja u povijesti o kojima najmanje znamo.

⁵⁰³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 532.

⁵⁰⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 85.

⁵⁰⁵ Isto, str. 85.

⁵⁰⁶ Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 163.

⁵⁰⁷ Igor Fisković, Vicko Fisković, *Humačka crkvice sv. Ilije*, 2011., str. 16.

⁵⁰⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 532.

17) Sv. Juraj, Nerežišća

DIMENZIJE: 6,80 x 3,65 metara⁵⁰⁹

KOORDINATE: 43°20'30.6"N 16°35'15.5"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prvi istraživač koji se bavi crkvom je Davor Domančić, 1960. godine.⁵¹⁰ Vanja Kovačić kratko se osvrće na mramorni impost prozora ranokršćanske crkve koji je iskorišten u podanku menze.⁵¹¹ Tomislav Marasović preuzima prethodne zaključke i stvara pregled saznanja o crkvi do 2011. godine.⁵¹² Crkvu sv. Jurja će spomenuti i Hrvoje Gjurašin⁵¹³ i Vedran Barbarić s Linom Ursićem⁵¹⁴ u svojim pregledima sakralne baštine otoka Brača.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na vrhu Jurjeva brda iznad Nerežišća uz cestu prema Škripu smjestila se crkva sv. Jurja.⁵¹⁵ Davor Domančić 1960. godine svjedoči o zapuštenim vinogradima i pašnjacima obraslima smrčom i česminom,⁵¹⁶ a danas već uviđamo povratak vinogradarstvu. Ova je crkva jedina s raščlanjenom vanjštinom na otoku Braču.⁵¹⁷ Vanjska zidna opna crkve artikulirana je s po pet plitkih niša na sjevernom i južnom zidu te po dvije plitke niše na zapadnom i istočnom zidu. Niše su oblikovane plitkim, visokim lezenama spojenim lukovima. Iznad ulaza na zapadnom pročelju je prošupljena luneta koja je zapravo jedini izvor svjetlosti za interijer crkve. Građevina je zidana nepravilnim lomljenim kamenom vezanim malterom, a prisutni su i ostatci žbuke na pročelju. Riječ je o jednobrodnoj, trotravejnoj, pravilno orijentiranoj crkvi s polukružnom apsidom.

⁵⁰⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 536.

⁵¹⁰ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 121-122.

⁵¹¹ Vanja Kovačić, *Topografija pojedinačnih nalaza*, 1994., str. 94.

⁵¹² Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 535-536.

⁵¹³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 32-33.

⁵¹⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 79.

⁵¹⁵ Isto, str. 79.

⁵¹⁶ Davor Domančić, *Srednji vijek. Brački zbornik* 4, 1960., str. 121.

⁵¹⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 535.

Unutrašnjost je podijeljena na tri traveja dvama lezenama koje pridržavaju pojasnice bačvastog svoda crkve. Interijer crkve je ožbukani.

Ranokršćanska spolija, odnosno impost prozora ranokršćanske crkve s uklesanim reljefom latinskog križa proširenih krajeva je iskorišten kao postolje oltara.⁵¹⁸

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović datira crkvu na kraj 11. stoljeća, ali dodatno potencira pitanje ranije građevine na mjestu ove crkve.⁵¹⁹ Pronađena spolija mramornog imposta prozora ranokršćanske crkve koja je iskorištena kao stipes oltara, podanak menze otvorila je pitanja o prethodnim sakralnim zdanjima na lokalitetu. Kao i mnogi drugi lokaliteti, vrh Jurjevog brda također iziskuje arheološka istraživanja da bismo utvrdili kontinuitet i preobrazbu potencijalne ranije građevine u predromaničku crkvu sv. Jurja.

⁵¹⁸ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 79.

⁵¹⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 536.

18) Sv. Vid, Dol

DIMENZIJE: 8,50 x 5,30 metara⁵²⁰

KOORDINATE: 43°20'51.3"N 16°37'03.4"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić usputno je spomenuo crkvu sv. Vida kod Dola 1960. godine.⁵²¹ Joško Belamarić publicirao je stipes oltara crkve 1991. godine koji je otkriven istraživanjem 1984. godine.⁵²² Vanja Kovačić osvrće se na ranokršćansku spoliju koja je iskorištena kao stipes oltara te daje komparativni primjer kapitela s povijenim akantovim lišćem iz Povlja.⁵²³ Tomislav Marasović piše o crkvi 2011. godine.⁵²⁴ Hrvoje Gjurašin 2012. godine spominje crkvu u svom pregledu sakralne srednjovjekovne baštine.⁵²⁵ Vedran Barbarić i Lino Ursić također uvrstavaju crkvu u itinerar sakralne baštine otoka Brača.⁵²⁶

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Ruševine crkve sv. Vida sačuvane do jednog metra u visini smjestile su se na vrhu Velog Brda između Škripa i Mihojrata.⁵²⁷ Ova jednobrodna crkva s polukružnom apsidom pravilno je orijentirana, a njena unutrašnjost i vanjšina su neraščlanjene. Zidana je pravilnim klesancima. Joško Belamarić i Hrvoje Gjurašin otkrivaju stipes oltara u sredini kojeg je napravljeno mjesto za *sepulchrum* koji je danas prazan, a stipes je zapravo spolija, kasnoantički stup bifore iz 5. ili 6. stoljeća.⁵²⁸

⁵²⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 542.

⁵²¹ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 139.

⁵²² Joško Belamarić, *Capsella Reliquiarum* (1160.) iz sv. Kuzme i Damjana u Kaštel Gomilici, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 31(1), 1991., str. 55.

⁵²³ Vanja Kovačić, *Topografija pojedinačnih nalaza*, 1994., str. 92.

Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 541-542.

⁵²⁵ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 17-18.

⁵²⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 71.

⁵²⁷ Joško Belamarić, *Capsella Reliquiarum*, 1991., str. 55.

⁵²⁸ Isto, str. 55.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić prvotno datacijski okvir crkve smješta u 13. ili 14. stoljeće,⁵²⁹ ali 1984. godine crkvu svrstava u ranosrednjovjekovne građevine.⁵³⁰ Vanja Kovačić je ruševnu crkvu okarakterizirala kao ranoromaničku te dala usporedbu povijenog akantovog lišća zatečene spolije, kasnoantičkog stupa bifore s kapitelima iz ranokršćanske bazilike u Povljima.⁵³¹

Tomislav Marasović datira crkvu na kraj 11. ili početak 12. stoljeća.⁵³² Vedran Barbarić i Lino Ursić datiraju crkvu u 13. ili 14. stoljeće.⁵³³

Zanimljivo je primijetiti da su Vanja Kovačić i Tomislav Marasović bili oprezni u iznošenju pretpostavki o kontinuitetu i transformaciji kasnoantičkog sakralnog sklopa u kasniji predromanički sakralni sklop, usprkos spominjanoj spoliji. Joško Belamarić iznosi zanimljivu pretpostavku o korištenju spolije s obližnjeg lokaliteta Mirja.⁵³⁴

⁵²⁹ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 139.

⁵³⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 541.

⁵³¹ Vanja Kovačić, Topografija pojedinačnih nalaza, 1994., str. 92.

⁵³² Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 542.

⁵³³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 71.

⁵³⁴ Joško Belamarić, *Capsella Reliquiarum*, 1991., str. 55.

19) Sv. Mihovil kraj Dola

DIMENZIJE: 8,60 x 5,80 metara⁵³⁵

KOORDINATE: 43°20'22.1"N 16°36'58.6"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić prvi donosi opis crkve sv. Mihovila 1960. godine.⁵³⁶ Igor Fisković pisao je o upotrebi i perforiranju ranokršćanskog sarkofaga kao okvira vrata crkve sv. Mihovila.⁵³⁷ O istraživanjima i restauraciji crkve 1988. godine izvještava Radoslav Bužančić kada se prvi put iznosi pretpostavka o postojanju kupole na srednjem traveju.⁵³⁸ Vanja Kovačić također izvještava o ranokršćanskom sarkofagu u ulozi spolije te o pronađenom natpisu.⁵³⁹ Tomislav Marasović također piše o crkvi 2011. godine.⁵⁴⁰ Hrvoje Gjurašin⁵⁴¹ i Vedran Ursić s Linom Barbarićem⁵⁴² uvrštavaju crkvu u svoje preglede sakralne arhitekture otoka Brača.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na vrhu Mihorjata, iznad Dola se nalazi crkva sv. Mihovila, odakle je moguć vizualni nadzor Bračkog kanala. Zidana nepravilnim lomljencima uz obilje morta crkva je danas ožbukana te joj je vanjska opna artikulirana jedino otvorima. Zapadno pročelje rastvoreno je ulaznim vratima izvedenima od ranokršćanskog sarkofaga kojemu je otklonjeno dno, a iznad se nalazi otvorena luneta uokvirena isturenim lukom. Srednja arkada južnog zida ima dva uska prozora na mjestu kojih su se nalazila vrata koja su naknadno zazidana.⁵⁴³ Radi se o jednobrodnoj, pravilno orijentiranoj trotravejnoj crkvi s polukružnom apsidom. Unutrašnjost je artikulirana s po dvije lezene koje su povezane pojasnicama koje pridržavaju bačvasti svod. Lezene tvore plitke niše jer

Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 545.

⁵³⁶ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 119.

⁵³⁷ Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi*, 1981., str. 105-135.

⁵³⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 543.

⁵³⁹ Vanja Kovačić, *Topografija pojedinačnih nalaza*, 1994., str. 93.

⁵⁴⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 543-545.

⁵⁴¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 15-16.

⁵⁴² Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 71.

⁵⁴³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 544.

su na bočnim zidovima povezane lukovima. U interijeru su sačuvane freske medaljona s križevima. Pretpostavljeno je postojanje kupole nad središnjim travejem.⁵⁴⁴

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović jedini se bavi datiranjem svih slojeva crkve, tako njen postanak smješta u 9. ili 10. stoljeće, a gubitak kupole i freske datira u 13. ili 14. stoljeće.⁵⁴⁵ Hrvoje Gjurašin također izvještava i o starohrvatskim grobovima koje datira od 9. do 11. stoljeća u neposrednoj blizini crkve.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Isto, str. 544.

⁵⁴⁵ Isto, str. 545.

⁵⁴⁶ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 15-16.

20) Sv. Vid na Vidovoj Gori

DIMENZIJE: 7,95 x 4,80 metara⁵⁴⁷

KOORDINATE: 43° 16' 45" N, 16° 37' 3.8" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Poznato je da je crkva sv. Vida u ruševnom stanju iz Valijerove vizitacije iz 1579. godine, a sljedeći spomen crkve je 1925. kada ju nrežiški župnik Kuzma Vučetić želi obnoviti, što se nije desilo.⁵⁴⁸ Davor Domančić prvi je istraživač koji je spomenuo crkvu 1960. godine.⁵⁴⁹ Hrvoje Gjurašin izvještava o zaštitnim arheološkim istraživanjima i konzervatorskim radovima koje vrši Hrvatski muzej arheoloških spomenika od 21. travnja do 12. svibnja 1992. godine.⁵⁵⁰ Isti autor je i 2012. godine uvrstio crkvu u svoj pregled srednjovjekovne baštine otoka Brača te ističe zavjetni karakter crkve s obzirom na to da nisu pronađeni ostatci bilo kakvih drugih arhitektonskih struktura.⁵⁵¹ Tomislav Marasović 2011. je godine pisao o crkvi objedinjujući prethodne zaključke o njoj.⁵⁵² Vedran Barbarić i Lino Ursić uvrstavaju crkvu u itinerar sakralne baštine otoka Brača 2019. godine.⁵⁵³

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Najviši je vrh jadranskih otoka upravo Vidova gora na 778 metara nadmorske visine, a 80 metara zapadno od vrha nalaze se ostatci crkve sv. Vida.⁵⁵⁴ Radoslav Katičić piše o tome kako je kult sv. Vida zamijenio kult vrhovnog slavenskog božanstva Peruna.⁵⁵⁵ Sv. Vid pravilno je orijentirana jednobrodna crkva pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Zidana je priklesanim lomljencima u nepravilnim redovima, a veći dio podnog kamenog pokrova

⁵⁴⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 547.

⁵⁴⁸ Isto, str. 546.

⁵⁴⁹ Davor Domančić, *Srednji vijek, Brački zbornik* 4, 1960., str. 139.

⁵⁵⁰ Hrvoje Gjurašin, *Sv. Vid na Vidovoj gori*, *Starohrvatska prosvjeta*, III(27), 2000., str. 90.

⁵⁵¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 55-56.

⁵⁵² Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 546-547.

⁵⁵³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 95-96.

⁵⁵⁴ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 55.

⁵⁵⁵ Radoslav Katičić, *Vidova gora i sveti Vid, Studia mythologica Slavica* 13, 2010., str. 17.

ostao je sačuvan. Tomislav Marasović kaže da su unutrašnji parovi lezena uz pročelni zid te po sredini crkve naknadno dodani i time crkva dobiva bačvasti svod i transformirana je u “karakteristični tip jednobrodnih dvotravejnih ranoromaničkih bračkih crkvice”.⁵⁵⁶

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić datirao je crkvu u 13. ili 14. stoljeće,⁵⁵⁷ a time su se složili i Hrvoje Gjurašin⁵⁵⁸ te Vedran Barbarić i Lino Ursić.⁵⁵⁹ Tomislav Marasović govori o dva sloja crkve, prvi sloj datira između 7. i 9. stoljeća, a ranoromanički sloj građevine datira na kraj 11. ili početak 12. stoljeća.⁵⁶⁰ U ovom trenutku imamo više pitanja nego li odgovora o samoj crkvi sv. Vida na Vidovoj gori. Ako se složimo s Gjurašinovom pretpostavkom o zavjetnom karakteru crkve, postavlja se pitanje tko ju je dao sagraditi?

⁵⁵⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 547.

⁵⁵⁷ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 139.

⁵⁵⁸ Hrvoje Gjurašin, *Sv. Vid na Vidovoj gori*, 2000., str. 90.

⁵⁵⁹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 95.

⁵⁶⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 547.

21) Sv. Barbara iznad Dola

DIMENZIJE: 5,60 x 3,75 metara⁵⁶¹

KOORDINATE: 43°19'27.7"N 16°38'07.5"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić 1960. je godine pisao o crkvi i donio zaključke koji će ostati relevantni do danas.⁵⁶² Tomislav Marasović prenosi Domančićeve zaključke te ističe važnost toponima *Sutvara* izvedenog upravo iz titulara crkve.⁵⁶³ Hrvoje Gjurašin ističe kako se radi o srednjovjekovnoj crkvi najmanjih dimenzija na otoku.⁵⁶⁴ Vedran Barbarić i Lino Ursić osvrću se i na titular svete Barbare, zaštitnice od nevremena i groma, logičnoj zaštitnici u stočarskom kraju.⁵⁶⁵

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Jugoistočno od Dola, na staroj cesti koja povezuje Nerežišća i Pražnice u predjelu *Sutvara* nalazi se crkva sv. Barbare koja je i danas u kulturnoj uporabi.⁵⁶⁶ Crkva je ožbukana izvana i iznutra, zapadno je pročelje artikulirano ulaznim vratima iznad kojih je nadvratnik s križem, te je iznad vrata zatvorena luneta iznad koje je viseći luk zabatnog završetka. Unutrašnjost crkve je rasvijetljena uskim prozorima prema apsidi na bočnim zidovima. Radi se o pravilno orijentiranoj crkvi pravokutnog tlocrta s pravokutnom apsidom. Pravokutna apsida nadsvođena je polukalotnim svodom kojeg drže dvije trompe u kutovima.

⁵⁶¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 549.

⁵⁶² Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 131-132.

⁵⁶³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 548-549.

⁵⁶⁴ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 18-19.

⁵⁶⁵ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 73.

⁵⁶⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 548.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić smatra da se radi o romaničkoj građevini.⁵⁶⁷ Tomislav Marasović kaže da se radi o građevini s početka 12. stoljeća,⁵⁶⁸ čime se slažu Vedran Barbari i Lino Ursić, ali otvaraju zanimljivo pitanje o mogućoj pregradnji ranije crkve u 12. stoljeću.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 132.

⁵⁶⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 549.

⁵⁶⁹ Vedran Barbari, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 73.

22) Sv. Klement, Pražnice

DIMENZIJE: 7,70 x 3,60 metara⁵⁷⁰

KOORDINATE: 43° 18' 58.4" N, 16° 43' 32" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić prvi je istraživač koji se bavio crkvom sv. Klementa kod Pražnica.⁵⁷¹ Tomislav Marasović crkvu uvrštava u korpus ranosrednjovjekovnog graditeljstva srednje Dalmacije.⁵⁷² Hrvoje Gjurašin⁵⁷³ kao i Vedran Barbarić s Linom Ursićem⁵⁷⁴ uvrštavaju crkvu u svoje preglede sakralne baštine otoka Brača.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Klementa smjestila se na južnom obronku *Klinjih glava* na prapovijesnoj gomili.⁵⁷⁵ Radi se o grobljanskoj crkvi naselja Straževnik, zapadno pročelje joj je rastvoreno naknadno proširenim vratima nadvišenom otvorenom lunetom iznad koje je viseći luk naknadno pokriven kamenim pločama te su naknadno dodani četvrtasti prozori na bočnim zidovima.⁵⁷⁶ Crkva je pravilno orijentirana jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta s plitkom pravokutnom apsidom. Unutrašnjost je podijeljena na tri traveja lezenama koje nose pojasnice bačvastog svoda.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović jedini daje dataciju crkve oko 10. stoljeća, a kao temelj datacije iznosi pretpostavku o nastanku najranijih starohrvatskih naselja upravo na ovoj bračkoj unutrašnjoj visoravni.⁵⁷⁷ Nažalost, stanje trenutno stanje istraženosti ne dozvoljava prihvaćanje tih pretpostavki.

⁵⁷⁰ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 561.

⁵⁷¹ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 122-123.

⁵⁷² Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 560-561.

⁵⁷³ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 42-43.

⁵⁷⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 57.

⁵⁷⁵ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 122.

⁵⁷⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 57.

⁵⁷⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 561.

23) Sv. Juraj u Straževniku

DIMENZIJE: 7,60 x 4,50 metara⁵⁷⁸

KOORDINATE: 43° 18' 32.6" N, 16° 43' 24" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkva sv. Jurja spominje se u darovnici iz 1111. godine gdje piše da Vid Stanislavov poklanja zemlju *Strmena prodol* crkvi sv. Jurja u Straževniku za oprost grijeha.⁵⁷⁹ Davor Domančić piše o crkvi ističući kako se radi o najranijem spomenu srednjovjekovne crkve na Braču.⁵⁸⁰ Tomislav Marasović,⁵⁸¹ Hrvoje Gjurašin⁵⁸² te Vedran Barbarić s Linom Ursićem⁵⁸³ pišu o crkvi sv. Jurja u Straževniku.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Straževnik je napušten u 16. stoljeću, a njihova župna crkva sv. Jurja nalazila se upravo na rubu tog naselja u blizini Gornjeg Humca.⁵⁸⁴ Zapadno pročelje artikulirano je ulaznim vratima i preslicom koji su vjerojatno izmijenili izvorni izgled pročelja.⁵⁸⁵ Kako je na podu kamen živac u koji je uklesana godina 1444., moguće je pretpostaviti preinake upravo te godine. Ne postoje drugi otvori i crkva je zidana dugim i uskim lomljencima uz obilje maltera. Crkva je pravilno orijentirana trotravejna građevina pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Ožbukana unutrašnjost artikulirana je s po tri niše na bočnim zidovima povezanim s parovima lezena koje također nose i pojasnice bačvastog svoda.

⁵⁷⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 564.

⁵⁷⁹ Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus* II, 1904., str. 21.

⁵⁸⁰ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 123-124.

⁵⁸¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 562-564.

⁵⁸² Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012, str. 40-41.

⁵⁸³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 57-58.

⁵⁸⁴ Isto, str. 57-58.

⁵⁸⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 563.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zahvaljujući spomenutoj darovnici možemo utvrditi 1111. godinu kao *terminus ante quem* crkve župne crkve tog iščezlog bračkog naselja, Straževnika. Tomislav Marasović datira crkvu na kraj 11. stoljeća.⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ Isto, str. 564.

24) Sv. Marija u Gornjem Humcu

DIMENZIJE: 6 x 2,6 metara⁵⁸⁷

KOORDINATE: 43°18'02.5"N 16°43'21.2"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Kako se radi o grobljanskoj crkvi radikalnije pregrađenoj u 19. stoljeću, jedino se Tomislav Marasović osvrnuo na srednjovjekovni sloj građevine.⁵⁸⁸

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Marije u Gornjem Humcu i danas je u kultnoj uporabi kao grobljanska crkva te se nalazi istočno od naselja. Tomislav Marasović zamjećuje kako ožbukana unutrašnjost crkve tipološki korespondira s onime što on naziva "bračkom jednobrodnom tipu bačvasto predsvodenih građevina s unutrašnjosti raščlanjenom trima nišama na bočnim zidovima".⁵⁸⁹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović crkvu datira na kraj 11. stoljeća.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 566.

⁵⁸⁸ Isto, str. 565-566.

⁵⁸⁹ isto, str. 566.

⁵⁹⁰ isto, str. 566.

25) Sv. Nedilja (sv. Marija) na Gradcu

DIMENZIJE: 7,70 x 4 metra⁵⁹¹

KOORDINATE: 43° 17' 34.9" N, 16° 47' 6.4" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkva sv. Nedilje, izvornog titulara sv. Marije, spominje se u Povaljskoj listini kao *crkvica sv. Marije s Kapišćem*.⁵⁹² Davor Domančić spominje crkvu 1960. godine.⁵⁹³ Tomislav Marasović također donosi detaljne opise crkve.⁵⁹⁴ Istraživači Hrvoje Gjurašin⁵⁹⁵ i Vedran Barbarić s Linom Ursićem⁵⁹⁶ uvrštavaju crkvu u svoje preglede sakralne baštine otoka Brača.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na sjeverozapadnom obronku brda Gradac, između Gornjeg Humca i Selaca, nalazilo se naselje Gradac.⁵⁹⁷ Radi se o glavnom naselju Neretvanske kneževine na otoku Braču, a na vrhu brda ostatci suhozida i danas se obilježavaju kao mjesto od značaja kroz toponim *Knežev dvor*.⁵⁹⁸ Jugozapadno od *Kneževog dvora* nalazi se crkva sv. Marije koja je ostala sačuvana do danas i u kulturnoj uporabi iako je cijelo naselje Gradac nestalo. Zapadno je pročelje artikulirano ulaznim vratima i naknadno podignutom preslicom s križem. Građevina je zidana nepravilnim lomljencima u nepravilnim redovima. Ožbukani su interijer i eksterijer crkve. Riječ je o jednobrodnoj crkvi bačvastog svoda bez pojasnica s polukružnom apsidom, a bočni zidovi interijera artikulirani su s po tri niše između dva para ležena. Zanimljivo je primijetiti da se radi o crkvi čiji je tlocrt pomalo trapezoidnog oblika, odnosno južni zid je širi od sjevernog, a crkva je uža na zapadu nego na istoku.⁵⁹⁹

⁵⁹¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 568.

⁵⁹² Isto, str. 567.

⁵⁹³ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 126-127.

⁵⁹⁴ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 567-568.

⁵⁹⁵ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 46-48.

⁵⁹⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 45.

⁵⁹⁷ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 46

⁵⁹⁸ Isto, str. 46.

⁵⁹⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 568.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zahvaljujući spomenu crkve u Povaljskoj listini, godinu 1184. možemo odrediti kao *terminus ante quem* postanka crkve. Tomislav Marasović crkvu smješta u datacijski raspon od 10. do 11. stoljeća.⁶⁰⁰

⁶⁰⁰ Isto, str. 568.

26) Sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku

DIMENZIJE: 7,10 x 4,30 metara⁶⁰¹

KOORDINATE: 43°16'45.4"N 16°46'41.6"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Cvito Fisković osvrće se na ranokršćansku spoliju, pločicu s križem na oltaru crkva sv. Kuzme i Damjana na Smrčeviku.⁶⁰² Davor Domančić piše o kasnijem sloju crkve, također naglašavajući ranokršćansku spoliju.⁶⁰³ Vanja Kovačić također se dotiče tog fragmenta ranokršćanskog sarkofaga.⁶⁰⁴ Tomislav Marasović crkvu je uvrstio u svoj korpus ranosrednjovjekovnog graditeljstva srednje Dalmacije.⁶⁰⁵ Vedran Barbarić i Lino Ursić su crkvu uvrstili u itinerar sakralne baštine otoka Brača.⁶⁰⁶

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na Smrčeviku, brdu istočno od Gornjeg Humca, smjestila se crkva sv. Kuzme i Damjana. Zapadno pročelje građevine rastvoreno je ulaznim vratima i malim prozorom te naknadnom preslicom. Primjećujemo da je, ispod ostataka žbuke, crkva zidana nepravilnim lomljencima u nepravilnim redovima uz obilje maltera. Ova crkva pravokutnog tlocrta pravilno je orijentirana s polukružnom apsidom, a bačvasti svod nije podržan pojasnicama. Bočni su zidovi artikulirani s po tri niše. Na oltaru je pronađen spomenuti fragment ranokršćanskog sarkofaga. U polukaloti apsida sačuvani su fragmenti baroknih fresaka.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 570.

⁶⁰² Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 26.

⁶⁰³ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 126.

⁶⁰⁴ Vanja Kovačić, *Topografija pojedinačnih nalaza*, 1994., str. 91.

⁶⁰⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 569-570.

⁶⁰⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 45.

⁶⁰⁷ Isto, str. 45.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Uzimajući u obzir morfologiju oblika i zidanja Tomislav Marasović datira crkvu na prijelaz 11. na 12. stoljeće.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 570.

27) Sv. Toma iznad Nasela

DIMENZIJE: 6,10 x 3,25 metara⁶⁰⁹

KOORDINATE: 43°17'48.1"N 16°48'01.4"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić spominje crkve svetog Tome na brdu nad zaselkom Nasela.⁶¹⁰ Tomislav Marasović 2011. godine piše o crkvi.⁶¹¹ Godinu nakon, Hrvoje Gjurašin uvrštava crkvu u svoj pregled srednjovjekovne baštine otoka Brača te se osvrće na naknadne intervencije na crkvi.⁶¹² Vedran Barbarić i Lino Ursić 2019. godine pišu o crkvi.⁶¹³

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Tome nalazi se na zapadnom vrhu Grabovika iznad zaseoka Nasela.⁶¹⁴ Građevina je ožbukana izvana i iznutra, ali možemo uočiti kako je klesana nepravilnim lomljencima u nepravilnim redovima. Zapadno pročelje ove crkve je artikulirano ulaznim vratima iznad kojih su naknadno dodani nadvratnik i preslica. Građevina je pravilno orijentirana crkva pravokutnog tlocrta s kvadratnom apsidom. Bačvasti svod nije podržan pojasnicama. Bočni zidovi artikulirani su s po tri niše.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović datira crkvu na kraj 11. stoljeća.⁶¹⁵

⁶⁰⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 572.

⁶¹⁰ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 127.

⁶¹¹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 571-572.

⁶¹² Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 48-49.

⁶¹³ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 47.

⁶¹⁴ Isto, str. 47.

⁶¹⁵ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 572.

28) Sv. Nikola kraj Selaca

DIMENZIJE: 6,50 x 3,60 metara⁶¹⁶

KOORDINATE: 43° 17' 45.4" N, 16° 51' 46.7" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Godine 1953. Konzervatorski zavod za Dalmaciju restaurira i vraća u izvorno stanje crkvu sv. Nikole po opisima i nacrtima Frane Radića.⁶¹⁷ Godine 1960. Davor Domančić piše o crkvi.⁶¹⁸ U 21. stoljeću crkva se povaljuje u korpusu Tomislava Marasovića,⁶¹⁹ pregledu srednjovjekovne baštine otoka Brača Hrvoja Gjurašina⁶²⁰ te u katalogu izložbe i itineraru sakralne baštine otoka brača Vedrana Barbarića i Lino Ursića.⁶²¹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Nikole je smještena na osamljenoj uzvisini Kruška te joj Vedran Barbarić i Lino Ursić pripisuju zavjetnu funkciju ili funkciju orijentira u prostoru za pomorce prilikom plovidbe Bračkim kanalom.⁶²² Uočavamo da je crkva zidana nepravilnim lomljencima u nepravilnim redovima, a zapadno pročelje artikulirano je ulaznim vratima iznad kojih je luneta nadvišena zabatom. Ova je crkva pravilno orijentirana jednobrodna građevina s kvadratnom apsidom. Unutrašnjost je artikulirana s po tri niše na bočnim zidovima koje su ostvarene nadlučivanjem lezena. Lezene pridržavaju pojasnice bačvastog svoda koje dijele prostor na tri traveja. Iznad srednjeg traveja uzdiže se kvadratna kupola bez otvora. Tomislav Marasović uvrštava crkvu u „neraščlanjenu varijantu južnodalmatinskog kupolnog tipa“.⁶²³

⁶¹⁶ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 575.

⁶¹⁷ Isto, str. 573.

⁶¹⁸ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 118-119.

⁶¹⁹ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 573-575.

⁶²⁰ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 50-51.

⁶²¹ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 47.

⁶²² Isto, str. 47.

⁶²³ Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica* 3, 2011., str. 575.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Tomislav Marasović datira crkvu u 11. stoljeće zbog njenih prethodno spomenutih tipoloških karakteristika.⁶²⁴

⁶²⁴ Isto, str. 575.

29) Rimsko ladanjsko imanje podno crkve sv. Nikole u Selcima, Njivice

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43° 17' 45.4" N, 16° 51' 46.7" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frane Bulić 1921. godine na lokalitetu nalazi skeletni grob u kojem pronalazi fragmente balzamarija, reljefnu svjetiljku s prikazom kentaura s paterom i novac iz Konstantinovog vremena.⁶²⁵ Godine 1960. Dasen Vrsalović piše o toj, tada već izgubljenoj, svjetiljci.⁶²⁶ Terenskim rekognisciranjima utvrđena je veća koncentracija keramike i cigli.⁶²⁷ Kristina Jelinčić na površinu od 7000 m² gdje su terenskim rekognisciranjem posvjedočeni nalazi smješta "rustičnu vilu".⁶²⁸

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Lokalitet nije arheološki istražen, ali zbog visoke koncentracije nalaza na području moguće je pretpostaviti postojanje rimskog imanja.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Kristina Jelinčić piše o fragmentima kasnohelenističke i rimske keramike na lokalitetu, dok grob datira u 4. stoljeće.⁶²⁹ Potrebna su arheološka istraživanja ovog lokaliteta kako bi se sa sigurnošću moglo govoriti o tome je li uopće na lokalitetu postojalo rimsko imanje. Zasigurno da koncentracija nalaza na lokalitetu upućuje na ljudsku djelatnost u antici. Istraživanjima bi bilo moguće utvrditi kontinuitete i diskontinuitete samog lokaliteta te također odnos prema crkvi sv. Nikole koja se nalazi na brežuljku u neposrednoj blizini.

⁶²⁵ Frane Bulić, „Starinska iznašašća u Selcima na otoku Braču.“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 44, 1921., str. 39.

⁶²⁶ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 92.-92.

⁶²⁷ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004, str. 114.

⁶²⁸ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 89.

⁶²⁹ Isto, str. 89-90.

30) Sv. Petar, Dol

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43°20'52.3"N 16°37'19.9"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić piše o crkvi sv. Petra u Dolu 1960. godine.⁶³⁰ Hrvoje Gjurašin donosi podatak o tome da je crkva spomenuta u Valijerovoj vizitaciji 1579. godine te opisuje preinake na crkvi kroz stoljeća te govori o konzervatorskim radovima 2012. godine u cilju vraćanja crkve u njeno stanje iz postanka.⁶³¹ Vedran Barbarić i Lino Ursić pišu o crkvi 2019. godine.⁶³²

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva sv. Petra bila je prva župna crkva Dola.⁶³³ Smještena je južno od današnje jezgre Dola na brežuljku Glavica. Vizualnim pregledom vanjskog zidnog oplošja crkve uočavamo zidanje u relativno pravilnim redovima klesanaca koji variraju veličinom uz obilje maltera. Zapadno pročelje artikulirano je vratima iznad kojih je probijena luneta nadvišena zabatom. Riječ je o pravilno orijentiranoj jednobrodnoj crkvi pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Bačvasti svod nije podržan pojasnicama. Ožbukana unutrašnjost je artikulirana s po tri niše na bočnim zidovima.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić pozabavio se datacijom zvonika na preslicu u 14. stoljeće pri čemu mu pomaže natpis MAGISTRO NICHOLAVS ME FECIT.⁶³⁴ Hrvoje Gjurašin datira prvi sloj crkve u 12. stoljeće.⁶³⁵ Vedran Barbarić i Lino Ursić datiraju crkvu u 11. stoljeće.⁶³⁶

⁶³⁰ Davor Domančić, Srednji vijek, *Brački zbornik* 4, 1960., str. 128-129.

⁶³¹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 19-20.

⁶³² Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 73.

⁶³³ Isto, str. 73.

⁶³⁴ Davor Domančić, Srednji vijek, 1960., str. 129.

⁶³⁵ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 20.

⁶³⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 73.

31) Svi Sveti, Gornji Humac-Mošuje

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43°17'26.3"N 16°45'02.1"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Cvito Fisković piše o crkvi i o natpisu nad njenim portalom te o grobovima koji je okružuju 1940. godine.⁶³⁷ Davor Domančić 1960. godine piše o crkvi te se osvrće na posvetne križeve oslikane crvenom bojom u bočnim nišama te daje komparativni primjer sličnih oslika u crkvi sv. Ivana u Trogiru.⁶³⁸ Hrvoje Gjurašin također piše o crkvi Svih svetih ističući grobove oko crkve, nekadašnjih stanovnika Mošuja i Dubravice, minulih naselja otoka.⁶³⁹ Vedran Barbarić i Lino Ursić su se također osvrnuli na crkvu u svom pregledu sakralne baštine Brača.⁶⁴⁰

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva Svih svetih je bila crkva naselja Mošuje i Dubravice, koja su iščezla u 15. i 16. stoljeću, a nalazi se 5 kilometara jugoistočno od Gornjeg Humca.⁶⁴¹ Vanjsko oplošje crkve nije ožbukano pa uočavamo gradnju od lomljenca s obiljem žbuke. Zapadno pročelje rastvoreno je vratima iznad kojih nad nadvratniku piše *Ecclesia Omnium Sanctorum*. Pod tim nazivom crkva se spominje u 14. stoljeću.⁶⁴² Radi se o pravilno orijentiranoj jednobrodnoj crkvi pravokutnog tlocrta s kvadratnom apsidom. Ožbukana unutrašnjost je artikulirana s po tri niše na bočnim zidovima. U nišama se nalaze ostatci oslika posvetnih križeva slikanih crvenom bojom. Početak bačvastog svoda označen je s obje strane broda zidanim kamenim vijencem, a bačvasti svod nema pojasnice.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

⁶³⁷ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 28-29.

⁶³⁸ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 128.

⁶³⁹ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 26-27.

⁶⁴⁰ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 51.

⁶⁴¹ Isto, str. 51.

⁶⁴² Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 29.

Davor Domančić usporedbom posvetnih križeva u bočnim nišama sa sličnim primjerom u crkvi sv. Ivana u Trogiru datira crkvu u 13. stoljeće.⁶⁴³ Vedran Barbarić i Lino Ursić datiraju crkvu u 11. ili 12. stoljeće.⁶⁴⁴

⁶⁴³ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 128.

⁶⁴⁴ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 51.

32) Sveto Trojstvo, Nerežišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43° 20' 19" N, 16° 34' 32.1" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Davor Domančić spominje crkvu 1960. godine.⁶⁴⁵ Hrvoje Gjurašin piše o crkvi Presvetog Trojstva 2012. godine.⁶⁴⁶ Na mrežnim stranicama Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske nalazi se opis crkve.⁶⁴⁷

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Crkva se nalazi na 2 do 3 metra uzdignutoj gomili u nerežiškom polju, dva kilometra sjeverno od Nerežišća.⁶⁴⁸ Građevina je izvana ožbukana i izmjenjivana kroz stoljeća, no na zapadnom pročelju lijevo od ulaza nalazi se prozorska tranzena s četiri otvora koju Hrvoje Gjurašin opisuje kao predromaničku.⁶⁴⁹ Ulaz je nadvišen probijenom lunetom, a na vrhu pročelja je kameni zvonik na preslicu. Crkva je pravilno orijentirana jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Unutrašnjost crkve ožbukana je i nadvišena bačvastim svodom bez pojasnica i izostaju dva para triju niša na bočnim zidovima.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić pretpostavlja postanak crkve u 12. stoljeće,⁶⁵⁰ Hrvoje Gjurašin crkvu opisno datira u predromaniku,⁶⁵¹ dok je na mrežnim stranicama Registra kulturnih dobara Republika Hrvatske najraniji sloj građevine datiran u 12. stoljeće.⁶⁵²

⁶⁴⁵ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 139.

⁶⁴⁶ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 33-34.

⁶⁴⁷ Registar kulturnih dobara, Crkva sv. Trojstva <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780> pristupljeno 19.5.2023.

⁶⁴⁸ Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012., str. 33.

⁶⁴⁹ Isto, str. 34.

⁶⁵⁰ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 139.

⁶⁵¹ Isto, str. 34.

⁶⁵² Registar kulturnih dobara, Crkva sv. Trojstva <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780> pristupljeno 19.5.2023.

33) Sv. Jadre, Donji Humac

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Krajem 19. stoljeća don Frane Bulić oko ruševina crkve sv. Jadre pronalazi antičke reljefe, natpise, te grobove koje datira od 1. do 14. stoljeća.⁶⁵³ Cvito Fisković izvještava o ruševinama crkve i rimske građevine te obavještava o pronalasku romaničkog akroterija u obliku poliedra, starohrvatskih naušnica iz 9. ili 10. stoljeća te zlatni novac iz doba bizantskog cara Romana IV iz 11. stoljeća.⁶⁵⁴ Davor Domančić piše o ruševinama crkve i rimske građevine 1960. godine u Bračkom zborniku.⁶⁵⁵ Sklop je uvršten u katalog izložbe *Sakralna baština otoka Brača – itinerari kulturnog turizma* autora Vedrana Barbarića i Lino Ursića te donose pregled dosadašnjih saznanja o crkvi u katalogu.⁶⁵⁶

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Ruševine crkve sv. Jadre i ostatci rimske građevine nalaze se podno brda sv. Jurja, istočno od Donjeg Humca.⁶⁵⁷ Zidovi ruševina sačuvani su do 2 metra u visinu, a svjedoče nam o jednobrodnoj crkvi polukružne apside koja je odijeljena od broda s dva pilastra na kojima su kameni imposti.⁶⁵⁸

⁶⁵³ Registar kulturnih dobara, Ruševine crkve sv. Jadre i arheološko nalazište <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4457> pristupljeno 19.5.2023.

⁶⁵⁴ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 24.

⁶⁵⁵ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 138.

⁶⁵⁶ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 87.

⁶⁵⁷ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 138.

⁶⁵⁸ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 87.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Davor Domančić⁶⁵⁹ datirao je crkvu u 13. ili 14. stoljeće, čime su se složili Vedran Barbarić i Lino Ursić.⁶⁶⁰ Cvito Fisković smatra da je građevina ranije obnavljana, u 13. ili 14. stoljeću.⁶⁶¹ Uz poprilično oskudna istraživanja već smo svjesni o povijesnoj višeslojnosti lokaliteta, tako da bi zasigurno bilo zanimljivo poduzeti temeljitija arheološka istraživanja u budućnosti.

⁶⁵⁹ Davor Domančić, *Srednji vijek*, 1960., str. 138.

⁶⁶⁰ Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka*, 2019., str. 87.

⁶⁶¹ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 24.

34) Bunje, Novo Selo

DIMENZIJE: 35 x 50 metara⁶⁶²

KOORDINATE: 43°18'51.2"N 16°51'37.6"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O nekadašnjem rimskom imanju pišu Cvito Fisković,⁶⁶³ Dasen Vrsalović,⁶⁶⁴ Igor Fisković,⁶⁶⁵ Zoran Stančić *et. al.*,⁶⁶⁶ Kristina Jelinčić⁶⁶⁷ u svom magistarskom radu, a Maja Zeman⁶⁶⁸ navodi lokalitet u katalogu u svom doktorskom radu. Od 2015. godine počinju arheološka istraživanja koja vode: Institut za Arheologiju (Zagreb), CNRS Centre Camille Jullian (Aix-en-Provence) i Université Paris-Est Marne-la Vallée (Paris). Objavljen je niz radova koji izvještavaju o napretku, a najiscprniji uvid dobivamo kroz članak iz 2022. godine, autora Emmanuela Bottea, Kristine Jelinčić Vučković, Ane Konestre i Ivane Ožanić Roguljić.⁶⁶⁹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Rimsko ladanjsko imanje smješteno je u polju Bunje, južnom podnožju 218 metara visokog brda Velo Gračišće. Na lokalitetu su prethodno bili prepoznati nalazi, a naravno da se od arheoloških istraživanja 2015. godine širi obujam nalaza koji omogućavaju više uvida u povijest lokaliteta.

⁶⁶² Emmanuel Botte; Kristina Jelinčić Vučković; Ana Konestra; Ivana Ožanić Roguljić, *First results of the excavations of the Roman Villa of Bunje (Brač Island, Croatia)*. // Roman Pottery and Glass Manufactures. Production and trade in the Adriatic region and beyond. Proceedings of the 4th International Archaeological Colloquium (Crikvenica, 8-9 November 2017)// Lipovac Vrkljan, Goranka ; Konestra, Ana ; Eterović Borzić, Anamarija (ur.) Oxford: Archaeopress 2022., str. 297.

⁶⁶³ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 25.

⁶⁶⁴ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 75-76.

⁶⁶⁵ Igor Fisković „Uloga ranokršćanskih središta u prostornom uređenju otoka Brača i Šolte.“ Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1975., str. 65.; Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi*, 1981., str. 107. i 109.; Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi*, 1982., str. 163.

⁶⁶⁶ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 110.-112.

⁶⁶⁷ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 55-58.

⁶⁶⁸ Maja Zeman, *Transformacije rimskih "vila"*, 2014., str. 526-528.

⁶⁶⁹ Emmanuel Botte *et al.*, *First results of the excavations*, 2022., str. 297 - 303.

Istraživanjima je utvrđeno kako se radi o tlocrtu rimskog imanja tipičnog za ruralne sredine, podijeljenog na rezidencijalni i produkcijski dio koji su odijeljeni dvorištem.⁶⁷⁰ Utvrđeno je da su kupelji bile dekorirane oplatom od mramora iz Carrare i grčkim zelenim porfirom, a podovi prekriveni bijelim mozaicima.⁶⁷¹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Pronađena keramika, amfore te *Pansiana* opeke svjedoče o tome kako je zasigurno postojala nekakva arhitektonska konstrukcija u drugoj polovici 1. stoljeća u Bunjama.⁶⁷² Naime, sjevernojadranska radionica *Pansiana* opeka počinje s radom 45. godine pr. Kr. te nakon smrti prvog vlasnika ista radionica postaje carski posjed do 79. godine poslije Krista.⁶⁷³

Nalazi iz 3. stoljeća također su posvjedočeni na ovom ladanjskom imanju, a što se tiče perioda 4. i 5. stoljeća ne postoje direktni dokazi koji svjedoče kontinuitet na području.⁶⁷⁴ No, zasigurno je uslijedila reokupacija područja oko 6. stoljeća, te svjedočimo kontinuitetu sve do kraja 7. stoljeća, što nam indicira dječji ukop u amforama.⁶⁷⁵ No, od važnosti je istaknuti da sarkofag s lokaliteta Igor Fisković smatra najstarijim ranokršćanskim sarkofagom s otoka Brača, datirajući ga u unutar raspona 5. stoljeća po njegovim stilskim karakteristikama.⁶⁷⁶

Pretpostavlja se da je u uvali Vošćici bila luka od imanja u Bunjama te da se upravo kroz tu luku ostvarivala komunikacija kopna i otoka.⁶⁷⁷ Bitno je istaknuti da se u neposrednoj blizini rimskog imanja nalazio i kamenolom Kamenprag na kojem je raspoznatljiv antički način branja kamena.⁶⁷⁸ Izvjesna je pretpostavka da se radi o ladanjskom imanju koje predstavlja svojevrsno ekonomsko središte tog dijela otoka. Na lokalitetu su pronađeni uvozni predmeti, no moguće je pretpostaviti i postojanje izvoza, osobito ako znamo da je u neposrednoj blizini lokaliteta funkcionirao i kamenolom. Arheološka istraživanja koja su u tijeku predstavljaju značajan

⁶⁷⁰ Isto, str. 297.

⁶⁷¹ Isto, str. 297.

⁶⁷² Isto, str. 302.

⁶⁷³ Mirna Vukov, *Tegule s Pečatom Pansiana Iz Istraživanja u Aseriji 1998.-2008.*, Asseria 12, Zadar 2017., str. 123.

⁶⁷⁴ Emmanuel Botte *et al.*, *First results of the excavations*, 2022., str. 302.

⁶⁷⁵ Isto, str. 302.

⁶⁷⁶ Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi*, 1981., str. 107-109.

⁶⁷⁷ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 55.

⁶⁷⁸ Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia*, 2015., str. 13.

doprinosa razumijevanju otočnih, ruralnih gospodarskih i komunikacijskih središta istočnojadranske obale.

35) Čad (Čod), Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Dasen Vrsalović piše o pojedinačnom nalazu ženske mramorne figure u pokretu na lokalitetu Čad kod Pučišća te daje podatke o tome kako se nalazi kod Antuna Mihajića.⁶⁷⁹ Terenska rekognosciranja vrše Stančić *et. al.*⁶⁸⁰ i Kristina Jelinčić.⁶⁸¹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Kristina Jelinčić prepoznaje antičke zidove na samom lokalitetu.⁶⁸² Također upućuje na to kako se suhozidi na lokalitetu razlikuju od ostalih na otoku, naime Jelinčić ističe da su pravilno zidani suhozidi načinjeni od pravilnih tesanaca i da su suhozidi široki oko 60 cm.⁶⁸³ Prenosi i pretpostavku lokalnog župnika kako se na lokalitetu nalazila kasnoantička crkva sv. Mihovila.⁶⁸⁴

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na južnoj padini brda Čad kod Pučišća na čak površini od 15.000 m² detektirana je veća količina nalaza ranorimskog, rimskog i kasnoantičkog doba.⁶⁸⁵ Pronađenu mramornu žensku figuru u pokretu Nenad Cambi datira u 2. stoljeće.⁶⁸⁶ Iskorake u razumijevanju ovog lokaliteta moguće je postići arheološkim istraživanjima. Do tog trenutka jedino je moguće polemizirati o eventualnom rimskom imanju na lokalitetu, no takve tvrdnje za sada nisu potkrijepljene čvrstim dokazima.

⁶⁷⁹ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 80.

⁶⁸⁰ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 140-141.

⁶⁸¹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.”, 2005., str. 63-64.

⁶⁸² Isto, str. 63.

⁶⁸³ Isto, str. 64.

⁶⁸⁴ Isto, str. 64.

⁶⁸⁵ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 140.

⁶⁸⁶ Nenad Cambi, „Kiparstvo na Braču u antičko doba.”, 2004., str. 249.

36) Oklade, Mladinje brdo kod Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Arheološka istraživanja nisu provođena na lokalitetu do sada. Kristina Jelinčić terenski rekognoscira lokalitet te piše o svojim i ranijim pronalascima: fragmenata amfora i tegula, staklene narukvice vjerojatno salonitanske produkcije te o dva žrtvenika i jednom Jupiterovom žrtveniku.⁶⁸⁷ O spomenutom žrtveniku piše i Dasen Vrsalović.⁶⁸⁸

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na vrhu Mladinjeg brda i njegovim sjevernim obroncima detektirana je veća količina nalaza. Kristina Jelinčić navodi svjedočanstva prethodnog vlasnika zemljišta, Petra Buturića o pronalasku kamenih stepenica, tragova kuće i drugih fragmenata.⁶⁸⁹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na lokalitetu Oklade pronađene su tegule s pečatnjacima *Pans* koje se datiraju u Augustovo vrijeme, odnosno na prijelaz s 1.st.pr.Kr na 1. st.⁶⁹⁰ Spomenuta narukvica, vjerojatno salonitanske produkcije, može biti datirana u 3. ili 4. stoljeće po svojim karakteristikama.⁶⁹¹

Daticijom ovih pojedinačnih nalaza možemo utvrditi period u kojem je posvjedočena ljudska djelatnost na lokalitetu. Kristina Jelinčić uvrštava lokalitet u svoj rad *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, a da bi se opravdalo uvrštavanje u taj katalog, nužna su arheološka istraživanja u budućnosti.

⁶⁸⁷ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 67-68.

⁶⁸⁸ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 88.

⁶⁸⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 68.

⁶⁹⁰ Isto, str. 68.

⁶⁹¹ Isto, str. 67.

37) Talija, Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O lokalitetu na Pučiškom docu, Taliji, na mjestu kuće Damira Nižetića-Capkovića piše Vanja Kovačić te govori o crkvi sv. Higinia prekrivenoj mozaičnim podovima.⁶⁹² O pojedinačnim nalazima, ostacima rimske piscine građene *opus spicatum* tehnikom, svjedočanstvima skeletnih grobnica i o rimskom nadgrobnom spomeniku pišu Zoran Stančić *et.al.*⁶⁹³ O lokalitetu piše i Kristina Jelinčić u svom magistarskom radu.⁶⁹⁴

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Osim pojedinačnih nalaza i prenešenih svjedočanstava o lokalitetu, poznato je da je na rimskoj cisterni izgrađen današnji privatni objekt.⁶⁹⁵

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Osim svjedočanstava, pretpostavki i izgubljenih struktura na lokalitetu je pronađen i nadgrobni natpis s imenima *Pomponio Serapioni* i *Lucilia Aufidia*. Natpis je datiran između 131.-300. godine.⁶⁹⁶ Pretpostavka o postojanju crkve sv. Higinia na lokalitetu te o opravdanost ubrajanja ovog lokaliteta u "rustične vile" otoka Brača tek trebaju biti opravdani istraživanjima.

⁶⁹² Vanja Kovačić, Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci, 1999., str. 92.

⁶⁹³ Zoran Stančić et. al., „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 140.

⁶⁹⁴ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 69.

⁶⁹⁵ Isto, str. 69.

⁶⁹⁶ Epigraphic Database Heidelberg (pod brojem HD056519), <https://edh.ub.uni-heidelberg.de> (pristupljeno 10.6.2023.)

38) Mirin dolac, Dubrava, Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Terenskim rekognisciranjem Zoran Stančić *et. al.* prepoznaju fragmente amfora, pitosa, tegula, fine keramike, žrvnja.⁶⁹⁷ Nenad Cambi piše o fragmentu skulpture, glavi mladića vjerojatno pronađenoj na ovom lokalitetu.⁶⁹⁸ Kristina Jelinčić pretpostavlja da se radi o ulomku skulpture koja se danas nalazi u vlasništvu profesora Matijašića iz pučiške kamenoklesarske škole.⁶⁹⁹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Kristina Jelinčić lokalitet je uvrstila u moguće "rustične vile" otoka Brača.⁷⁰⁰ Iako imamo niz pojedinačnih nalaza, nisu vidljivi ostatci konstrukcija koji bi potvrdili postojanje rimskog imanja na lokalitetu.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et.al* nalaze na lokalitetu veće koncentracije kasnohelenskih, ranorimskih, rimskih i kasnoantičkih nalaza.⁷⁰¹ Nenad Cambi pretpostavlja kako je pronađena glava skulptura cara Domicijana⁷⁰² te ju stoga možemo datirati u drugu polovinu 1. st. Arheološkim istraživanjima i eventualnim otkrivanjem ostataka arhitekture bilo bi moguće razumjeti povećanu koncentraciju nalaza na lokalitetu.

⁶⁹⁷ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 138.

⁶⁹⁸ Nenad Cambi, „Kiparstvo na Braču u antičko doba.“, 2004., str. 250-251.

⁶⁹⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 69.

⁷⁰⁰ Isto, str. 69

⁷⁰¹ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 138.

⁷⁰² Nenad Cambi, „Kiparstvo na Braču u antičko doba.“, 2004., str. 252.

39) Konopjikova , između Postira i Pučišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Lokalitet terenski rekognisciraju Zoran Stančić *et. al* i detektiraju područje od 5000 m² uvale u kojem su prisutni nalazi.⁷⁰³ Kristina Jelinčić piše o lokalitetu u svom magistarskom radu nakon terenskog rekognisciranja.⁷⁰⁴

IZGLED

I

TIPOLOGIJA:

Kristina Jelinčić prepoznaje ostatke antičke cisterne na ovom lokalitetu u neposrednoj blizini mora.⁷⁰⁵ Naglašava prirodnu zaštićenost od vjetrova u ovoj dubokoj uvali, s plodnom zemljom te izvorima slatke vode.⁷⁰⁶ Važno je istaknuti neposrednu blizinu kamenoloma i s istočne, kao i sa zapadne strane uvale.⁷⁰⁷

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et. al.* opisno datiraju lokalitet u “rimsko razdoblje“.⁷⁰⁸ Uvala Konopjikova predstavlja idealno mjesto za rimsko ladanjsko imanje. Dostupna pitka voda i plodna zemlja te dva kamenoloma u blizini mogu biti dobri temelji pretpostavci rimskog ladanjskog imanja na lokalitetu. Također, iz zaštićene uvale su zasigurno pomorski putevi prema Saloni bili otvoreni. Od ostataka konstrukcija zasad su samo prepoznati ostatci cisterne, ali arheološkim istraživanjima i otkrivanjem ostatka konstrukcija moglo bi se doći do konačne potvrde o postojanju rimskog ladanjskog imanja u uvali Konopjikova.

⁷⁰³ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 139.

⁷⁰⁴ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 58-59.

⁷⁰⁵ Isto, str. 58.

⁷⁰⁶ Isto, str. 58-59.

⁷⁰⁷ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 139.

⁷⁰⁸ Isto, str. 139.

40) Luke iznad uvale Babin laz, Škrip

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frane Bulić prvi piše o lokalitetu Luke, na kojem pronalazi novac iz 3. i 4. stoljeća te ostatke mozaika, natpisa i sarkofaga.⁷⁰⁹ Dasen Vrsalović 1960. godine piše o Jupiterovu žrtveniku s lokaliteta.⁷¹⁰ Zoran Stančić *et.al.* detektiraju povećanu količinu nalaza na lokalitetu kao i ostatke arhitekture.⁷¹¹ Kristina Jelinčić terenskim rekognisciranjem širi spektar prepoznatih nalaza na samom lokalitetu.⁷¹² Godine 2011. Kristina Jelinčić Vučković prepoznaje dodatne nalaze na samom lokalitetu.⁷¹³

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Iako su zarasli u grmlje, prepoznatljivi su pravilno zidani zidovi, koji su sačuvani do 1 metra u visinu.⁷¹⁴ Na osnovi visoke koncentracije raznih nalaza i ostataka arhitekture Kristina Jelinčić smatra da se radi o jednoj od najvećih bračkih "rustičnih vila".⁷¹⁵ Također, u blizini lokaliteta prepoznaje uništenu kapelu sv. Ivana iz nepoznatnog razdoblja.⁷¹⁶ Lokalitet Luke smjestio se iznad uvale Babin laz u kojem je također detektirana veća koncentracija nalaza, no bez tragova arhitekture.⁷¹⁷

⁷⁰⁹ Frane Bulić „Ritrovamenti antichi sull'isola Brazza risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato (Le lapidicine del Palazzo di Diocleziano).“ *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXIII, 1900., str. 20-23.

⁷¹⁰ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 84-85.

⁷¹¹ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 161.

⁷¹² Kristina Jelinčić, Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 86-89.

⁷¹³ Kristina Jelinčić Vučković, "Luke kod Škripa na otoku Braču - novi arheološki nalazi.", str. 127-149.

⁷¹⁴ Isto, str. 86.

⁷¹⁵ Isto, str. 86.

⁷¹⁶ Isto, str. 87.

⁷¹⁷ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 151.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Uzimajući u obzir saznanja do 2011. godine, Kristina Jelinčić Vučković trajanje života na ovom rimskom ladanjskom imanju smješta od 2. do sredine 5. stoljeća.⁷¹⁸ Arheološkim istraživanjima i iskapanjima lokaliteta Luke i Babin laz mogli bismo steći uvide u odnos ovih dvaju lokaliteta. Je li moguće pretpostaviti da je na lokalitetu Babin laz bila luka od ladanjskog imanja na lokalitetu Luke? Za sada ne postoje odgovori, ali je zanimljivo istaknuti mogućnost kamenoloma u neposrednoj blizini.⁷¹⁹

⁷¹⁸ Kristina Jelinčić Vučković, "Luke kod Škripa na otoku Braču - novi arheološki nalazi.", 2011, str. 143.

⁷¹⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 91.

41) Kostirda, Škrip

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Aleksandra Faber i Mladen Nikolanci pišu o natpisu za koji smatraju da dolazi s lokaliteta Kostirda.⁷²⁰ Zoran Stančić *et. al.* terenski rekognisciraju lokalitet te pišu o izgubljenom sarkofagu, natpisu i naselju s ostacima arhitekture na lokalitetu Kostirde.⁷²¹ Kristina Jelinčić nakon terenskog rekognisciranja terena piše o lokalitetu u svom magistarskom radu.⁷²²

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Nalazi mogu biti pronađeni na čak 4000 m² na lokalitetu koji je dobio ime po lokvi koja se naziva Kostirda (lat. cisterna).⁷²³ Aleksandra Faber i Mladen Nikolanci zbog više fragmenata sarkofaga na lokalitetu smatraju da je riječ o nekropoli manjeg naselja ili "vile".⁷²⁴ S njima se slaže i Kristina Jelinčić.⁷²⁵ No, vrlo je važno istaknuti da Zoran Stančić *et. al.* ne zatiču sarkofag prilikom terenskog rekognisciranja, odnosno podatci lokalnog informanta su se pokazali netočnima.⁷²⁶

⁷²⁰ Aleksandra Faber i Mladen Nikolanci, "Škrip na otoku Braču (naselje i spomenici prethistorijskog i antičkog doba)." *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 2, br., 1985., str. 24.

⁷²¹ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 166.

⁷²² Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 84-85.

⁷²³ Isto, str. 84.

⁷²⁴ Aleksandra Faber i Mladen Nikolanci, Škrip na otoku Braču, 1985., str. 24.

⁷²⁵ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 85.

⁷²⁶ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 166.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et.al.* govore o nalazima i ostacima arhitekture iz rimskog i kasnoantičkog doba. Važno je istaknuti da je pronađeni natpis s lokaliteta datiran između 151.-300. godine.⁷²⁷

Činjenica da na lokalitetu više ne postoji spominjani sarkofag, kao ni fragmenti sarkofaga, mogu upućivati na eventualnu krađu ili nekakvu vrstu zabune prilikom dokumentacije tih fragmenata 1980-ih godina u članku Aleksandre Faber i Mladena Nikolacija. Dodatnim otkrivanjem i istraživanjima lokaliteta mogla bi se obrazložiti povećana koncentracija nalaza na lokalitetu.

⁷²⁷ Epigraphic Database Heidelberg (pod brojem HD057418) <https://edh.ub.uni-heidelberg.de> (pristupljeno 23.6.2023.)

42) Trišćenik, Dračevica

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frane Bulić govori o ostatcima starog zdanja, sarkofagu, grčkom i rimskom novcu, klesanom kamenju te o natpisu na lokalitetu.⁷²⁸ Dasen Vrsalović 60 godina nakon piše o velikom dvoslivnom poklopcu sarkofaga koji je djelomično otučen.⁷²⁹ Prilikom terenskog rekognisciranja Trišćenika Zoran Stančić *et.al.* uz ostatke arhitekture i nalaze zatiču poklopac sarkofaga s uklesanim križem koji se koristi kao pojilo za životinje.⁷³⁰ Kristina Jelinčić uvrštava lokalitet u katalog "rustičnih vila" na otoku Braču te fotografski dokumentira sarkofag na vrhu Trišćenika.⁷³¹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Trišćenik je naziv cijelog brežuljka na kojem na površini od 3000 m² zatičemo razne nalaze, od vrha do južnog podnožja.⁷³² Zoran Stančić *et. al.* nalazište kategoriziraju kao naselje s ostatcima arhitekture.⁷³³

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et.al.* nalaze na lokalitetu datiraju kao kasnohelenističke, ranorimske, rimske i kasnoantičke.⁷³⁴ Svjedočanstva Frane Bulića o bogatim nalazima na lokalitetu trebala bi potaknuti istraživače na početak sistematskih arheoloških otkopavanja i istraživanja lokaliteta.

⁷²⁸ Frane Bulić, „Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell'isola Brazza.“ *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXIII 1900., str. 29.

⁷²⁹ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 92.

⁷³⁰ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 147-148.

⁷³¹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 83.

⁷³² Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 147.

⁷³³ Isto, str. 147.

⁷³⁴ Isto, str. 147.

43) Ježe, Dračevica

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O lokalitetu pišu Zoran Stančić *et. al.*,⁷³⁵ kao i Kristina Jelinčić.⁷³⁶ Spomenuti autori su do spoznaja došli terenskim rekognosciranjem lokaliteta, ali i dalje nisu vršena arheološka otkapanja i istraživanja lokaliteta.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Lokalitet je smješten na terasastim padinama Krkonjeg brda koje gleda prema Dračevici. Na jednoj terasi se nalazi zid duljine 2 m i širine 60 cm s ugrađenim kamenom pravokutnog oblika u kojem je rupa.⁷³⁷ Osim ostataka arhitekture i keramike, na lokalitetu su pronađeni i ostatci zidne i hidraulične žbuke.⁷³⁸ Lokalitet Ježe je udaljen 3 km zračne linije od Trišćenika te se u podnožju oba lokaliteta nalaze plodne ravnice na kojima su prisutni nalazi, a oba plodna podnožja nose isti toponim – Bunje.⁷³⁹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et. al.* opisuju ovaj lokalitet i njegove nalaze kao rimski, ali izvještavaju o nalazima iz ranijih razdoblja.⁷⁴⁰ Već smo spomenuti sličnosti između ovog neistraženog lokaliteta i također neistraženog Trišćenika, no vrijedno je istaknuti pitanje njihovog odnosa. Istraživanja bi mogla pružiti uvide u komunikaciju tih dvaju lokaliteta koji u svojim podnožjima imaju povećanu koncentraciju nalaza.

⁷³⁵ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 146-147.

⁷³⁶ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.”, 2005., str. 84.

⁷³⁷ Isto, str. 84.

⁷³⁸ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 146.

⁷³⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.”, 2005., str. 84. i 110.

⁷⁴⁰ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 146.

44) Žurmo, Glogovik

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Dasen Vrsalović piše o fragmentu kasnoantičkog sarkofaga s lokaliteta Žurmo koji se upotrebljava kao pojilo za stoku.⁷⁴¹ Zoran Stančić *et. al.*⁷⁴² i Kristina Jelinčić⁷⁴³ terenski rekognisciraju lokalitet o čemu i izvještavaju.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Lokalitet je dobio ime po lokvi Žurmo, a njen sjeverni dio ograđen je pravilno tesanim kamenjem te je u blizini i spomenuti poklopac sarkofaga s akroterijima.⁷⁴⁴ Lokalitet se nalazi na čak 440 metara nadmorske visine i evidentirani su ulomci tegula, amfora, pitosa.⁷⁴⁵

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zoran Stančić *et. al.* datiraju lokalitet u rimsko doba s kontinuitetom u kasnu antiku i eventualno srednji vijek.⁷⁴⁶ Ovaj neistraženi lokalitet svakako predstavlja zanimljiv zadatak budućim generacijama istraživača.

⁷⁴¹ Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 92.

⁷⁴² Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 117.

⁷⁴³ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 100.

⁷⁴⁴ Isto, str. 100.

⁷⁴⁵ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 117.

⁷⁴⁶ Isto, str. 117.

45) Vičja luka, Bobovišća

DIMENZIJE: /

KOORDINATE: 43° 21' 13" N, 16° 27' 49" E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Frane Bulić izvještava o nalazima grobova s grčko-ilirskim kacigama na lokalitetu, knemidama i grčko-italskom keramikom.⁷⁴⁷ Zoran Stančić *et. al.* nakon terenskog rekognisciranja terena pišu o tri različita mjesta nalaza u ovoj dubokoj uvali: 100 metara od današnje obale u sjevernom djelu uvale; 200 metara od današnje obale na parceli vlasnika Rakele – ujedno dio s najvećom koncentracijom nalaza; 300-400 metara od južnog dijela uvale.⁷⁴⁸ Kristina Jelinčić nakon obilaska terena u svom magistarskom radu uvrštava lokalitete u katalog “rustičnih vila”.⁷⁴⁹

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Na lokalitetu ne postoje ostatci arhitekture i konstrukcija koji bi posvjedočili postojanje ladanjskog imanja. Ova duboka uvala na zapadnoj strani Brača grana se na sjevernu, Vičju luku, te na južnu uvalu od Bobovišća. Kristina Jelinčić ističe kako je ova uvala bogata ribom, pitkom vodom, a na nju se nastavlja najveći dolac na otoku koji seže duboko u untrašnjost do Nerežišća.⁷⁵⁰ Uvalu pri vrhu presijeca zid s prolazom na sredini, nalazi se ispod razine mora te Jelinčić iznosi pretpostavku o antičkom ribnjaku na lokalitetu.⁷⁵¹

⁷⁴⁷ Frane Bulić, „Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell'isola Brazza.“, str. 24-28.

⁷⁴⁸ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 171.

⁷⁴⁹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 113-114.

⁷⁵⁰ Isto, str. 113.

⁷⁵¹ Isto, str.113-114.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Pojedinačne nalaze pronađene Zoran Stančić *et. al.* datiraju u helenističko, kasnohelenističko i rimsko doba.⁷⁵² Iako ne možemo sa sigurnošću prihvatiti tezu Kristine Jelinčić o postojanju “rustične vile“ zbog manjka fizičkih dokaza, tek će arheološkim istraživanjima i otkopavanjem biti moguće donijeti konačnu presudu po tom pitanju. Velika koncentracija nalaza u toj dubokoj uvali i pogodni prirodni uvjeti otvaraju mogućnost za napredak zajednica na tom lokalitetu. Temeljitim arheološkim istraživanjima zapadne strane otoka Brača bilo bi moguće steći bolje uvide u to kako je otok funkcionirao kao geografsko-kulturna sredina.

⁷⁵² Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 171.

46) Murvica

DIMENZIJE:

Istočni je zid sačuvan u duljini 14 metara, sjeverni u duljini od 8,8 metara.⁷⁵³

KOORDINATE: /

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Nakon terenskog rekognosciranja lokaliteta Zoran Stančić *et. al.*⁷⁵⁴ i Kristina Jelinčić⁷⁵⁵ pišu o lokalitetu.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Zapadno od mjesnog groblja nalaze se tragovi kasnoantičke arhitekture koja se nalazi na litici uz more.⁷⁵⁶ Zidovi pravokutne konstrukcije sežu do 2 metra u visinu, a primjetni su i tragovi žbuke.⁷⁵⁷ Kristina Jelinčić primjećuje pravilan način zidanja zida koji vodi od groblja prema plaži.⁷⁵⁸

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Prethodno spomenuti zid koji vodi od groblja prema plaži Kristina Jelinčić datira u 1. stoljeće te smatra da je na lokalitetu postojala "vila" koja je u kasnoj antici preoblikovana u veći objekt obrambenog karaktera s kontraforima.⁷⁵⁹ Kao i većina lokaliteta, ni ovaj nije arheološki istraživan, tako da bi se temeljitim istraživanjima moglo doći do zanimljivih uvida u transformaciju rimskog ladanjskog imanja u fortifikacijski objekt.

⁷⁵³ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 121.

⁷⁵⁴ Isto, str. 121.

⁷⁵⁵ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 91-92.

⁷⁵⁶ Isto, str. 91.

⁷⁵⁷ Isto, str. 91.

⁷⁵⁸ Isto, str. 92.

⁷⁵⁹ Isto, str. 92.

47) Zlatni rat, Borak, Bol

DIMENZIJE:

Poznate su dimenzije piscine 6,35 x 3,10 metara, zidova visokih do 3 metra, a širokih 60 centimetara.⁷⁶⁰

KOORDINATE: 43°15'28.6"N 16°38'01.4"E

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Cvito Fisković smatra da je piscina bila dio "rustične vile",⁷⁶¹ a s njim se slaže i Dasen Vrsalović koji već 1960. godine poziva na sistematska istraživanja,⁷⁶² na koja još čekamo. Godine 1992. Hrvoje Gjurašin pri Bračkom muzeju vrši zaštitna istraživanja lokaliteta.⁷⁶³ Recentna terenska rekognosciranja lokaliteta vrše Zoran Stančić *et. al.*⁷⁶⁴ i Kristina Jelinčić⁷⁶⁵ o čemu izvještava u svom magistarskom radu.

IZGLED I TIPOLOGIJA:

Najbolje očuvana na lokalitetu je pravilno zidana cisterna s ostacima hidraulične žbuke, a do sredine prošlog stoljeća mogli su se vidjeti počeci bačvastog svoda.⁷⁶⁶ Osim spomenute cisterne vidljivi su temelji zidova koji se protežu u smjeru sjever-jug na kojima vidimo ostatke žbuke.⁷⁶⁷ Prilikom gradnje ceste za Murvicu 1952.-1953. godine pronađeni su grobovi s prinosima 50 metara sjeverozapadno od piscine, što može upućivati na ukop stanovnika tog ladanjskog imanja.⁷⁶⁸ Svjetiljke u vlasništvu obitelji Vusio vjerojatno potječu upravo iz tih grobova.⁷⁶⁹ Kristina Jelinčić piše i o arhitektonskoj strukturi koja su mještani 1920-ih godina rastavili za potrebe zidanja suhozida u obližnjem polju, Paklini.

⁷⁶⁰ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 54.

⁷⁶¹ Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici*, 1940., str. 25.

⁷⁶² Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek*, 1960., str. 75.

⁷⁶³ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 54.

⁷⁶⁴ Isto, str. 54.

⁷⁶⁵ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.”, 2005., str. 70-72.

⁷⁶⁶ Isto, str. 70.

⁷⁶⁷ Isto, str. 71.

⁷⁶⁸ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.”, 2004., str. 54.

⁷⁶⁹ Frane Bulić, „Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell'isola Brazza.”, 1900., str. 30.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Ostatke arhitekture Zoran Stančić *et. al.* smješta u rimsko razdoblje.⁷⁷⁰ Pronađene svjetiljke Kristina Jelinčić datira u 2.-3. stoljeće.⁷⁷¹ U literaturi su ovi ostatci arhitekture okarakterizirani kao “rustična vila“ ili gospodarsko zdanje s pristaništem zbog neposredne blizine mora. Blizina plodnog tla i otvoreni pomorski putevi čine ovaj lokalitet povoljnim za razvoj zajednica. Na južnoj obali otoka Brača jedino su bila naseljena današnja naselja Murvica i Bol, tako da bi se arheološkim istraživanjima ovog lokaliteta na južnoj obali otoka mogao dobiti bolji uvid u funkcioniranje otoka kao geografske i kulturne cjeline.

⁷⁷⁰ Zoran Stančić *et. al.*, „Arheološka baština otoka Brača.“, 2004., str. 54.

⁷⁷¹ Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 71.

9. ZAKLJUČAK

Svrha ovog diplomskog rada bila je objediniti spomenike i lokalitete koji se koriste u periodu između 4. i 12. stoljeća u jedinstveni katalog. U katalogu su osim sačuvanih sakralnih spomenika i lokaliteta evidentirani ostatci sakralne arhitekture kao i pretpostavljeni ostatci rimskih ladanjskih imanja ili gospodarskih objekata za koje se pretpostavlja da imaju kontinuitet u kasnoj antici. Osim relevantnih informacija koje su pridružene svakoj kataloškoj jedinici također se iznosi i pregled relevantne literature i istraživanja na određenim lokalitetima. Taj pregled objedinjuje izvore, literaturu i istraživanja od prvih spomena do recentnih spoznaja o spomenicima i lokalitetima. Takav katalog na određeni način može predstavljati referentno polazište za daljnja istraživanja spomenika i lokaliteta kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Braču. Katalogu su pridruženi slikovni prilozi i karte koje jasno vizualiziraju distribuciju spomenika i lokaliteta u pejzažu otoka.

Ranokršćanska arhitektura pojavljuje se uglavnom u sjevernom obalnom pojasu otoka, dok se ranosrednjovjekovna i predromanička sakralna arhitektura pojavljuje u unutrašnjosti otoka na potezu jugoistok-sjeverozapad. Osim što je sjeverni dio otoka imao više tragova ljudske djelatnosti i prije kasne antike, u kasnoj antici je prometno povezan pomorskim putevima, a također sjeverna obala je obilježena pogodnim reljefom i plodnim tlom. Uvala *Hrvaska* na jugoistoku otoku ističe se kao "mjesto dolaska Slavena" na otok, što treba shvatiti uvjetno, ali činjenica je da upravo u unutrašnjosti, na jugoistoku otoka zabilježena veća koncentracija ranosrednjovjekovnih i predromaničkih crkava.

Karte nam također pomažu u vizualizaciji rimskih ladanjskih imanja, gdje jasno uočavamo da je sjeverna obala otoka najgušće premrežena disperznim sustavom posjeda. Mnogi od tih lokaliteta ostaju nepotvrđeni ili neistraženi, stoga je vrijedno istaknuti recentnija istraživanja rimskog imanja Bunje kod Novog Sela koja bi nam mogla pomoći u razumijevanju sustava rimskih posjeda na otoku, a samim time i transformacija povijesnog pejzaža otoka Brača. Kroz diplomski rad dotičemo se pitanja organizacijskih i funkcionalnih preinaka rimskih posjeda u kasnoj antici i iznosimo obrasce uočene u ostatku Rimskog Carstva. Primjerice, istraživanjem u Bunjama utvrđeno je da imanje funkcionira od 1. pa sve do kraja 7. stoljeća, a na lokalitetu do sada nisu otkriveni tragovi sakralne arhitekture. Pretpostavlja se da je u blizini ranocarskog posjeda u Stipanskoj luci podignuta ranokršćanska crkva sv. Stjepana, ali te pretpostavke još trebaju biti

potvrđene istraživanjima. U uvali Lovrečina posvjedočeni su materijalni ostatci rimskog posjeda prije ranokršćanske crkve sv. Lovre za koju se smatra da nastavlja funkcionirati unutar kasnoantičkog naselja. Nadalje, u uvali Lovrečina utvrđena je ranoromanička crkva sv. Stjepana namijenjena benediktinskoj samostanskoj zajednici.⁷⁷²

Crkva sv. Jadre (sv. Andrije) nalazi se u Splitskoj, luci u blizini antičkih kamenoloma preko koje se izvozi najvrjedniji resurs otoka – kamen, kao što se posjed u Bunjama nalazi u neposrednoj blizini kamenoloma Kamenprag i luke Vošćica. U kasnoj se antici preko luka izvoze sarkofazi – proizvodi osamostaljenih bračkih radionica sarkofaga iz druge polovice 6. stoljeća.

Nakon produktivnog razdoblja kasne antike slijedi period smanjene graditeljske aktivnosti, što se mijenja dolaskom slavenskog stanovništva. U ranom srednjem vijeku Brač je u sastavu Neretvanske kneževine, a period 11. i 12. stoljeća obilježen je jačanjem kneževine i intenzivnijom gradnjom crkava. Hrvoje Gjurašin izvještava o toponimu *Knežev dvor* na vrhu brda Gradac i smatra kako se radi o središtu uprave Neretvanske kneževine na Braču. Naime, lokalitet nije arheološki istraživan, a potencijalna istraživanja lokaliteta mogla bi pružiti vrijedne uvide u razdoblje neretvanske uprave u koje datiramo većinu ranosrednjovjekovnih i predromaničkih crkava kojima je unutrašnjost otoka premrežena. Neke od ranokršćanskih crkava prošle su kroz radikalnije pregradnje u ranom srednjem vijeku, a kao primjer tog fenomena možemo istaknuti crkvu sv. Duha u Škripu. Također je na temeljima ranije ranokršćanske građevina podignuta crkva sv. Ivana (i Teodora) u Bolu, no većinom na mjestima ili u neposrednoj blizini gradnje crkava u 11. i 12. stoljeću na otoku nisu posvjedočeni raniji materijalni ostatci arhitektonskih sklopova. Imamo i jedan primjer gradnje na mjestu mauzoleja iz 3. stoljeća, gdje graditelji u 11. ili 12. stoljeću podižu od zatečenog materijala crkvu sv. Ilije kod Donjeg Humca. Upravo u tom periodu kod Donjeg Humca u unutrašnjosti crkve sv. Luke nastao je grafit broda koji svjedoči o pomorskoj djelatnosti i u tom periodu.

U svakom slučaju, neka od nastojanja uočavanja obrazaca sličnosti u transformacijama povijesnog pejzaža otoka Brača treba shvatiti uvjetno. Ovaj se rad ponajprije temelji na analizi

⁷⁷² Hipoteze o kontinuitetu ranokršćanskih crkava u rani srednji vijek u kontekstu benediktinskih samostanskih zajednica postoje i za sv. Jadru u Splitskoj, Mirje, sv. Mariju u Postirima.

vidljivih materijalnih ostataka povijesnog pejzaža otoka. Dodatnim sustavnim istraživanjima i kritičkom obradom istih bit će moguće s većom preciznošću utvrditi ili opovrgnuti obrasce u transformacijama povijesnog pejzaža otoka Brača i usporediti te obrasce s onima u ostatku mediteranskog svijeta i Europe.

10. LITERATURA

KNJIGE:

1. Mihovil Abramić, *Die christliche Archaologie in Jugoslawien in den letzten zwanzig Jahren*, 1954.
2. Vedran Barbarić, Lino Ursić, *Sakralna baština otoka Brača - Itinerari kulturnog turizma*, Arheološki muzej Zagreb, Zagreb, 2019.
3. Josip Belamarić, *Kamen istočnog Jadrana.*, Split: Javna ustanova RERA SD 2015.
4. Joško Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika, 1994.
5. Kim Bowes, *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity*. Cambridge-New York, 2008.
6. Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Leykam International, Zagreb, 2018.
7. Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
8. Pascale Chevalier, *Salona II – Ecclesiae Dalmatiae: L'architecture paleochretienne de la province romaine de Dalmatie (IV-VII sec.), Tome 1 - catalogue*, Rim, Split: Ecole Francaise de Rome, Musee archaologique de Split, 1996.
9. Andrija Ciccarelli, *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobiltà*, 1802.
10. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb., 1995.
11. Hrvoje Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, 2012.
12. Dale Kinney, *The Type of the Triconch Basilica. The Red Monastery Church: Beauty and Asceticism in Upper Egypt*, edited by Elizabeth S. Bolman, American Research Center in Egypt, Inc., 2016.
13. Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
14. Ljubo Karaman, *Novi nalazi na Braču*, 1937.
15. Duško Kečkemet, *Brač*, Brački zbornik, 1998.
16. Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia*, katalog izložbe, Muzej grada Splita, Split, 2015.

17. Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam International d.o.o., Zagreb, 2009.
18. Tomislav Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Književni krug, Split 1994.
19. Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 3: Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Split-Zagreb: Književni krug - Split / Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split / Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.
20. Branko Matulić, Vinicije B. Lupis, *Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirima*, 2022.
21. Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, I, Zagreb, 1944.
22. Ivan Ostojić, *Benediktinska opatija u Poveljima na Braču*, 1939.
23. Zoran Stančić, Nikša Vujnović, Branko Kirigin, Slobodan Čače, Tomaž Podobnikar, Josip Burmaz, *Arheološka baština otoka Brača*, Brački zbornik 21, 2004.
24. Mate Suić, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske: opera selecta*, Ogranak Matice hrvatske, 1996.
25. Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, 1904.
26. Petar Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb., 2004.
27. Christopher Tilley, *Interpreting Landscapes: Geologies, Topographies, Identities; Explorations in Landscape Phenomenology 3* (1st ed.). Routledge, 2010.
28. Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Brački zbornik, 6, 1968.
29. Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Zagreb, 2003.
30. Chris Wickham, *Framing The Early Middle Ages*, New York: Oxford University Press, 2005.

POGLAVLJA U KNJIGAMA:

1. Mihovil Abramić, *Nuove chiese paleocristiane scoperte nella Dalmazia*, Atti del IV. Congr. inter. di archeologia cristiana, Vol. I, 1940.
2. Marc Antrop, Veerle Van Eetvelde, *The Multiple Meanings of Landscape*, u: *Landscape Perspectives*. Landscape Series, vol 23. Springer, Dordrecht, 2017.
3. Emmanuel Botte, Kristina Jelinčić Vučković, Ana Konestra, Ivana Ožanić Roguljić, *First results of the excavations of the Roman Villa of Bunje (Brač Island, Croatia)*, u: *Roman Pottery and Glass Manufactures. Production and trade in the Adriatic region and beyond. Proceedings of the 4th International Archaeological Colloquium (Crikvenica, 8-9 November 2017)*// Lipovac Vrkljan, Goranka ; Konestra, Ana ; Eterović Borzić, Anamarija (ur.) Oxford: Archaeopress 2022., str. 297-303.
4. Kim Bowes, *Christianization of Villas*, u: *Roman Villas in the Mediterranean Basin*, ed. A. Marzano and G. Métraux. Cambridge University Press, 2018., str. 449-460.
5. Alexandra Chavarría and Tamara Lewit, *Recent Archaeological Research on the Late-Antique Countryside: A Bibliographic Essay*, u: Bowden et al., 2004., str. 1-51.
6. Alexandra Chavarría Arnau, *Churches and villas in the 5th century: reflections on italian archaeological data*, u: *Le trasformazioni del V secolo: L'Italia i barbari e l'Occidente romano*, (ur.) Paolo Delogu, Stefano Gasparri, 2010., str. 639-662.
7. Davor Domančić, *Srednji vijek*, Brački zbornik 4, Supetar, 1960.
8. Petar Didolić, *Historijski Brački kamenolomi*, Brački zbornik, vol. 3, Split, 1957., str. 98.-106.
9. Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, Brački zbornik 1, 1940.
10. Stjepan Horvatić, *Biljnogeografski položaj i raščlanjenje našeg Primorja u svjetlu suvremenih fitocenoloških istraživanja*, Acta Botanica Croatica, vol. 22, br. 1, 1963, str. 27-81.
11. Ivo Donelli, Mladen Matijaca, Iva Paduan, *Ancient quarries on the eastern Adriatic coast with specific reference to the island of Brač (Croatia)*, IX. International Conference ASMOSIA, García-Moreno, A. G. Lapuente Mercadal, M. P. De Llanza, I. R. (eds.): Tarragona, 2009., str. 636-640.
12. Antun Mayer, *O starijim mjesnim imenima obale srednje Dalmacije*, Hrvatski geografski glasnik, 7-10, Zagreb, 1939., 143.-147.

13. Beth Munro, *Approaching Architectural Recycling in Roman and Late Roman Villas*, u: *TRAC 2010: Proceedings of the Twentieth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, edited by Dragana Mladenović and Ben Russell, Oxbow Books, 2011., str 76–88.
14. Johannes Renes, *Different Methods for the Protection of Cultural Landscapes*. u: Hannes Palang, Helen Sooväli, Marc Antrop, Gunhild Setten (urednici) *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Springer, Dordrecht, 2004.
15. Franjo Šanjek, *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu 1475.-1975.*, Bol-Zagreb 1976., str. 1-414.
16. Dasen Vrsalović, *Bilješke s reambulacije nekih arheoloških spomenika otoka Brača*, Brački zbornik, 3, Split, 1957., str. 88.-97.
17. Dasen Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek: Antički spomenici Otoka Brača*, Brački zbornik 4, Supetar, 1960.
18. Dasen Vrsalović, *Starokršćanski spomenici otoka Brača*, Brački zbornik 4, Supetar, 1960.
19. Maja Zeman, *“Povijesna mjesta“ kao “mjesta moći“ - kontinuitet u formiranju ranosrednjovjekovnih vladarskih kompleksa sklavinije Hrvatske*, u: Zbornik radova znanstvenog skupa “Dani Cvita Fiskovića“ ur. Ana Marinković i Ana Munk, Zagreb, FF Press, 2018., str. 19-28.
20. Maja Zeman, *„Recikliranje“ arhitekture rimskodobnih imanja (villae) u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku. Odabrani primjeri srednjega i južnoga Jadrana*, u: Zbornik dana Cvita Fiskovića VIII. Materijalnost umjetničkog djela / Predrag Marković (ur.), Zagreb: FF Press, 2021. str. 39-55.

ČLANCI:

1. Michelle Beghelli, *On the road and at the tavern. Practical aspects of the master builders' mobility: distances, journey durations, stopovers and hospitality, costs (7th-9th c.)* u *Mens acris in corpore commodo: zbornik povodom sedamdesetog rođendana Ivana Matejčića: = festschrift in honour of the 70th birthday of Ivan Matejčić* (Vol. 17, p. 452), 2021., str. 139-148.
2. Joško Belamarić, *Capsella Reliquiarum (1160.) iz sv. Kuzme i Damjana u Kaštel Gomilici*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31(1), 1991., str. 41.-57.
3. Joško Bracanović, *Benediktinski samostani na tlu Hvarske biskupije*, Prilozi povijesti otoka Hvara, 2019., 37.-70.
4. Frane Bulić, *Ritrovamenti antichi cristiani a Lovrečina di Postire sull' isola Brač (Brazza)*, 1909.
5. Frane Bulić, *Ritrovamenti antichi sull'isola Brazza risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato (Le lapidicine del Palazzo di Diocleziano)*, Bullettino di archeologia e storia dalmata XXIII, 1900., str. 18-23.
6. Frane Bulić, *Starinska iznašašća u Selcima na otoku Braču*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 44, 1921.
7. Radoslav Bužančić, *Dvije crkve na Braču obnovljenje u ranom srednjem vijeku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 32, 1991., str. 21.-38.
8. Radoslav Bužančić, *Sancti Stephani de lubrecina: Starohrvatska crkva u uvali Lovrečina na Braču*, Brački zbornik 22., 2007., str. 251.-258.
9. Radoslav Bužančić, *Srednjovjekovna pregradnja crkve sv. Stjepana u Pučišćima*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 38, 1999., str. 107.-128.
10. Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction du VIIe siecle aux environs de Salone, apres la chute de la ville*, 2003., str. 195-196.
11. Nenad Cambi, *Herkul na Braču*, Klesarstvo i graditeljstvo, vol. XXIV, br. 1-2, 2013, str. 4-19.
12. Nenad Cambi, *Kiparstvo na Braču u antičko doba*, Brački zbornik 21, 2004., str. 239-272.
13. Nenad Cambi, *Triconch churches on the Eastern Adriatic*, Actes du C CIAC Thesalonique, 1984., str. 45.-54.

14. Noël Duval, *Les monuments chretiens de Cyrenalque a la lumiere des fouilles recentes*, Actes du XI CIAC Lyon, 1986.
15. Aleksandra Faber, Mladen Nikolanci, *Škrip na otoku Braču (naselje i spomenici prehistorijskog i antičkog doba)*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 2, br., 1985., str. 1.-38.
16. Cvito Fisković, *Historički i umjetnički spomenici u Škripu na Braču*, Jadranski dnevnik, br. 95, 23. 4. 1938.
17. Igor Fisković, *O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti.*, Arheološki radovi i rasprave VIII-IX, 1982., str. 159.-216.
18. Igor Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75, 1981., str. 105.-135.
19. Igor Fisković, Vicko Fisković, *Humačka crkvice sv. Ilije u bračkom kamenarstvu*, Klesarstvo i graditeljstvo, XXII(3-4), 2011., str. 4.-36.
20. Hrvoje Gjurašin, *Sv. Vid na Vidovoj gori*, Starohrvatska prosvjeta, III(27), 2000., str. 89.-94.
21. Nikola Jakšić, Josipović Ivan, *Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima*, Starohrvatska prosvjeta, III(42), 2015., str. 145.-163.
22. Branko Jalžić, Ivan Mišur, Goran Rnjak, *Speleološka i biospeleološka istraživanja kaptáže (vodocrpilišta) K 2 na otoku Braču*, Subterranea Croatica 16, br. 1 (2018): str. 11.-17.
23. Jasna Jeličić, *Otkriće ranokršćanske bazilike s mozaikom*, Slobodna Dalmacija, 27.10.1979.
24. Kristina Jelinčić, Ljubica Perinić Muratović, *Novi arheološki nalazi iz Postira na otoku Braču*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 27, 2010., str. 177.-216.
25. Kristina Jelinčić Vučković, *Luke kod Škripa na otoku Braču - novi arheološki nalazi*, Archaeologia Adriatica, vol. 5., br. 1., 2011, str. 127-149.
26. Miljenko Jurković, *Transformacije povijesnog pejzaža Kvarnerskih otoka između antike i ranog srednjeg vijeka*, u: Zbornik I. skupa hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)// Sanader, Mirjana ; Tončinić, Domagoj ; Kaić, Iva ; Matijević, Vinka (ur.) Zagreb: 2020., str. 247-270.

27. Andre Jutronić, *Vicko Prodić i njegova "Cronica dell'isola della Brazza"*, Starine JAZU 45, Zagreb, 1905., str. 331.-388.
28. Miroslav Katić, *Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu*, Opvsevla archaeologica, vol.27, br. 1, 2003., str. 523.-528.
29. Radoslav Katičić, *Vidova gora i sveti Vid*, Studia mythologica Slavica 13, 2010., str. 15.-32.
30. Vanja Kovačić, *Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26(1), 1986., str. 23.-32.
31. Vanja Kovačić, *Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira*, Klesarstvo i graditeljstvo XXI (3-4), 2010., str. 25.-37.
32. Vanja Kovačić, *Mirje - kasnoantički cenobij na Malom brigu iznad Postira*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 45, 2019., str. 63.-88.
33. Tamara Lewit, *"Vanishing Villas": What Happened to Élite Rural Habitation in the West in the 5th-6th c?*, u: Journal of Roman Archaeology 16, 2003., str. 260-274.
34. Emilio Marin, *Kasnoantička arhitektura nedaleko od Postira*, Slobodna Dalmacija, 1977.
35. Emilio Marin, *Postira – starokršćanski kapitel*, AP 19, 1977., str. 117.-132.
36. Emilio Marin, *Starokršćanski plutej s Mirja kod Postira na Braču*, Prilozi povijest umjetnosti 32, 1993., 117.-130.
37. Igor Mihajlović, *Antički brodolom sa sarkofazima kod Sutivana na otoku Braču*, Histria antiqua 21, br. 21, 2012., str. 649-655.
38. Predrag Novaković, *Arheologija prostora i arheologija krajolika*, u: Boris Olujić (ur.), *Povijest u kršu. Zbornik radova projekta Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti*, Zagreb 2008., str. 15.-54.
39. Ivan Ostojić, *Opatija u Poveljima na Braču bila je benediktinska*, Bogoslovska smotra, 26(3), 1938., str. 321.-326.
40. Ivan Ostojić, *Povaljska opatija*, Narodna starina, 9(22), 1930.
41. Josip Parat, *Mramor u carskom Rimu: privata luxuria, publica magnificentia*, Latina et Graeca 2, br. 37, 2020., str. 43-70.
42. Mate Parica, *Tragovi alata u antičkim i srednjovjekovnim kamenolomima Dalmacije kao pomoć pri kronološkom determiniranju pojedinih faza eksploatacije*, Archeologia Adriatica VIII, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014., str. 51-80.

43. Frano Radić, *Sredovječna bazilika Sv. Duha u Škripu na otoku Braču*, 1896.
44. Doimo Savo, *Ripostiglio di denari romani a Dračevica (isola Brazza)*, *BASD* 24, supplemento, Split, 1901.
45. Pavuša Vežić, *Dalmatinski trikonhosi*, *Ars Adriatica*, vol., br. 1, 2011, str. 27-66.
46. Dasen Vrsalović, *Prilog istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču*, *Starohrvatska prosvjeta*, III(7), 1960., str. 215.-219.
47. Mirna Vukov, *Tegule s Pečatom Pansiana Iz Istraživanja u Aseriji 1998.-2008.*, *Asseria* 12, Zadar 2017., str. 119.-136.
48. Marin Zaninović, *Obrada kamena i kamenolomi u Antici srednje Dalmacije*, *Histria antiqua*, 3, 1997., str. 37-45.

INTERNETSKI IZVORI:

1. Council of Europe Landscape Convention (ETS No. 176), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=176> (pristupljeno 20.6.2023.)
2. Epigraphic Database Heidelberg (pod brojem HD056519), <https://edh.ub.uni-heidelberg.de> (pristupljeno 10.6.2023.)
3. Epigraphic Database Heidelberg (pod brojem HD057418) <https://edh.ub.uni-heidelberg.de> (pristupljeno 23.6.2023.)
4. Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780> (pristupljeno 19.5.2023.)
5. Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780> (pristupljeno 19.5.2023.)
6. Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4457> (pristupljeno 19.5.2023.)

NEOBJAVLJENI DIPLOMSKI, MAGISTARSKI ILI DOKTORSKI RADOVI:

1. Igor Fisković, *Uloga ranokršćanskih sjedišta u prostornom uređenju otoka Brača i Šolte*, Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1975.
2. Kristina Jelinčić, *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005.
3. Luka Martinić Jerčić, *Analiza promjena krajolika otoka Brača*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2021.
4. Silvije Pranjić, *Kamenarstvo i klesarstvo u Zadru od antike do baroka: eksploatacija, obrada, prijevoz, trgovina i građenje kamenom*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru, 2021.
5. Maja Zeman, *Transformacije rimskih "vila" na prostoru srednje Dalmacije tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

11. POPIS KARATA

Karta 1. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na otoku Braču. Izradio: Mate Marić, podloga: ESRI World Topo

Karta 2. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na zapadu otoka Brača. Izradio: Mate Marić, podloga: ESRI World Topo

Karta 3. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na istoku otoka Brača. Izradio: Mate Marić, podloga: ESRI World Topo

Karta 4. Utvrđena i moguća gospodarska zdanja do kasne antike na otoku Braču. Izradila: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 198.

Karta 5. Utvrđena i moguća gospodarska zdanja do kasne antike na zapadu otoka Brača. Izradila: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 198.

Karta 6. Utvrđena i moguća gospodarska zdanja do kasne antike na istoku otoka Brača. Izradila: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 198.

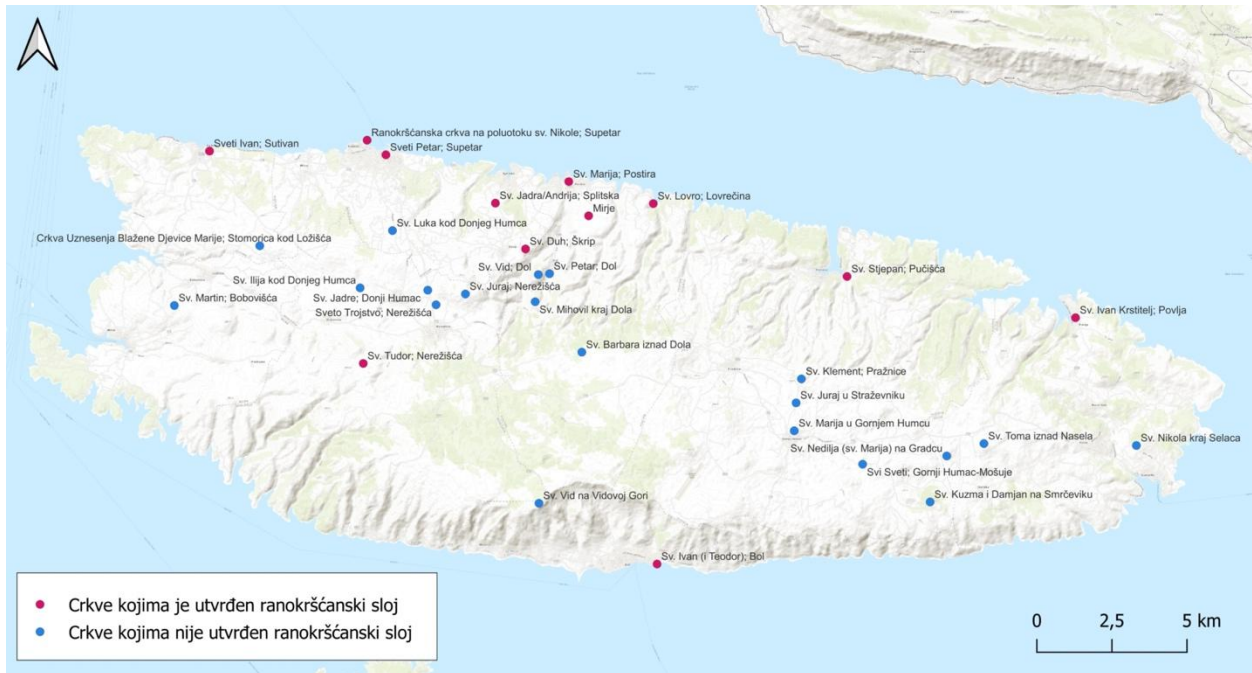
Karta 7. Nalazišta bračkih sarkofaga na Jadranu. Izradio: Igor Fisković, vidi u: Igor Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75, 1981., str. 130.

Karta 8. Karta otoka Brača s označenim kamenolomima. Izradila: Vinka Marinković, vidi u: Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia* : katalog izložbe, Muzej grada Splita, Split, 2015., str. 17.

Karta 9. Raspored arheoloških nalazišta otoka Brača. Preuzeto iz: Zoran Stančić, Nikša Vujnović, Branko Kirigin, Slobodan Čače, Tomaž Podobnikar, Josip Burmaz. „Arheološka baština otoka Brača.“ Brački zbornik 21, 2004., str. 47.

Karta 10. Plovni putevi na istočnom Jadranu. Kartu izradio: Ivor Kranjec. Vidi u: Miljenko Jurković, “The Transformation of the Adriatic Islands from Antiquity to the Early Middle Ages“, u: Change and Resilience: The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity, (ur.) Miguel Ángel Cau Ontiveros and Catalina Mas Florit, 2019., str. 113.

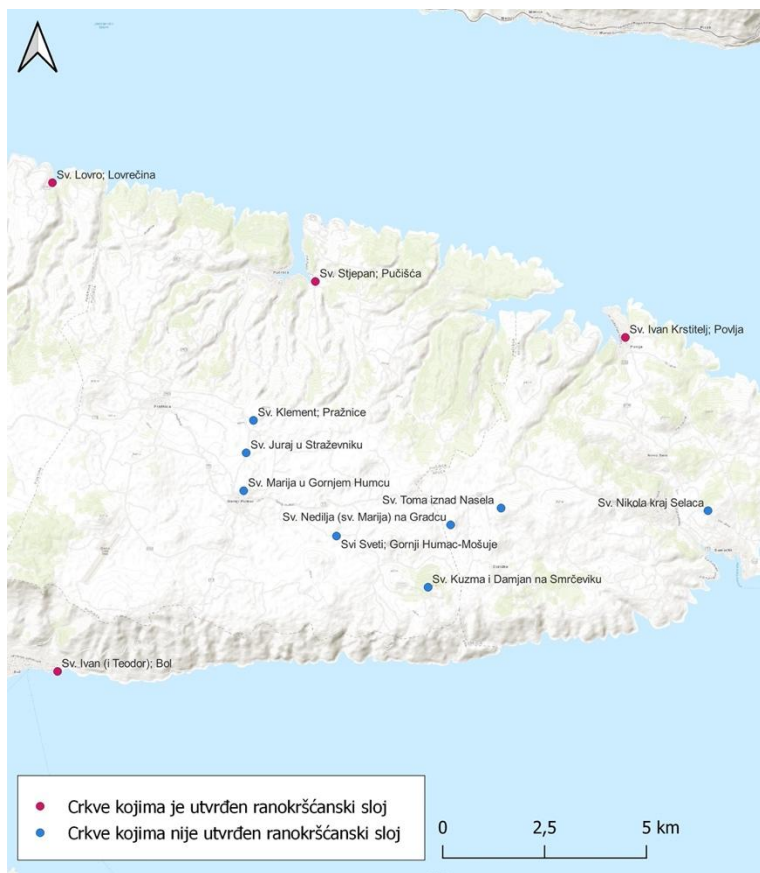
12. KARTE

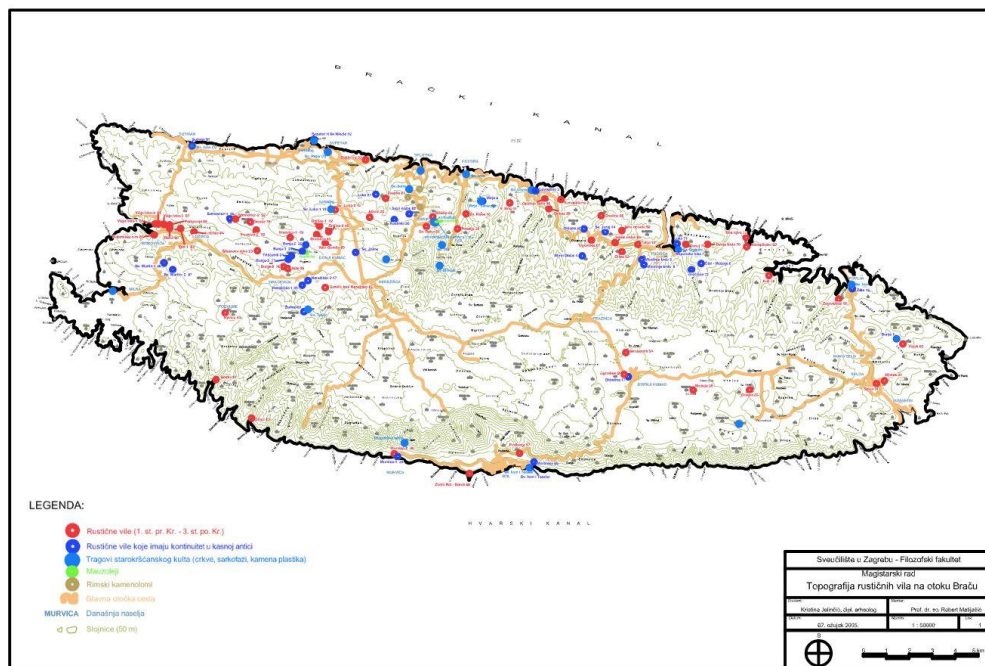
Karta 1. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na otoku Braču. Izradio: Mate Marić, podloga: *ESRI World Topo*

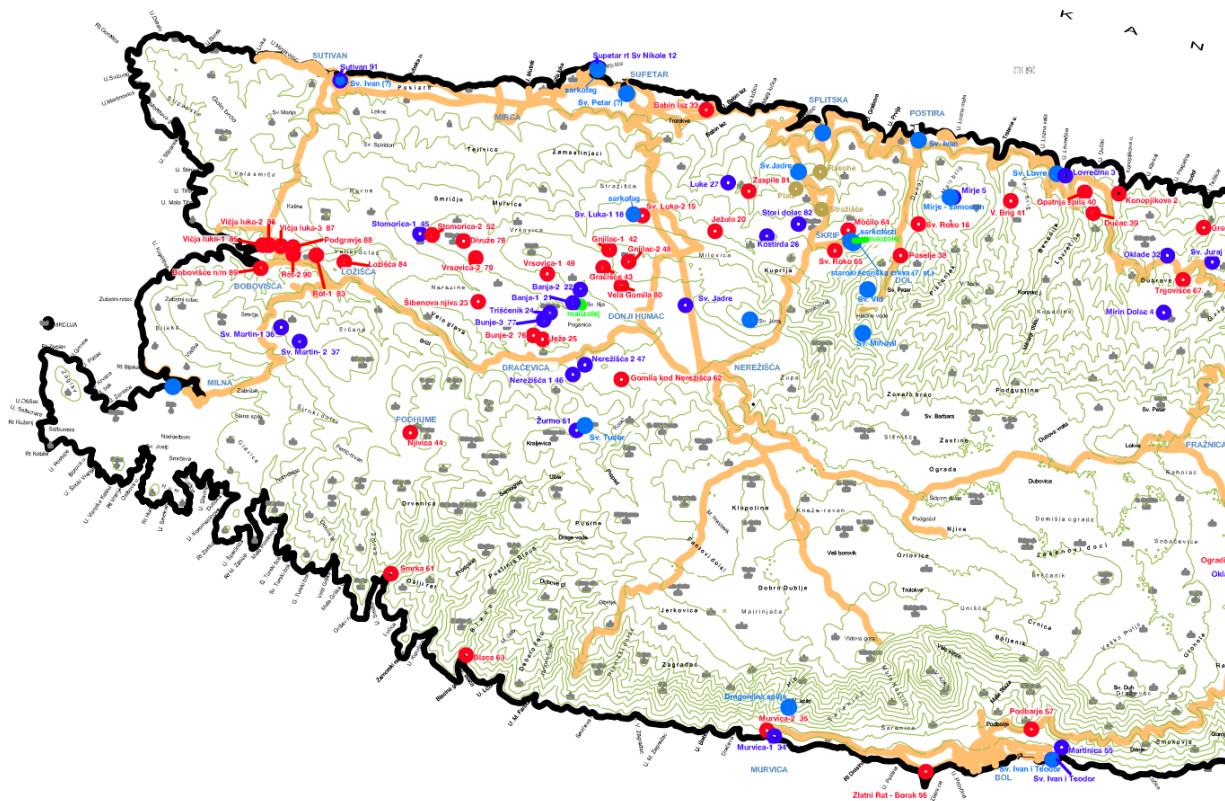
Karta 2. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na zapadu otoka Brača. Izradio: Mate Marić, podloga: *ESRI World Topo*

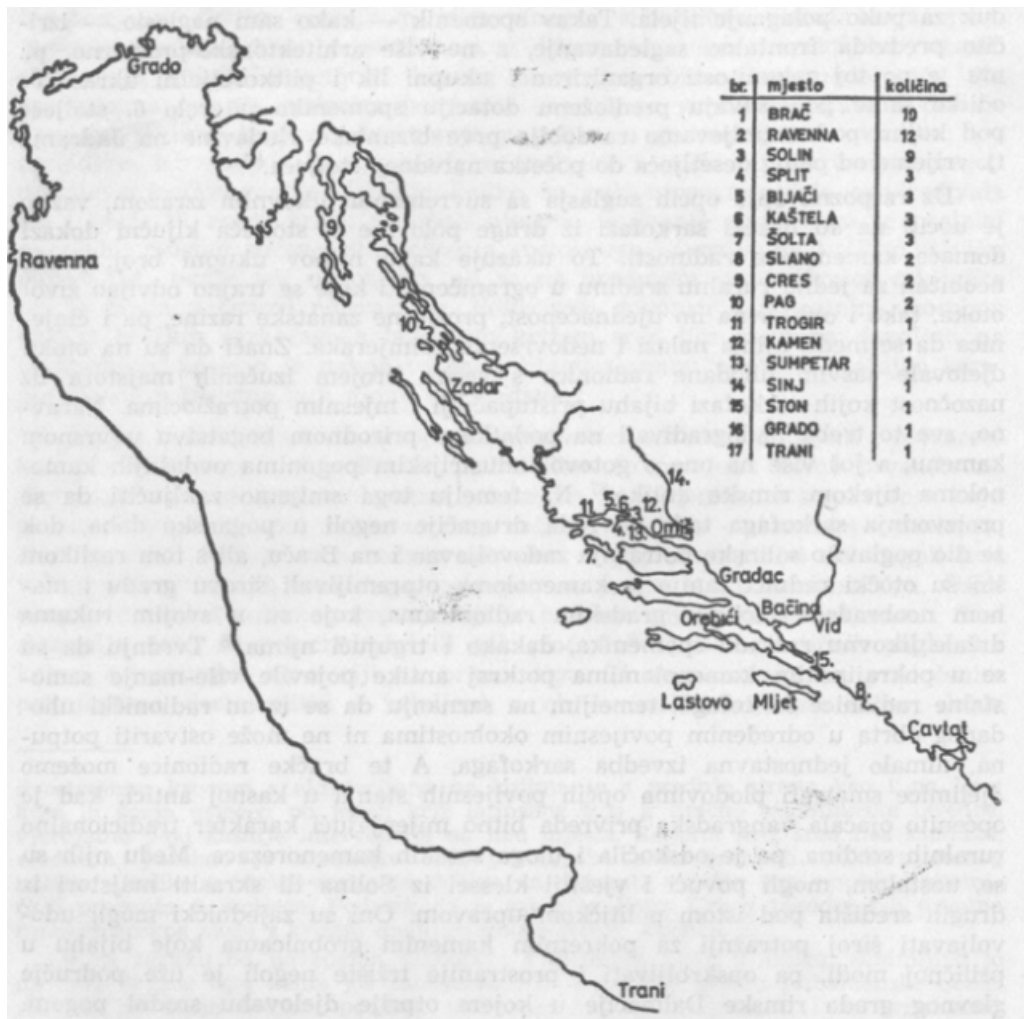
Karta 3. Karta crkava datiranih do 12. stoljeća na istoku otoka Brača. Izradio: Mate Marić, podloga: *ESRI World Topo*

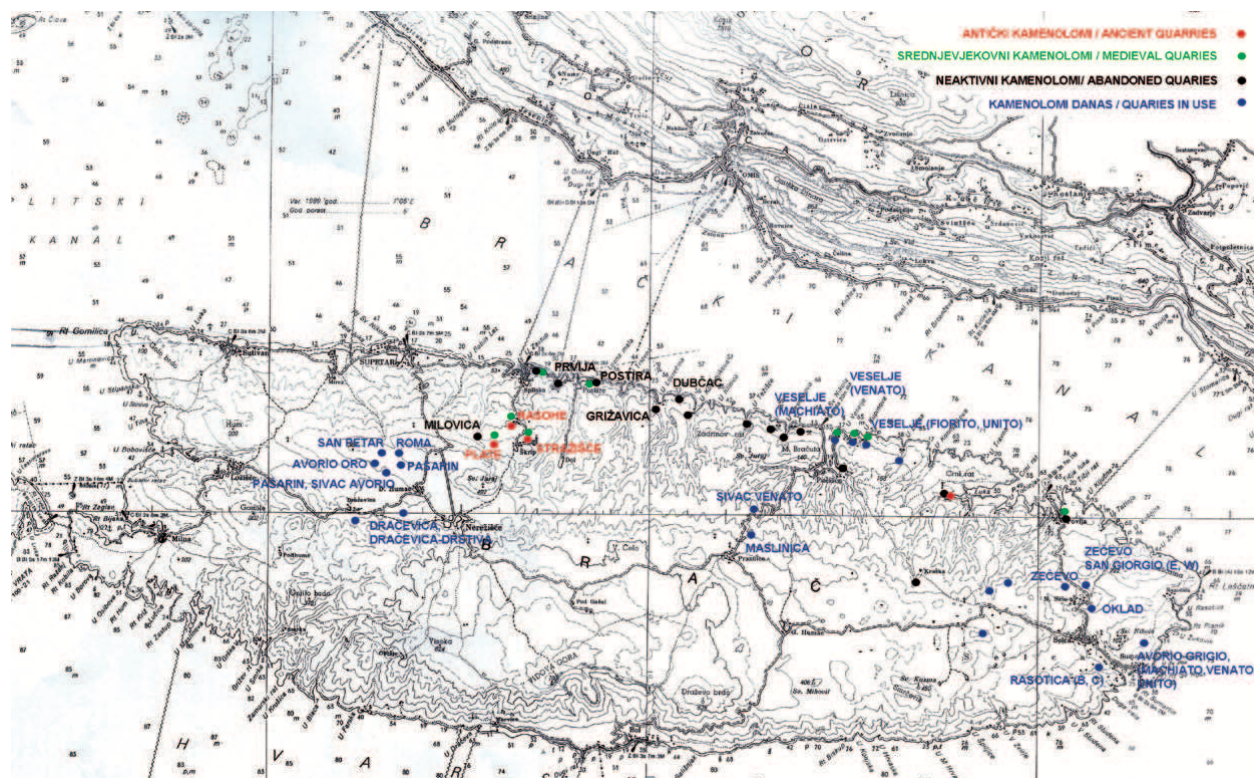
Karta 4. Utvrđena i moguća gospodarska zdanja do kasne antike na otoku Braču. Izradila: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 198.

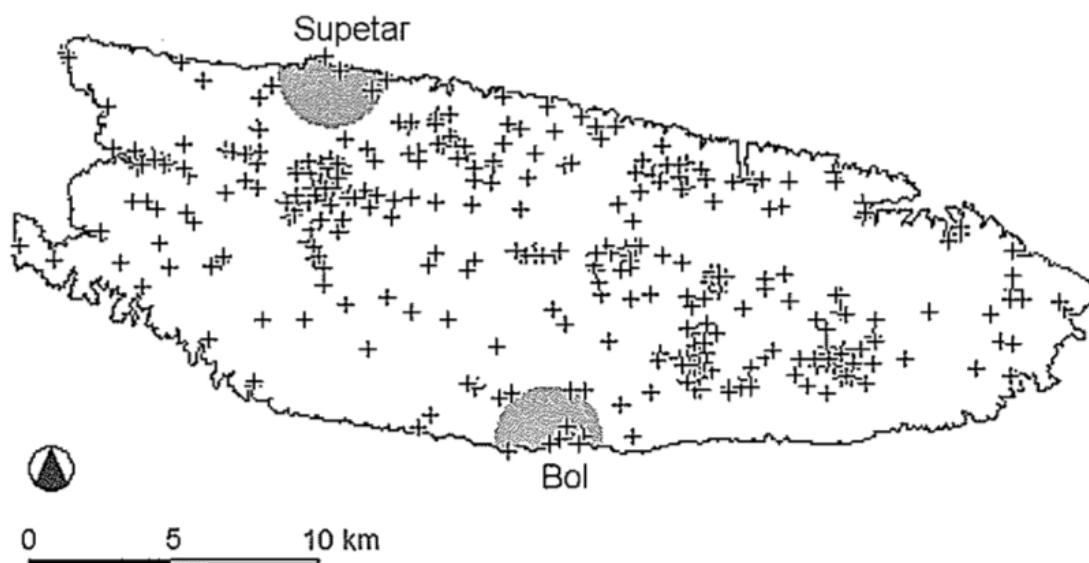
Karta 5. Utvrđena i moguća gospodarska zdanja do kasne antike na zapadu otoka Brača. Izradila: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“ Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 198.

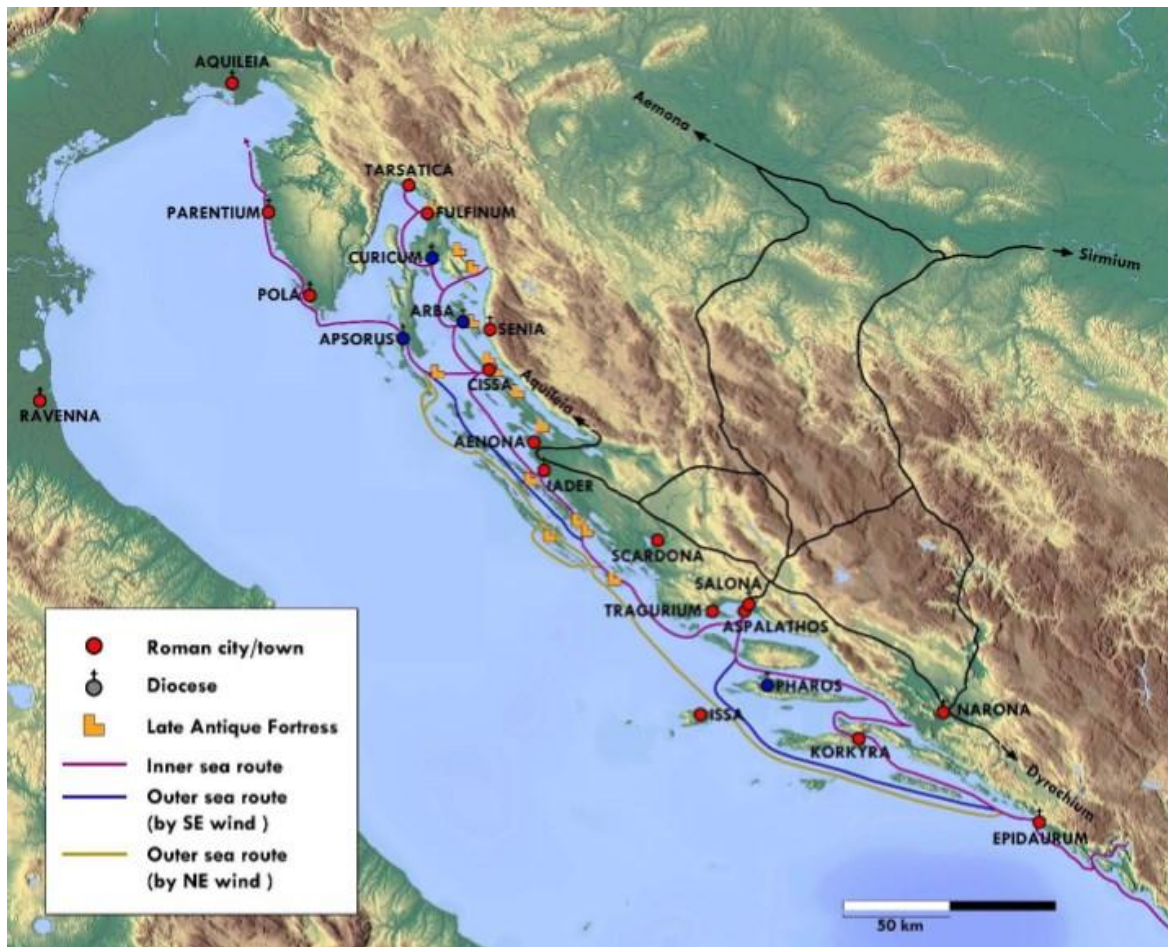
Karta 7. Nalazišta bračkih sarkofaga na Jadranu. Izradio: Igor Fisković, vidi u: Igor Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75, 1981., str. 130.

Karta 8. Karta otoka Brača s označenim kamenolomima. Izradila: Vinka Marinković, vidi u: Vinka Marinković, Miona Miliša, *Marmore lavdata Brattia* : katalog izložbe, Muzej grada Splita, Split, 2015., str. 17.

Karta 9. Raspored arheoloških nalazišta otoka Brača. Preuzeto iz: Zoran Stančić, Nikša Vujnović, Branko Kirigin, Slobodan Čače, Tomaž Podobnikar, Josip Burmaz. „Arheološka baština otoka Brača.” *Brački zbornik* 21, 2004., str. 47.

Karta 10. Plovni putevi na istočnom Jadranu. Kartu izradio: Ivor Kranjec. Vidi u: Miljenko Jurković, “The Transformation of the Adriatic Islands from Antiquity to the Early Middle Ages“, u: Change and Resilience: The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity, (ur.) Miguel Ángel Cau Ontiveros and Catalina Mas Florit, 2019., str. 113.

13. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Crkva sv. Ivana, Sutivan, izvor: <https://visitsutivan.com/hr/aktivnosti/sakralna-bastina/crkvica-sv-ivana/>

Slika 2. Tlocrt crkve sv. Ivana, Sutivan. Izradio: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Sutivan, 1994., str. 66.

Slika 3.-4. Ranokršćanski mozaici u crkvi sv. Petra u Supetru. Foto: Ivana Kurjaković, vidi u: Ivana Kurjaković, Povijest gradnje i konzerviranja župne crkve Navještenja Marijina u Supetru na Braču, 2020., str. 7.

Slika 5. Ostatci zidova na rtu Sv. Nikole, Supetar. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić, „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 150.

Slika 6. Tlocrt sv. Duha u Škripu., izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Radoslav Bužančić, Škrip, 1994., str. 83.

Slika 7.-9. Crkva sv. Duha u Škripu. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 53.-54.

Slika 10. Tlocrt kasnoantičkog sklopa na Mirju kod Postira. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira, 2020., str. 27.

Slika 11. Pogled na Mirje, Foto: Mate Marić

Slika 12. Kasnoantički sklop na Mirju kod Postira. Foto: Vanja Kovačić, str. 26.

Slika 13. Tlocrt ranokršćanske bazilike u Postirima. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Vanja Kovačić, Postira, 1994., str. 45.

Slika 14. Pogled na baziliku sv. Marije u Postirima za vrijeme istraživanja. Foto: Vanja Kovačić, vidi u: Vanja Kovačić, Postira, 1994., str. 43.

Slika 15. Tlocrt ranokršćanske crkve u Lovrečini, izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Ranokršćanske freske u Lovrečini, 1992., str. 134.

Slika 16. Crtež rekonstrukcije ciborija krsnog zdenca u Lovrečini. Izradio: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Lovrečina, 1994., str. 31.

Slika 17. Rekonstruirani ciborij nad krsnim zdencom u Lovrečini. Foto: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina, 1994., str. 38.

Slika 18. Crtež fresaka i štukatura u južnom kraku transepta. Izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina, 1994., str. 37.

Slika 19. Sarkofag u Lovrečini, Foto: Mate Marić

Slika 20. Pogled na uvalu Lovrečina s ostatcima arhitekture, Foto: Falk2, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:J32_598_Sv._Lovre,_uvala_Lovre%C4%8Dina.jpg#/media/Datoteka:J32_598_Sv._Lovre,_uvala_Lovrečina.jpg

Slika 21. Tlocrt ranokršćanskog sklopa u Poveljima. Izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Povelja, 1994., str. 22.

Slika 22. Panorama kompleksa sv. Ivana Krstitelja u Poveljima., Vidi u: Vedran Barbarić, Lino Ursić, Sakralna baština otoka Brača, 2019., str. 40.

Slika 23. Posvetni križ u svetištu današnje crkve sv. Ivana (izvorno ranokršćanske krstionice) Foto: Mate Marić

Slika 24. Povaljski prag (nadvratnik) opatije sv. Ivana Krstitelja u Poveljima, oko 1184. godine, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Povaljski prag. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49823>

Slika 25. Trifora u apsidi. Foto: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Povelja, 1994., str. 21.

Slika 26. Tlocrt sv. Stjepana u Stipanskoj Luci kod Pučišća. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Radoslav Bužančić, Pučišća, 1994., str. 71.

Slika 27. Crkva sv. Stjepana u Stipanskoj Luci, Pučišća. Foto: Mate Marić

Slika 28. Tlocrt crkve sv. Ivana (i Teodora) i kasnoantičke prostorije ispred crkve u Bolu. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Vanja Kovačić, Bol, 1994., str. 88.

Slika 29. Crkva sv. Ivana (i Teodora), Bol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4773>

Slika 30. Ruševine crkva sv. Tudora kod Nerežišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1552>

Slika 31.-32. Sv. Martin, Bobovišća. Foto: <https://tz-milna.hr/crkvica-sv-martina/>

Slika 33. Stomorica, Ložišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5226>

Slika 34. Sv. Luka, Donji Humac. Foto: Martin Čudek

Slika 35. Grafit s prikazom broda, interijer crkve sv. Luke u Donjem Humcu. Foto: Mate Marić

Slika 36. Tlocrt crkve sv. Ilije s antičkim mauzolejem, Donji Humac. Izradio: Igor Fisković, Vicko Fisković, vidi u: Igor Fisković, Vicko Fisković, Humačka crkvice sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, 2011., str. 13.

Slika 37. Sv. Ilija i antički mauzolej, Donji Humac. Foto: Igor Fisković, Vicko Fisković, vidi u: Igor Fisković, Vicko Fisković, Humačka crkvice sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, 2011., str. 10.

Slika 38. Sv. Juraj kod Nerežišća. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 32.

Slika 39. Ruševine crkve sv. Vida, Dol. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 17.

Slika 40. Tlocrt crkve sv. Mihovila, Dol. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Tomislav Marasović, sv. Mihovil kraj Dola, 2011., str. 543.

Slika 41. Sv. Mihovil kraj Dola. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4776>

Slika 42. Sv. Vid, Vidova Gora. Foto: Mate Marić

Slika 43. Sv. Barbara, Dol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4775>

Slika 44. Sv. Klement, Straževnik kod Pražnica. Foto: Mate Marić

Slika 45. Sv. Juraj, Straževnik kod Pražnica. Foto: Mate Marić

Slika 46. Sv. Marija u Gornjem Humcu. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4571>

Slika 47. Unutrašnjost crkve sv. Marije u Gornjem Humcu. Foto: Tomislav Marasović, vidi u: Tomislav Marasović, Sv. Marija u Gornjem Humcu, 2011., str. 565.

Slika 48. Sv. Nedilja (sv. Marija), Gradac kod Selaca. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 47.

Slika 49. Sv. Toma iznad Nasela kod Selca. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 48.

Slika 50. Sv. Toma iznad Nasela kod Selca. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5883>

Slika 51. Tlocrt crkve sv. Nikole kraj Selaca. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Tomislav Marasović, sv. Nikola kraj Selaca, 2011., str. 573.

Slika 52.-53. Sv. Nikola na uzvisini Kruška, između Selaca i Sumartina. Foto: Mate Marić

Slika 54. Sv. Petar, Dol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6499>

Slika 55. Svi Sveti, Mošuje kod Gornjeg Humca., Vidi u: Vedran Barbarić, Lino Ursić, Sakralna baština otoka Brača, 2019., str. 50.

Slika 56. Sveto Trojstvo kod Nerežišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780>

Slika 57. Ruševine crkve sv. Jadre. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4457>

Slika 58. Tlocrti predromaničkih bračkih crkava: 1. Sv. Ilija kraj Donjeg Humca (izradio: Radoslav Bužančić), 2. sv. Toma iznad Nasela (izradio Davor Domančić), 3. sv. Klement, Pražnice (izradio Davor Domančić), 4. Svi Sveti, Mošuje (izradio Radoslav Bužančić), 5. sv. Juraj u Straževniku

(izradio Radoslav Bužančić), 6. sv. Nedilja kraj Graca (izradio Radoslav Bužančić), 7. sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku (izradio Davor Domančić), 8. sv. Martin kraj Bobovišća (izradio Davor Domančić), 9. sv. Juraj kraj Nerežišća (izradio Radoslav Bužančić), vidi u: Tomislav Marasović, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, 1984., str. 138.

Slika 59. Tlocrti predromaničkih bračkih crkava: 1. sv. Tudor, Nerežišća (izradio: Ivan Tenšek), 2. Stomorica, Ložišća (izradio Davor Domančić), 3. sv. Luka, Donji Humac (izradio Goran Nikšić), 4. sv. Barbara, Dol (izradio Davor Domančić), 5. sv. Vid, Dol (izradio Radoslav Bužančić), 6. sv. Vid na Vidovoj gori (izradio Vinko Bakulić), vidi u: Hrvoje Gjurašin, sv. Vid na Vidovoj gori, 2000., str. 93.

Slika 60. Lokalitet Bunje u Novom Selu. Foto: Emmanuel Botte, vidi u: Emmanuel Botte, Kristina Jelinčić Vučković, Ana Konestra, Ivana Ožanić Roguljić, First results of the excavations of the Roman Villa of Bunje (Brač Island, Croatia), 2017., str. 299.

Slika 61. Dio antičkog zida na lokalitetu Čad. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 144.

Slika 62. Ulomak tegule s pečatom PANS s lokaliteta Oklade na Mladinjem brdu. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 146.

Slika 63. Žbuka na zidu u uvali Konopjikova. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 141.

Slika 64. Zid na lokalitetu Luke. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 161.

Slika 65.-67. Dijelovi sarkofaga s lokaliteta Luke. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 163.-164.

Slika 68. Zid na lokalitetu Ježe kod Dračevice. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 160.

Slika 69. Ostatci arhitekture u Murvici. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 165.

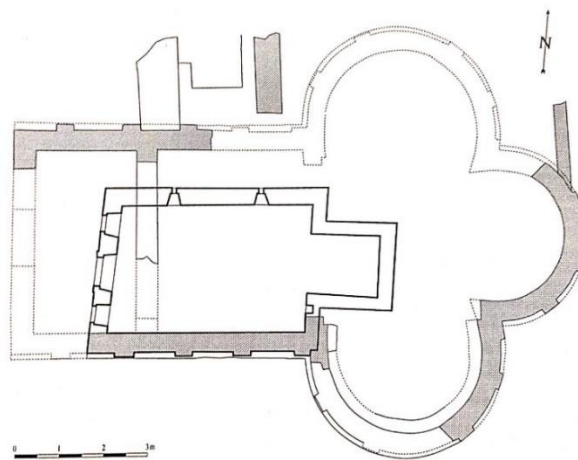
Slika 70. Piscina na Zlatnom ratu. Foto: <https://www.bolinfo.hr/kolumne/sinisa-soljagic/2018/zapustena-piscina-na-zlatnom-ratu-sve-sto-ne-donosi-profit-nije-vazno/>

Slika 71. Fotografija cisterne na Zlatnom ratu sa sredine 20. stoljeća. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 147.

14. SLIKE

Slika 1. Crkva sv. Ivana, Sutivan, izvor: <https://visitsutivan.com/hr/aktivnosti/sakralnabastina/crkvica-sv-ivana/>

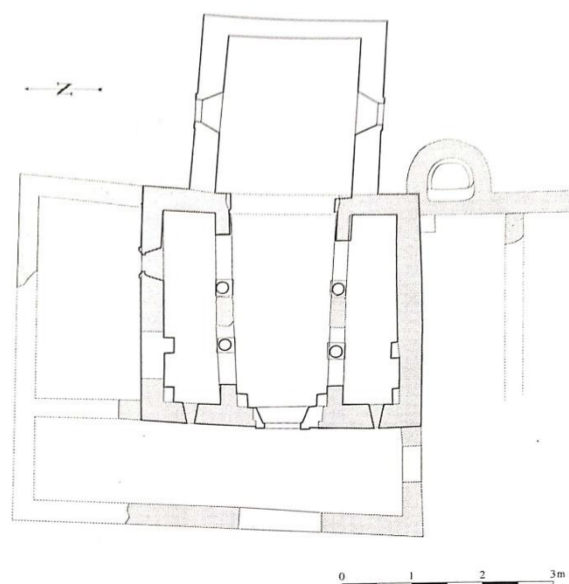
Slika 2. Tlocrt crkve sv. Ivana, Sutivan. Izradio: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Sutivan, 1994., str. 66.

Slika 3.-4. Ranokršćanski mozaici u crkvi sv. Petra u Supetru. Foto: Ivana Kurjaković, vidi u: Ivana Kurjaković, *Povijest gradnje i konzerviranja župne crkve Navještenja Marijina u Supetru na Braču*, 2020., str. 7.

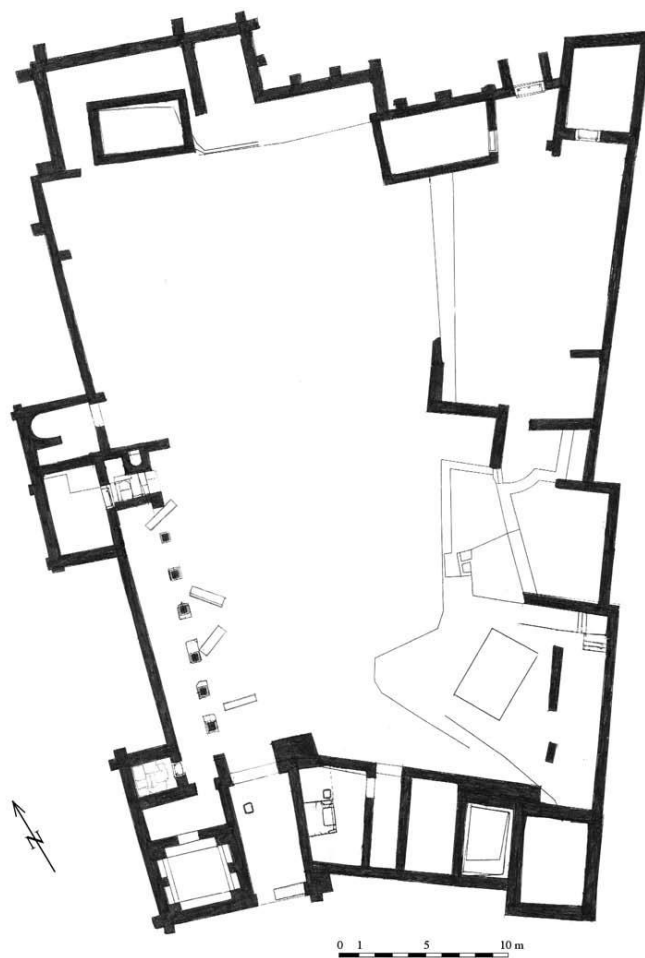
Slika 5. Ostatci zidova na rtu Sv. Nikole, Supetar. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 150.

Slika 6. Tlocrt sv. Duha u Škripu., izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Radoslav Bužančić, Škrip, 1994., str. 83.

Slika 7.-9. Crkva sv. Duha u Škripu. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 53.-54.

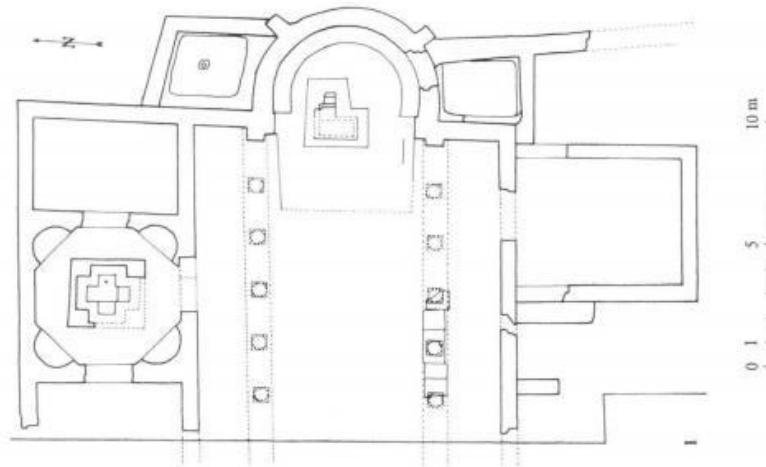
Slika 10. Tlocrt kasnoantičkog sklopa na Mirju kod Postira. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira, 2020., str. 27.

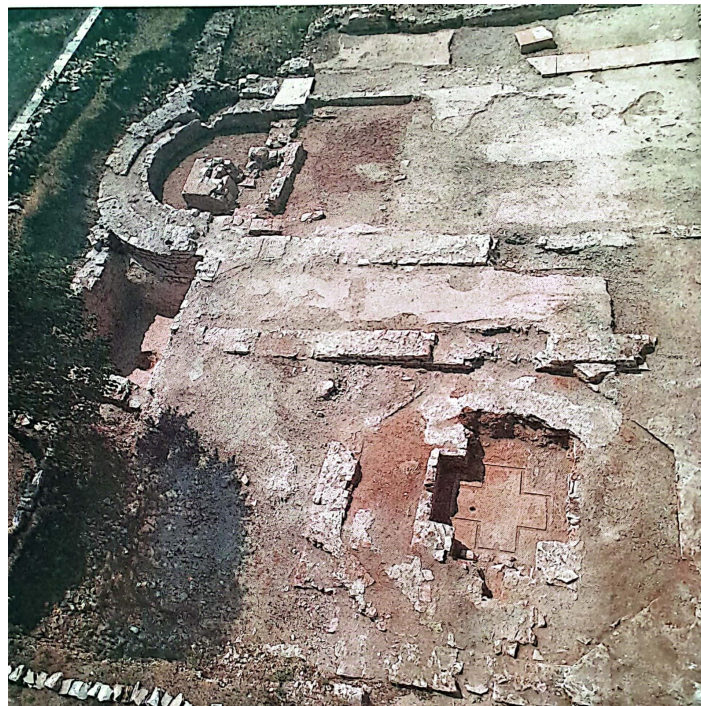
Slika 11. Pogled na Mirje, Foto: Mate Marić

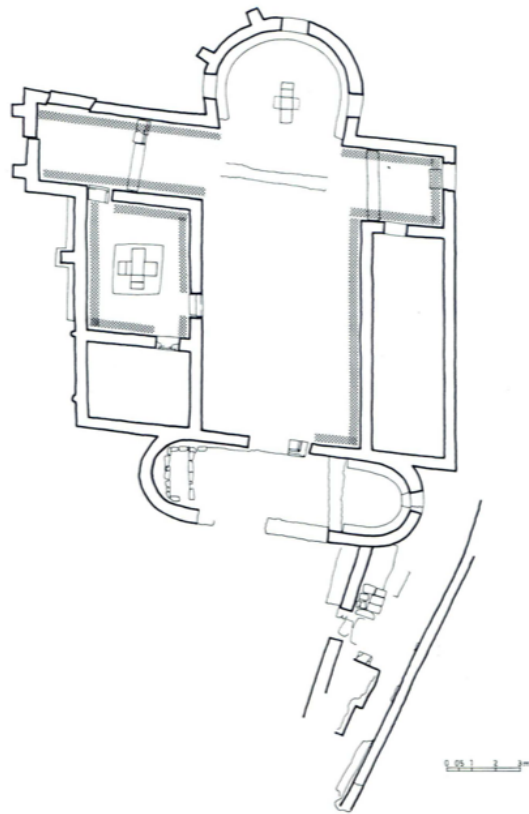
Slika 12. Kasnoantički sklop na Mirju kod Postira. Foto: Vanja Kovačić, str. 26.

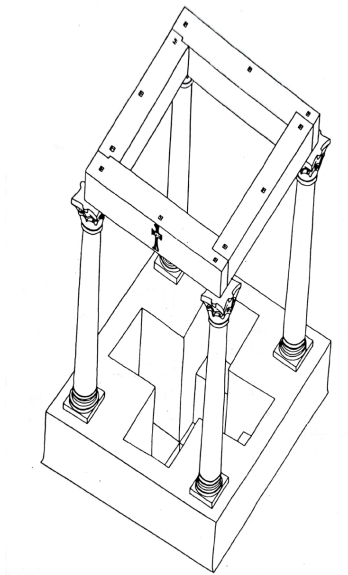
Slika 13. Tlocrt ranokršćanske bazilike u Postirima. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Vanja Kovačić, Postira, 1994., str. 45.

Slika 14. Pogled na baziliku sv. Marije u Postirima za vrijeme istraživanja. Foto: Vanja Kovačić, vidi u Vanja Kovačić, Postira, 1994., str. 43.

Slika 15. Tlocrt ranokršćanske crkve u Lovrečini, izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Ranokršćanske freske u Lovrečini, 1992., str. 134.

Slika 16. Crtež rekonstrukcije ciborija krsnog zdenca u Lovrečini. Izradio: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Lovrečina, 1994., str. 31.

Slika 17. Rekonstruirani ciborij nad krsnim zdencom u Lovrečini. Foto: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina, 1994., str. 38.

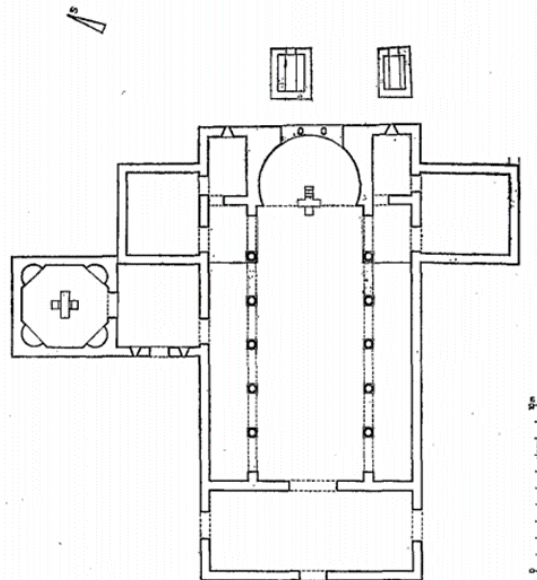
Slika 18. Crtež fresaka i štukatura u južnom kraku transepta. Izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u Jasna Jeličić Radonić, Lovrečina, 1994., str. 37.

Slika 19. Sarkofag u Lovrečini, Foto: Mate Marić

Slika 20. Pogled na uvalu Lovrečina s ostacima arhitekture, Foto: Falk2, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:J32_598_Sv._Lovre,_uvala_Lovre%C4%8Dina.jpg#/media/Datoteka:J32_598_Sv._Lovre,_uvala_Lovrečina.jpg

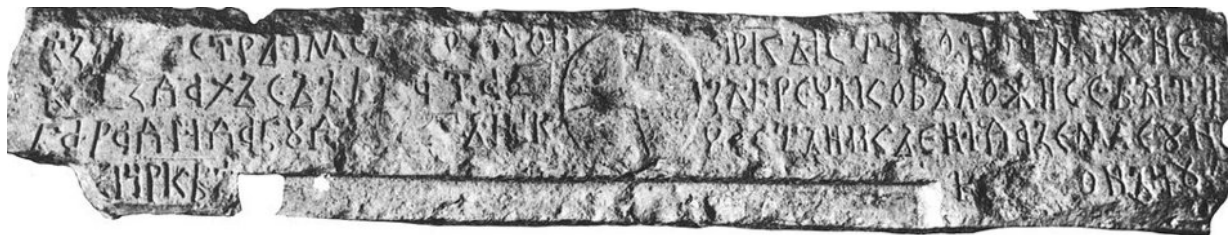
Slika 21. Tlocrt ranokršćanskog sklopa u Povljima. Izradila: Jasna Jeličić Radonić, vidi u: Jasna Jeličić Radonić, Povlja, 1994., str. 22.

Slika 22. Panorama kompleksa sv. Ivana Krstitelja u Povljima., Vidi u: Vedran Barbarić, Lino Ursić, Sakralna baština otoka Brača, 2019., str. 40.

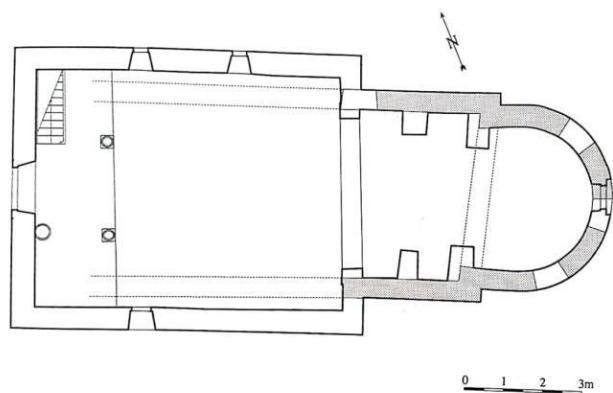
Slika 23. Posvetni križ u svetištu današnje crkve sv. Ivana (izvorno ranokršćanske krstionice) Foto: Mate Marić

Slika 24. Povaljski prag (nadvratnik) opatije sv. Ivana Krstitelja u Povljima, oko 1184. godine, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Povaljski prag. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49823>

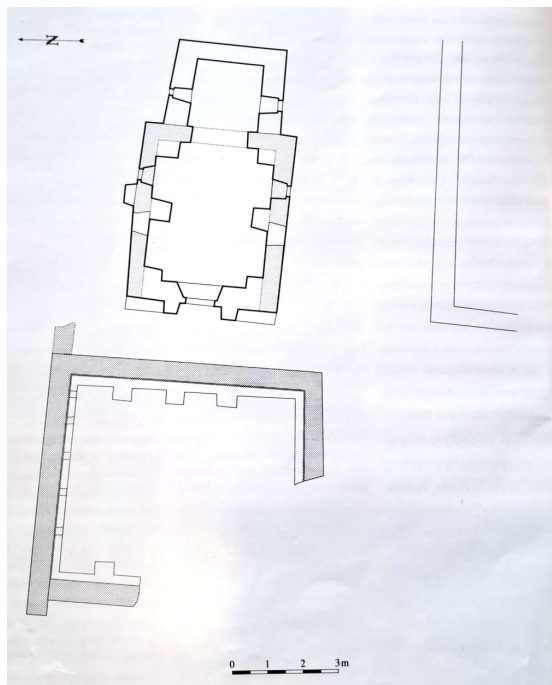
Slika 25. Trifora u apsidi. Foto: Davor Domančić, vidi u: Davor Domančić, Povlja, 1994., str. 21.

Slika 26. Tlocrt sv. Stjepana u Stipanskoj Luci kod Pučišća. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Radoslav Bužančić, Pučišća, 1994., str. 71.

Slika 27. Crkva sv. Stjepana u Stipanskoj Luci, Pučišća. Foto: Mate Marić

Slika 28. Tlocrt crkve sv. Ivana (i Teodora) i kasnoantičke prostorije ispred crkve u Bolu. Izradila: Vanja Kovačić, vidi u: Vanja Kovačić, Bol, 1994., str. 88.

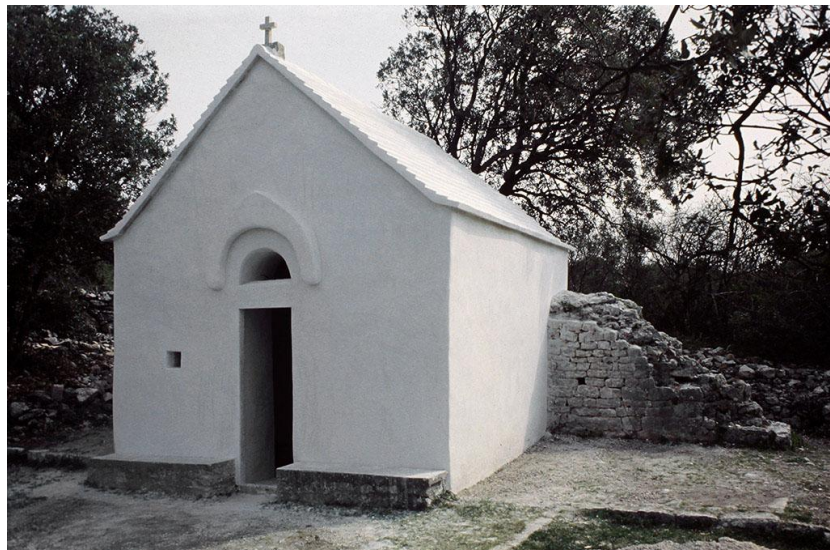
Slika 29. Crkva sv. Ivana (i Teodora), Bol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4773>

Slika 30. Ruševine crkva sv. Tudora kod Nerežišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1552>

Slika 31.-32. Sv. Martin, Bobovišća. Foto: <https://tz-milna.hr/crkvica-sv-martina/>

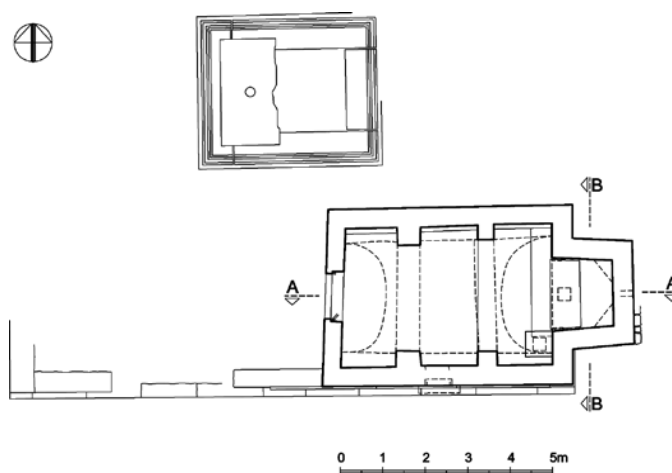
Slika 33. Stomorica, Ložišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5226>

Slika 34. Sv. Luka, Donji Humac. Foto: Martin Čudek

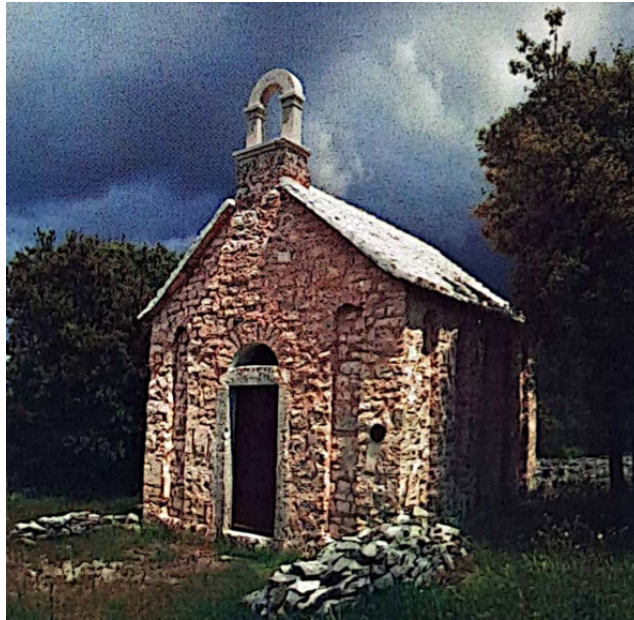
Slika 35. Grafit s prikazom broda, interijer crkve sv. Luke u Donjem Humcu. Foto: Mate Marić

Slika 36. Tlocrt crkve sv. Ilije s antičkim mauzolejem, Donji Humac. Izradio: Igor Fisković, Vicko Fisković, vidi u: Igor Fisković, Vicko Fisković, Humačka crkvica sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, 2011., str. 13.

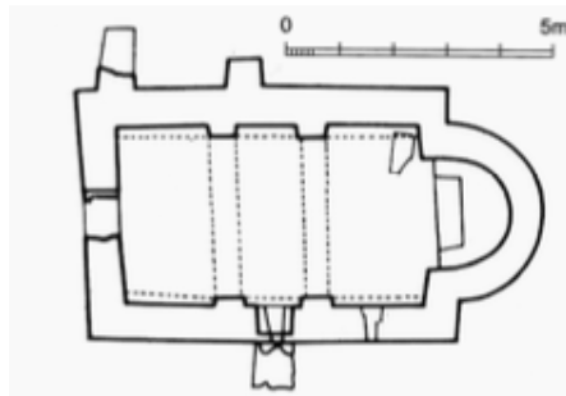
Slika 37. Sv. Ilija i antički mauzolej, Donji Humac. Foto: Igor Fisković, Vicko Fisković, vidi u: Igor Fisković, Vicko Fisković, Humačka crkvice sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, 2011., str. 10.

Slika 38. Sv. Juraj kod Nerežišća. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 32.

Slika 39. Ruševine crkve sv. Vida, Dol. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 17.

Slika 40. Tlocrt crkve sv. Mihovila, Dol. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Tomislav Marasović, sv. Mihovil kraj Dola, 2011., str. 543.

Slika 41. Sv. Mihovil kraj Dola. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4776>

Slika 42. Sv. Vid, Vidova Gora. Foto: Mate Marić

Slika 43. Sv. Barbara, Dol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4775>

Slika 44. Sv. Klement, Straževnik kod Pražnica., Foto: Mate Marić

Slika 45. Sv. Juraj, Straževnik kod Pražnica., Foto: Mate Marić

Slika 46. Sv. Marija u Gornjem Humcu. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4571>

Slika 47. Unutrašnjost crkve sv. Marije u Gornjem Humcu. Foto: Tomislav Marasović, vidi u: Tomislav Marasović, Sv. Marija u Gornjem Humcu, 2011., str. 565.

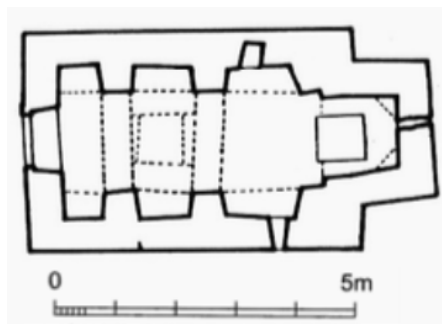
Slika 48. Sv. Nedilja (sv. Marija), Gradac kod Selaca. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 47.

Slika 49. Sv. Toma iznad Nasela kod Selca. Foto: Hrvoje Gjurašin, vidi u: Hrvoje Gjurašin, Srednjovjekovna baština otoka Brača, 2012., str. 48.

Slika 50. Sv. Toma iznad Nasela kod Selca. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5883>

Slika 51. Tlocrt crkve sv. Nikole kraj Selaca. Izradio: Radoslav Bužančić, vidi u: Tomislav Marasović, sv. Nikola kraj Selaca, 2011., str. 573.

Slika 52.-53. Sv. Nikola na uzvisini Kruška, između Selaca i Sumartina. Foto: Mate Marić

Slika 54. Sv. Petar, Dol. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6499>

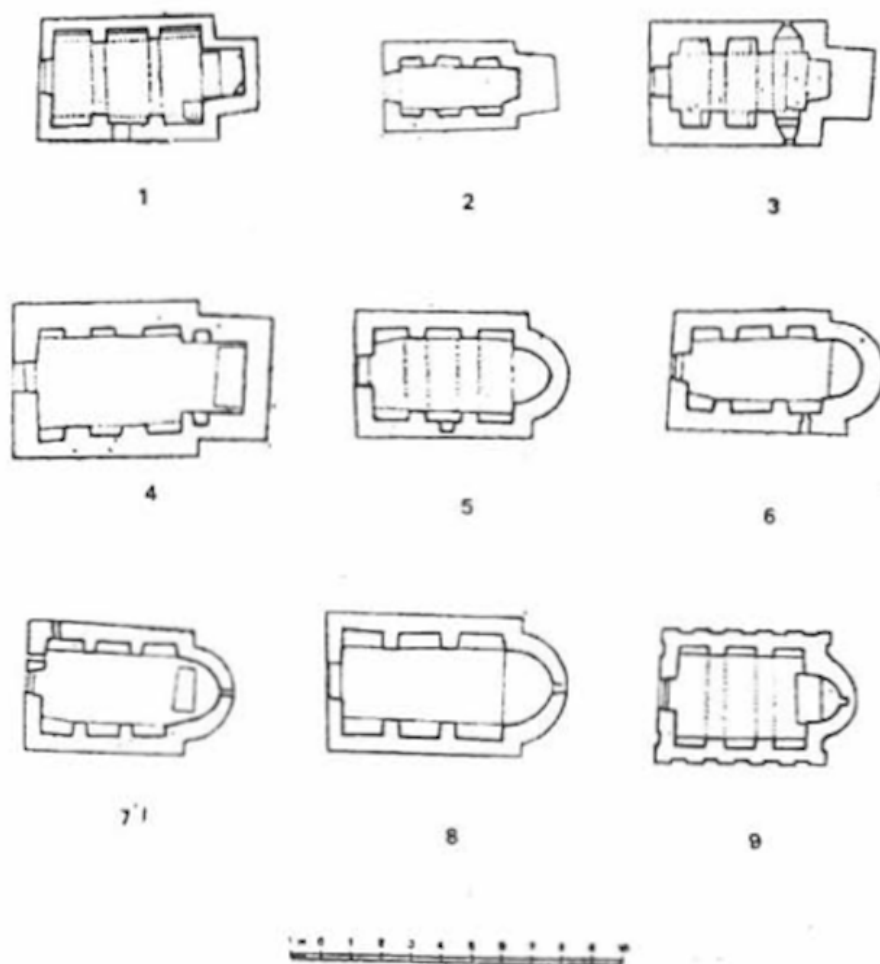
Slika 55. Svi Sveti, Mošuje kod Gornjeg Humca., Vidi u: Vedran Barbarić, Lino Ursić, Sakralna baština otoka Brača, 2019., str. 50.

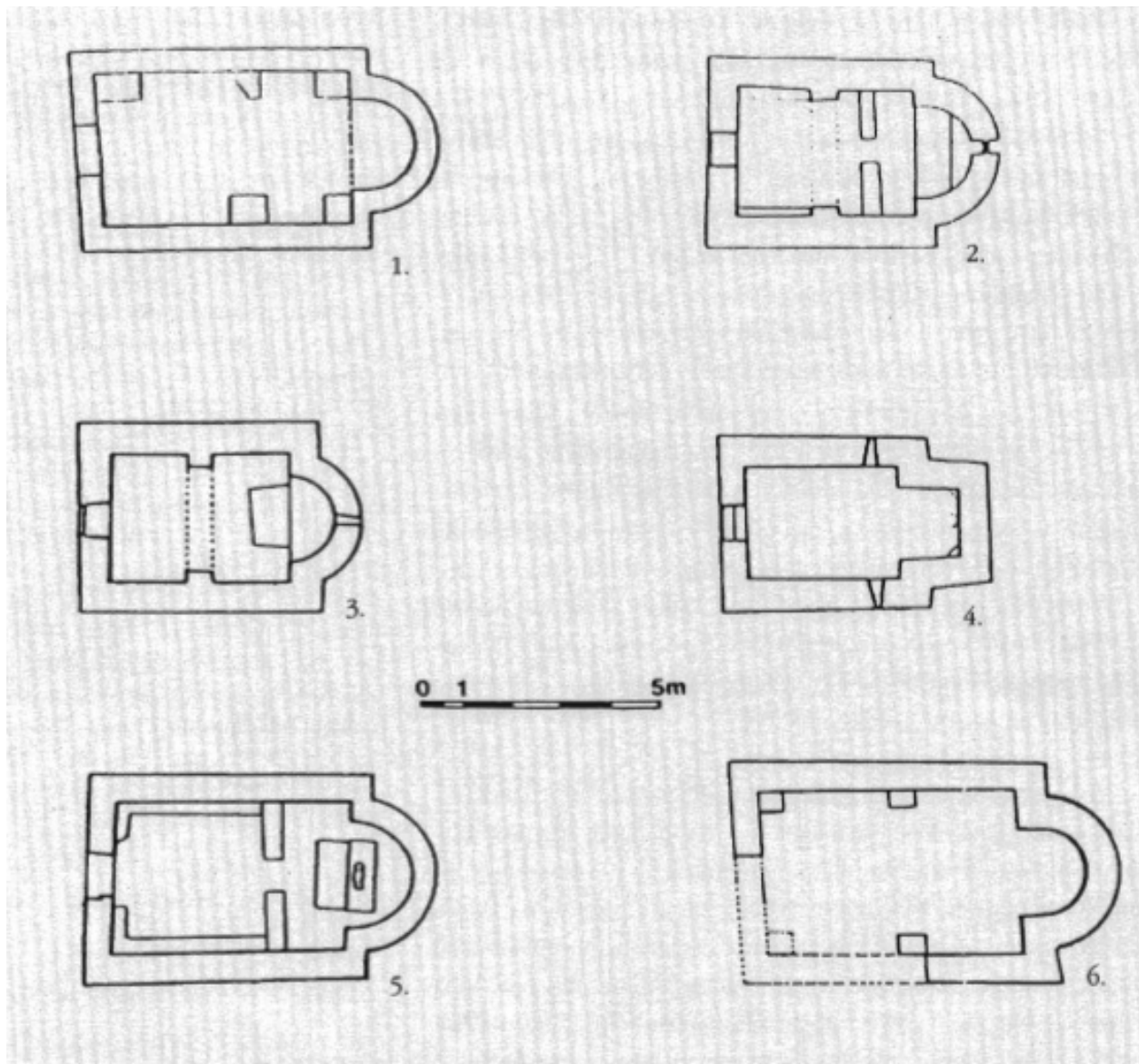
Slika 56. Sveto Trojstvo kod Nerežišća. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4780>

Slika 57. Ruševine crkve sv. Jadre. Foto: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4457>

Slika 58. Tlocrti predromaničkih bračkih crkava: 1. Sv. Ilija kraj Donjeg Humca (izradio: Radoslav Bužančić), 2. sv. Toma iznad Nasela (izradio Davor Domančić), 3. sv. Klement, Pražnice (izradio Davor Domančić), 4. Svi Sveti, Mošuje (izradio Radoslav Bužančić), 5. sv. Juraj u Straževniku (izradio Radoslav Bužančić), 6. sv. Nedilja kraj Graca (izradio Radoslav Bužančić), 7. sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku (izradio Davor Domančić), 8. sv. Martin kraj Bobovišća (izradio Davor Domančić), 9. sv. Juraj kraj Nerežišća (izradio Radoslav Bužančić), vidi u: Tomislav Marasović, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, 1984., str. 138.

Slika 59. Tlocrti predromaničkih bračkih crkava: 1. sv. Tudor, Nerežišća (izradio: Ivan Tenšek), 2. Stomorica, Ložišća (izradio Davor Domančić), 3. sv. Luka, Donji Humac (izradio Goran Nikšić), 4. sv. Barbara, Dol (izradio Davor Domančić), 5. sv. Vid, Dol (izradio Radoslav Bužančić), 6. sv. Vid na Vidovoj gori (izradio Vinko Bakulić), vidi u: Hrvoje Gjurašin, sv. Vid na Vidovoj gori, 2000., str. 93.

Slika 60. Lokalitet Bunje u Novom Selu. Foto: Emmanuel Botte, vidi u: Emmanuel Botte, Kristina Jelinčić Vučković, Ana Konestra, Ivana Ožanić Roguljić, First results of the excavations of the Roman Villa of Bunje (Brač Island, Croatia), 2017., str. 299.

Slika 61. Dio antičkog zida na lokalitetu Čad. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 144.

Slika 62. Ulomak tegule s pečatom *PANS* s lokaliteta Oklade na Mladinjem brdu. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 146.

Slika 63. Žbuka na zidu u uvali Konopjikova. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 141.

Slika 64. Zid na lokalitetu Luke. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 161.

Slika 65.-67. Dijelovi sarkofaga s lokaliteta Luke. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“,2005., str. 163.-164.

Slika 68. Zid na lokalitetu Ježe kod Dračevice. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 160.

Slika 69. Ostatci arhitekture u Murvici. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 165.

Slika 70. Piscina na Zlatnom ratu. Foto: <https://www.bolinfo.hr/kolumne/sinisa-soljacic/2018/zapustena-piscina-na-zlatnom-ratu-sve-sto-ne-donosi-profit-nije-vazno/>

Slika 71. Fotografija cisterne na Zlatnom ratu sa sredine 20. stoljeća. Foto: Kristina Jelinčić, vidi u: Kristina Jelinčić. „Topografija rustičnih vila na otoku Braču.“, 2005., str. 147.

15. SUMMARY

The paper includes geographical, archaeological, theoretical and historical aspects in order to better understand the transformations of the historical landscape of the island of Brač. In the initial part of the paper, we provide a basic overview of the historical circumstances in the specified period, investigating political and social changes that could be reflected on the island's landscape. We also deal with the geographical characteristics of the island in order to better understand the natural context. The theoretical chapters of the paper deal with the problem of landscape definition and the transformations of rural landscapes since late antiquity in the Roman Empire. There is also the question of to what extent the patterns observed in the rest of the Empire can be applied to the historical landscape of the island of Brač. We pay particular attention to quarries and independent sarcophagus stonework workshops in the second half of the 6th century, which continue to operate in quarries activated in the ancient period. The largest chapter of the work consists of a catalog of monuments and localities dating from the 4th to the 12th century. Along with the concluding synthesis of knowledge from the previous chapters and emphasizing some open research questions, the work is accompanied by pictorial attachments and maps.

Keywords: Brač, architecture, historical landscape, transformation, late antiquity, early middle ages, quarries